

**Міністерство освіти і науки України
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Кафедра загальної та вікової психології**

О. О. Халік

Практика в педагогічному ВНЗ: завдання з психології

Навчально-методичний посібник

2015

УДК 159.9(075.8)

Халік О. О. Практика в педагогічному ВНЗ: завдання з психології. Навчально-методичний посібник / Олена Олександрівна Халік. – Кривий Ріг, 2015. – 169 с.

У посібнику представлені завдання з психології, передбачені програмою навчальної психолого-педагогічної практики та виробничої педагогічної практики студентів у школі й вузі для 2-го, 4-го та 5-го курсів за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр», «спеціаліст», «магістр». Запропоновані завдання спираються на систему знань, отриману студентами при вивченні базових психологічних курсів, враховують сучасні вимоги до психологічної підготовки вчителя. В посібнику описано критерії оцінки результатів діяльності студентів - практикантів, запропоновано інструктивно-методичні матеріали та зразки звітних документів.

Посібник призначений для студентів педагогічних вузів різних спеціальностей, викладачів, вчителів, шкільних психологів.

Рецензенти:

Бородулькіна Т. О., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Запорізького національного технічного університету

Когут О. О., кандидат психологічних наук, ст. викладач кафедри соціології, психології та гуманітарних дисциплін ДВНЗ «Запорізький національний університет»

Ухвалено до друку на засіданні кафедри загальної та вікової психології Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «КНУ» (протокол № 3 від 15.10.2015 р.)

О. О. Халік, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ I. НАВЧАЛЬНА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА СТУДЕНТІВ 2 КУРСУ В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	
Зміст психологічного завдання навчальної практики студентів 2 курсу.....	9
Критерії оцінювання	16
Методичні рекомендації щодо використання методів анкетування та тестування в навчально-виховному процесі.....	19
Психодіагностичний інструментарій.....	27
Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації та адаптації Н.Лусканової (модифікована).....	28
Анкета «Мотиви учбової діяльності учнів» (Б. Пашнєв).....	28
Анкета «Мотиви навчальної діяльності».....	34
Методика вивчення самооцінки «Драбинка».....	37
Вербальна діагностика самооцінки особистості	38
Методичні рекомендації щодо спостереження за організацією уваги та сприймання учнів на уроці.....	40
Методичні рекомендації щодо спостереження за організацією пам'яті та розумової діяльності учнів на уроці.....	53
Методичні рекомендації щодо особливостей спостереження за виховним впливом особистості вчителя на уроці.....	69
Методичні рекомендації щодо використання методу аналізу продуктів діяльності в навчально-виховному процесі.....	71
РОЗДІЛ 2. ВИРОБНИЧА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ СТУДЕНТІВ 4 КУРСУ	
Мета, зміст психологічного завдання виробничої практики для студентів 4 курсу	74
Критерії оцінювання	76

Методичні рекомендації щодо написання психолого-педагогічного аналізу уроку.....	79
--	----

РОЗДІЛ 3. ВИРОБНИЧА ПРАКТИКА У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ СТУДЕНТІВ 5 КУРСУ

Мета, зміст і послідовність виконання завдання з психології.....	85
Критерії оцінювання	87
Методичні рекомендації до вивчення міжособистісних стосунків у класі.....	93
Діагностичний інструментарій	101
Вивчення класу за допомогою методу спостереження	101
Соціометричне дослідження класу як малої групи.....	109
Методика вивчення мотивів участі школярів у діяльності класу.....	118
Біполярна шкала взаємовідносин Ф. Фідлера, в адаптації Ю. Л. Ханіна	119
Методика «Визначення індексу групової згуртованості за Сішором»...	120
Визначення опосередкованості групової згуртованості цілями і завданнями спільної діяльності (В.С. Івашкін, В. В. Онуфрієва).....	122
Вивчення ціннісно-орієнтаційної єдності (ЦОЄ) класу (В.С. Івашкін, В. В. Онуфрієва).....	124
Методика ”Діагностика рівня розвитку класу”	126
Дослідження стосунків у групі учнів (Є. М. Крутова, модифікація Д.Я.Богданова, В. С. Івашкіна)	129
Методика “Вивчення психологічного клімату класу” (модифікація Є.Гуцало методики Б.М. Паригіна).....	129
Методика вивчення психологічного клімату в учбовій групі	132

РОЗДІЛ IV. ВИРОБНИЧА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ СТУДЕНТІВ 5 КУРСУ

Зміст психологічного завдання виробничої практики у вузі	134
Критерії оцінювання	135
Методичні рекомендації щодо аналізу лекції	138

Психодіагностичний інструментарій.....	145
Схема спостереження за лекційним заняттям (Г.А. Мустафіна, Ф.Н.Бінєєва).....	145
Шкала ефективності педагогічних комунікацій (модифікований варіант анкети А.А.Леонтєєва).....	148
Методика аналізу встановлення контакту з аудиторією.....	151
ЛІТЕРАТУРА.....	153
ДОДАТКИ.....	164

ПЕРЕДМОВА

Одним з найважливіших компонентів професійного становлення майбутнього вчителя є практика у школі. Від рівня професіоналізму, педагогічної майстерності учителів, які працюють в загальноосвітніх навчально-виховних закладах, залежить авторитет системи шкільної освіти України, перспективи її розвитку.

Навчальна та виробничі практики в школі виконують ряд функцій: адаптаційну, навчаючу, розвиваючу та виховуючу.

Адаптаційна функція практик проявляється в тому, що студент знайомиться не лише з видами роботи, правилами внутрішнього розпорядку школи, а і з основними напрямками, формами та способами роботи учителів.

Навчаюча функція полягає в тому, що отримані в процесі теоретичної підготовки знання перевіряються на практиці, втілюються в діяльність студента-практиканта, що відображається у формуванні професійних компетенцій, відбувається апробація професійного потенціалу майбутніх спеціалістів.

Виховуюча функція практик реалізується в тому, що у майбутнього вчителя формуються професійні якості вчителя, на практиці студенти розуміють, що необхідно постійно займатися самоосвітою та самовихованням, оскільки професійно важливі якості вимагають постійного вдосконалення.

Протягом практики студенти розвиваються в особистісному та професійному плані, зокрема, вдосконалюються конструктивні, організаторські, комунікативні уміння. Вони вчаться думати і чинити як фахівці, здійснюючи самоаналіз власної діяльності та особливостей спілкування з іншими. Саме в цьому полягає розвиваюча функція.

Сучасний вчитель повинен володіти не лише педагогічними технологіями, але й бути психологічно грамотним, знати індивідуальні та вікові особливості учнів, вміти використовувати методи психологічних досліджень на

практиці, встановлювати конструктивні стосунки з учнями, батьками, колегами тощо.

У відповідності з учбовими планами підготовки за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра і магістра за напрямком педагогічної освіти та «Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» педагогічна практика проводиться з другого по п'ятий курс навчання.

Одним з основних розділів педагогічної практики є її психологічна частина, яка спрямована на поглиблення і практичне застосування отриманих психологічних знань при вивченні дисциплін «Загальна психологія», «Вікова та педагогічна», «Соціальна психологія».

Передбачено наступні види практик, які містять психологічне завдання:

- навчальна психолого-педагогічна практика студентів 2 курсу;
- виробнича педагогічна практика у школі студентів 4 курсу;
- виробнича педагогічна практика у школі студентів 5 курсу;
- виробнича педагогічна практика у вищому навчальному закладі студентів-магістрів 5 курсу.

Завдання з психології ускладнюються від практики до практики, характер побудови завдань відображає логіку формування у студентів психолого-педагогічних дій – від загальнопрофесійних до складних інтегрованих професійно спрямованих дій. На педагогічній практиці студенти вдосконалюють вміння використовувати отримані знання для пояснення конкретних психолого-педагогічних ситуацій; здійснювати психологічний аналіз педагогічної діяльності вчителя, формують вміння надавати психолого-педагогічні рекомендації щодо шляхів вдосконалення навчально-виховного процесу, вміння розробляти шляхи професійного і особистісного самовдосконалення.

Посібник містить 4 розділи, які охоплюють чотири різновиди практики студентів 2- 5 курсів, котрі містять завдання з психології. В кожному розділі

визначено мету, завдання, зміст етапу психологічної частини педпрактики, який містить спеціальні завдання, вимоги до їх виконання і оформлення відповідно до етапу практики. В посібнику запропоновані схеми та таблиці для організації діяльності студентів-практикантів й оформлення отриманих результатів. Крім того, розміщені чіткі кількісні та якісні критерії, за якими оцінюються запропоновані психологічні завдання, подано методичні рекомендації щодо особливостей застосування методів психологічного дослідження та матеріали, спрямовані на актуалізацію знань з необхідних розділів психології, подана рекомендована основна та додаткова література. При створенні завдань з навчальної психолого-педагогічної практики була врахована специфіку розподілу за класами студентів різних факультетів, зокрема, запропоновані варіативні методики вивчення особливостей учнів в залежності від віку досліджуваних.

Завдання з психології вимагають творчого підходу, спрямовані на розвиток професійної компетентності майбутнього вчителя, передбачають можливість вибору студентами окремих діагностичних методик для виконання певних завдань з психології. Завдання адаптовані до реального функціонування школи на сучасному етапі, тому результати, отримані студентами-практикантами можуть бути використані вчителями-предметниками, класними керівниками в навчально-виховному процесі.

РОЗДІЛ I. НАВЧАЛЬНА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА СТУДЕНТІВ 2 КУРСУ В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Зміст психологічного завдання навчальної практики студентів 2 курсу

Навчальна психолого-педагогічна практика студентів 2 курсу має за мету ознайомлення студентів з реальним процесом, в якому втілюються знання, набуті студентами в процесі лекцій та семінарських занять з курсу «Загальна психологія». Практика дає можливість осмислити процес роботи вчителя, зміцнити інтерес до педагогічної діяльності, сформувати певні професійні навички, що впливають зі змістовної сторони цієї практики. При цьому формується початковий етап майбутнього фаху, засвоюються вимоги до знань і вмінь вчителя, відбувається активне пристосування до професійних вимог, виникає установка на педагогічну працю, формуються переконання про необхідність управління своїм психічним станом. Дана практика не є пасивною, як її часто називають викладачі та студенти, оскільки надає можливість освоєння шкільної дійсності з позицій учителя, а також створює умови для перших спроб реальної взаємодії з учнями.

Основними завданнями навчальної психолого-педагогічної практики студентів є:

- формування суспільної активності майбутнього вчителя;
- оволодіння психолого-педагогічними вміннями і навичками навчально-виховної роботи в школі з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- формування організаційних умінь;
- розвиток педагогічних здібностей, інтересу до педагогічної діяльності;
- забезпечення психологічної готовності майбутніх вчителів до

педагогічної діяльності.

В ході психологічного тижня практики студент повинен:

- розвинути вміння спостерігати, аналізувати, робити висновки щодо психологічних явищ;
- удосконалити вміння висловлювати власні судження, давати психологічну оцінку навчально-виховному процесу;
- навчитися застосовувати методи психологічного дослідження в навчально-виховному процесі, зокрема спостереження, анкетування, тестування, аналіз продуктів діяльності.

Обов'язки і права студентів-практикантів 2 курсу

У період проходження практики студенти *зобов'язані*:

- відвідувати усі уроки класу, за яким закріплені;
- перебувати у школі не менше 6 годин;
- виконувати правила внутрішнього розпорядку школи, розпорядження адміністрації, керівників практики;
- своєчасно виконувати всі види робіт, які передбачені програмою практики;
- дотримуватися норм педагогічної етики, зокрема просити дозвіл у вчителів на відвідування уроку;
- дотримуватися правила техніки безпеки і охорони праці, життя і здоров'я дітей;
- в останній день практики подати звітну документацію на перевірку методистам.

- *Студенти мають право:*

- отримувати консультації з будь-яких питань, що стосуються проходження практики у методистів практики;
- вносити пропозиції щодо вдосконалення педагогічної практики;
- виявляти творчість, ініціативу у виконанні завдань практики.

Студентам пропонується протягом тижня ознайомитися на практиці в

межах навчально-виховного процесу школи з методами психологічного дослідження, зокрема, спостереженням, анкетуванням, тестуванням, аналізом продуктів діяльності (див. Табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Зміст психологічного тижня навчальної практики студентів 2 курсу

День практики	Зміст завдання
1 день	Вивчення за допомогою методу анкетування особливостей мотивації учнів. Ознайомлення з методом тестування (діагностика самооцінки школярів)
2 день	Ознайомлення зі спостереженням як методом психологічного дослідження. Спостереження шляхів організації уваги та сприймання учбової інформації учнями на уроці (аналіз 3 уроків)
3 день	Спостереження шляхів активізації пам'яті та розумової діяльності школярів (аналіз 3 уроків)
4 день	Спостереження виховного впливу особистості вчителя в процесі навчальної діяльності (аналіз 2 уроків)
5 день	Ознайомлення з методом аналізу продуктів діяльності. Визначення ригідності словникового запасу учнів.

Розглянемо детальніше завдання, які необхідно виконати студентам протягом другого тижня навчальної психолого-педагогічної практики.

1 день

Завдання 1. За допомогою методу анкетування вивчити особливості мотивації учіння школярів класу, за яким закріплені. Для початкових класів і 5 кл. використати «Анкету для оцінювання рівня шкільної мотивації та адаптації Н. Лусканової», для середньої та старшої школи – «Анкету вивчення мотивів навчальної діяльності учнів» Б. Пашнева або анкету «Мотиви навчальної діяльності». Результати оформити у відсотках, порівняти, зробити відповідний запис в щоденнику.

Завдання 2. За допомогою методу тестування вивчити особливості самооцінки школярів й представити аналіз в щоденнику психолого-педагогічних спостережень. Для учнів початкової школи використати методику

«Драбинка», для учнів середньої та старшої школи – методику «Експрес-діагностика рівня самооцінки».

2 день

Ознайомитись зі спостереженням як методом психологічного дослідження. Вивчити прояви пізнавальної діяльності учнів на уроці та способи керування нею.

Завдання 2

Шляхом спостереження визначити прояви пізнавальної діяльності учнів на уроці та способи керування нею:

а) спостереження шляхів організації та підтримання уваги учнів на уроці (проаналізувати 1 урок);

б) спостереження шляхів організації сприйняття учбової інформації та його характер (1 урок);

в). спостереження шляхів організації уваги чи сприйняття учнів (на вибір) (1 урок).

3 день

Завдання 3

Користуючись методом спостереження проаналізувати прояви пізнавальної діяльності учнів на уроці та способи керування нею:

а) спостереження шляхів активізації пам'яті та її розвитку (1 урок);

б) спостереження процесу активізації розумової діяльності школярів (1 урок);

в). спостереження шляхів активізації пам'яті чи процесу активізації розумової діяльності учнів на уроці, на вибір (1 урок).

4 день

Завдання 4. Спостереження виховного впливу особистості вчителя в процесі навчальної діяльності (**проаналізувати 2 уроки**).

Використавши метод спостереження, проаналізуйте шляхи виховання особистості школяра в процесі навчальної діяльності. Визначити, як вчитель враховував індивідуальні особливості учнів під час уроку.

5 день

Ознайомлення із методом аналізу продуктів діяльності.

Завдання 5

Проаналізуйте у **3-х учнів** зошити для письмових робіт з різних предметів і на підставі аналізу складіть характеристику учнів як суб'єктів учбової діяльності.

Завдання 6

Методом аналізу продуктів діяльності визначте ригідність словникового запасу **3-х учнів** (для аналізу використайте твори учнів).

Алгоритм виконання завдання з психології студентами 2 курсу

1. Актуалізувати знання щодо використання методу анкетування та застосувати його на практиці, обравши серед запропонованих анкет, ту що відповідає віку досліджуваних учнів.
2. Провести анкетування, опрацювати результати і зробити відповідні записи в щоденнику психолого_педагогічних спостережень.
3. Актуалізувати знання щодо застосування методу тестування та використати його на практиці. Обрати серед запропонованих тестів на вивчення самооцінки той, що підходить досліджуваним учням за віком.
4. Провести тестування, проаналізувати результати, подати їх у відсотковому співвідношенні в щоденнику психолого_педагогічних спостережень.
5. Актуалізувати знання щодо особливостей методу спостереження та застосувати його на практиці для вивчення:
 - а). особливостей уваги учнів на уроці та способів управління нею вчителем;
 - б). шляхів організації сприймання учбової інформації учнями на уроці;

- в). шляхів активізації пам'яті та розумової діяльності школярів;
- г). виховного впливу особистості вчителя в процесі навчальної діяльності.
- 6. Ознайомитися на практиці з методом аналізу продуктів діяльності.

Протягом психологічного тижня практики обрати 2-3 учнів, у яких попросити зошити з 2-3 предметів з метою характеристики учнів як суб'єктів учбової діяльності за визначеною схемою.

7. Проаналізувати написаний твір 2-3 учнів на будь-яку тему для визначення їх ригідності словникового запасу, зробити відповідні записи в щоденнику.

8. Написати звіт з психологічного тижня практики і подати документацію методисту з психології на перевірку.

Звітна документація для студентів 2 курсу після виконання завдання з психології передбачає наступні складові:

1. Щоденник психолого-педагогічних спостережень з відповідними записами за 5 днів психологічного тижня практики. Практика за відсутності щоденника **не зараховується**.
2. Заповнені бланки, проведених серед учнів анкет та тестів.
3. Звіт з психологічного тижня навчальної практики.

Правила заповнення щоденника

1. У щоденнику має бути відображена вся робота студента під час практики.
2. В щоденник записуються результати спостережень та їх інтерпретація.
3. В щоденнику необхідно подавати не просто констатацію фактів, а глибокий аналіз та оцінку досліджуваних психологічних явищ навчально-виховного процесу.
4. Записи в щоденнику потрібно вести протягом робочого дня або ввечері.

5. Щоденникові записи повинні вирізнятися чіткістю, грамотністю і використанням відповідної психологічної термінології.

6. Кожен запис позначається відповідною датою (Див. Табл.1.2).

Табл. 1.2

Зразок форми запису в щоденнику психолого-педагогічних спостережень

Дата	Зміст роботи	Психолого-педагогічні спостереження
10.02.2015	Ознайомлення з методом анкетування, проведення анкети на вивчення мотивації учіння учнів. Школа № 130, 8Б клас	Була проведена анкета серед учнів 5Б класу, яка спрямована на вивчення особливостей мотивації учіння школярів. Дана анкета включає В анкетуванні взяло участь 27 дітей. Питань щодо В ході аналізу отриманих даних нами були зроблені наступні висновки:

Після завершення виконання усіх завдань необхідно написати звіт за другий тиждень практики. **Звіт з психологічного тижня навчальної практики** студентів 2 курсу повинен містити:

- основні досягнення студента (чому навчився?);
- опис методів психологічного дослідження, з якими ознайомився практикант,
 - аналіз виконаних завдань (описати, чи виконаний план психологічного тижня практики в повній мірі, якщо ні, то вказати причини);
 - Зауваження і пропозиції щодо практики.
 - перераховані труднощі, які виникали протягом практики (вказати також і причини труднощів),
 - зауваження та побажання студентів щодо вдосконалення змісту та процесу практики.

Критерії оцінювання
навчальної психолого-педагогічної практики студентів 2 курсу
(завдання з психології)

Навчальна психолого-педагогічна практика студентів 2 курсу методистом з психології оцінюється за визначеними видами роботи відповідно до розробленої системи балів (див. Табл. 1.3):

Таблиця 1.3.

Оцінювання виконання студентами завдання з психології

Види роботи	Максимальна кількість балів
Проведення та опрацювання анкети	5 балів
Проведення та інтерпретація результатів тестування	10 балів
Спостереження за пізнавальними процесами учнів та їх керівництвом з боку вчителя (записи в щоденнику за визначеним планом)	15 балів за кожен пізнавальний процес (максимально 60 б.)
Спостереження за виховним впливом вчителя на уроці (записи в щоденнику за визначеним планом)	10 балів
Використання методу продуктів діяльності та аналіз отриманих результатів	10 балів
Оформлення документації	5 балів

Оцінка за виконання психологічного завдання може знижуватися за наступних умов:

- студент під час проходження практики проявляв неодноразово недисциплінованість (був відсутній в школі без поважної причини, не з'являвся на консультації до методиста з психології; не демонстрував вчасно записи в щоденнику психолого-педагогічних спостережень, не виконував завдань, спрямованих на застосування методів психологічного дослідження);
- студентом порушувалися етичні норми поведінки;
- студент не надав у встановлені терміни необхідну документацію.

Порядок перерахунку рейтингових показників у національну дворівневу шкалу оцінювання та шкалу ECTS (Табл. 1.4):

Співвідношення балів, шкали ECTS та дворівневої національної шкали

Кількість балів	Шкала ECTS	Дворівнева шкала
90- 100	A	Зараховано
80- 89	B	
70 - 79	C	
60 - 69	D	
50 - 59	E	
25 – 49	FX	Не зараховано
1 – 24	F	

«Зараховано» студент отримує за умови набрання не менше 50 балів за виконанні завдання.

Якщо студент одержує від 0 до 49 балів, то в заліковій відомості буде записано «незараховано».

Якісні критерії оцінювання

«зараховано» (A), 90-100 балів студент отримує за умови повного виконання усіх визначених завдань, який вміло використав методи психологічного дослідження (спостереження, анкетування, тестування, аналіз продуктів діяльності) на практиці, грамотно з використанням наукової термінології описав досліджувані явища в щоденник психолого-педагогічних спостережень, проаналізував необхідну кількість уроків відповідно до дня практики.

«зараховано» (B), 80-89 балів одержує студент, який повністю і якісно виконав завдання психологічного тижня, правильно застосував отримані теоретичні знання для аналізу психологічних явищ, добре володіє психологічною термінологією, оформив звіт відповідно до вимог, але в психолого-педагогічних спостереженнях допустив незначні помилки та неточності.

«зараховано» (C), 70-79 балів отримує студент, який майже повністю виконав завдання психологічного тижня, добре володіє психологічною термінологією, оформив звіт відповідно до вимог і вчасно подав документацію

на перевірку, але проаналізував не всю необхідну кількість уроків, аналіз окремих пізнавальних процесів не супроводжувався конкретними прикладами з навчально-виховного процесу або ж застосував метод аналізу продуктів діяльності лише до одного учня.

«зараховано», (Д) 60-69 балів одержує студент, який виконав отримані завдання частково (напр., проаналізовано менше 5 уроків, не всі методи психологічного дослідження були використані), порушив логічну послідовність викладу матеріалу в щоденнику психолого-педагогічних спостережень, не використав конкретні приклади спостережень на уроках, не проаналізував результати анкетування чи тестування.

«зараховано» (Е) 50-59 балів отримує студент, який виконав отримані завдання менш, ніж наполовину: проаналізовано менше 5 уроків, використані не всі методи психологічного дослідження, психолого-педагогічні спостереження в щоденнику описані поверхово, без необхідної психологічної термінології; подав не вчасно документацію на перевірку.

«незараховано» (F) 25-49 балів одержує студент, який не в повному обсязі (менше третини завдань) та не в установленій строк виконав завдання психологічного тижня практики. «Незараховано» може бути отримано, якщо робота є плагіатом.

«незараховано» (FX) 1-24 балів отримує студент, який не виконав завдань практики і не представив вчасно звіт та іншу необхідну документацію за підсумками практики.

Методичні рекомендації щодо використання методів анкетування та тестування в навчально-виховному процесі

Для успішного виконання поставлених завдань студентам рекомендовано повторити і поглибити знання з окремих питань загальної психології, звернувшись до учбової літератури. Розпочати цей процес необхідно з повторення тем «Методи психологічного дослідження», «Особистість, її структура та прояви», «Потребово-мотиваційна сфера особистості», оскільки саме вони необхідні для ефективного виконання завдання першого дня практики.

Основна література:

1. Гамезо М. В. Атлас по психологии / М. В. Гамезо, И. А. Домашенко – Москва: Педагогическое общество России, 2004 - 276 с.
2. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию. Курс лекций / Ю. Б. Гиппенрейтер. — Москва: АСТ. – 2008. – 352 с.
3. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 12 – 38.
4. Немов Р. С. Психология / Р. С. Немов. – В 3-х кн. – Кн. 1. – Москва, 2000. – С. 12 – 28.
5. Психологія: підручник для студ. вищ. навч. закладів / за ред. Ю. Л. Трофимова. – Київ, 1999. – С. 53 – 61.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 38 – 54.
7. Сидоренко Е. П. Методы математической обработки в психологии / Е. П. Сидоренко. – Санкт-Петербург: ООО «Речь», 2003. – 350 с.

Додаткова:

8. Гормин А. С. Методология и методы психологии. Учебно-методическое пособие / А. С. Гормин. – Великий Новгород: НИРО, 2010. – 23 с.
9. Журавлев Д. В. Методы психологического исследования: курс лекций / Д. В. Журавлев. – Москва, 2003. – С. 38 – 61.

10. Психология личности / под редакцией Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря, В. В. Архангельской. — Москва: АСТ, 2009. — 624 с.

Специфіка методів анкетування та тестування

Використання на практиці методів психологічного дослідження є важливим етапом професійного становлення вчителя. Одними з найпоширеніших методів психології, які використовуються в школі, є спостереження, анкетування та тестування.

Анкетування – це різновид опитування, який передбачає збір інформації про об'єкт, що вивчається в ході опосередкованого соціально психологічного спілкування дослідника і досліджуваного шляхом реєстрації відповідей на запитання в залежності від мети і цілей дослідження.

В.Д. Журавльов зазначає, що анкета не є просто сумою запитань, а має певну структуру. Визначити кількість питань для конкретної анкети можна, якщо ґрунтуватися на меті дослідження, передбачувати результати анкетування і їх практичне використання [38].

Вимоги до анкети:

- чітка постановка задач
- адекватність питань завданням дослідження
- доступність формулювань запитань розумінню респондентів,
- точність фіксації відповідей;
- стандартизація умов проведення анкетування;
- стимуляція інтересу досліджуваних до результатів опитування.

Переваги анкетування:

- 1) масовість дослідження;
- 2) швидкість отримання великої кількості емпіричного матеріалу;
- 3) можливість застосування статистичних методів його обробки;

Недоліки:

- 1) складність якісного аналізу і суб'єктивність;

2) при аналізі будь-якого виду анкет отримується інформація, яку треба підтверджувати і поглиблювати іншими методами дослідження

О. С. Гребешок зазначає, що існує три типи анкет, що використовуються в психологічних дослідженнях:

- Анкети з прямими запитаннями, спрямовані на виявлення усвідомлюваних якостей досліджуваних.

- Анкети селективного типу: досліджувані мають змогу обирати відповідь з запропонованих варіантів (наприклад, при вивченні ставлення до різних предметів)

- Анкети - шкали: досліджуваний при відповіді на твердження повинен дати оцінку в бальному вираженні (напр., 1 – згоден, 2 – частково згоден, 3 – не знаю, 4 – частково не згоден, 5 – повністю не згоден) [24, с. 161].

Найчастіше визначають наступні етапи підготовки анкети:

1. Аналіз теми анкетування, вирізнення в ній окремих проблем.
2. Розробка пробної анкети з переважанням відкритих запитань.
3. Пілотажне анкетування. Аналіз його результатів.
4. Уточнення формулювань інструкцій й змісту запитань.
5. Анкетування.
6. Узагальнення та інтерпретація результатів. Підготовка звіту [22, с.108].

Оскільки в запропонованих завданнях першого дня психологічного тижня практики студенти повинні дослідити учбову мотивацію учнів класу, то виникає необхідність актуалізувати знання з цієї теми.

В перший день 2 тижня навчальної психолого-педагогічної практики студентам рекомендовано ознайомлення з методом анкетування. З цією метою практикантам пропонується скористатися розробленими анкетами, що спрямовані на вивчення мотивації учбової діяльності школярів.

Потрібно зазначити, що в залежності від специфіки факультету розподіл студентів за класами відбувається по-різному. Так, наприклад, студенти факультету мистецтв переважно розподіляються по класам молодшої школи.

Враховуючи подібні обставини для виконання даного завдання практикантам пропонується 2 види анкет, які спрямовані на вивчення мотивації учнів різного віку. Зокрема, для учнів 1 – 5 класів можна використати «Анкету для оцінювання рівня шкільної мотивації та адаптації Н.Лусканової», а для учнів середньої та старшої школи – анкету «Мотиви учбової діяльності учнів» (Б. Пашнєв) []

Зупинимося на характеристиці мотивації учбової діяльності. Існує декілька поглядів на розуміння сутності мотиву, розглянемо 2 основних:

1. Мотив є предметом потреби (Леонтьєв, С.П. Манукян)
2. Мотив є спонукаючою силою (Хекхаузен, Ковальов)

В ідеалі мотив дає відповідь на питання: чому? Для чого? Чому саме так? В чому смисл?

Характеристики мотиву:

- Динамічні (сила, інтенсивність мотиваційного збудження, стійкість)
- Змістовні характеристики (повнота усвідомлення структури мотиву, впевненість у правильності вибору прийнятого рішення, спрямованість мотиву).

Учбова мотивація – це вид мотивації, включений в навчальну діяльність (І.А. Зимня) [44].

Учбова мотивація за А. К. Марковою визначається наступними специфічними факторами:

- характером самої учбової діяльності школярів, зрілістю її структури, сформованістю її компонентів (навчальної задачі, навчальних дій, дій самоконтролю і самооцінки), взаємодією в ході навчання з іншою людиною;
- сенсом учіння для кожного школяра (визначеним ідеалами, ціннісними орієнтаціями учня);

- характером мотивів навчання;
- зрілістю цілей;
- особливостями емоцій, які супроводжують процес навчання

[Маркова].

Єдиної загальноприйнятої класифікації учбових мотивів не існує.

Л.І.Божович вирізняє 2 групи мотивів:

1. Мотиви, пов'язані зі змістом учбової діяльності;
2. Мотиви, пов'язані з широкими стосунками дитини з оточуючим соціальним середовищем.

А. К. Маркова, опираючись на класифікацію Л. І. Божович, розглядає учбову діяльність як полімотивовану, і вирізняє наступні групи мотивів:

1 група:

- широкі пізнавальні мотиви, спрямовані на оволодіння новими знаннями;
- учбово-пізнавальні мотиви, орієнтовані на засвоєння способів отримання знань
- мотиви самоосвіти, спрямовані на самостійне вдосконалення способів отримання знань.

2 група:

широкі соціальні мотиви, орієнтовані на отримання знань заради можливості бути корисним суспільству;

Вузькі соціальні мотиви, спрямовані на отримання знань заради прагнення отримати схвалення, зайняти певне місце в стосунках з оточуючими;

Соціальні мотиви, орієнтовані на соціальне співробітництво [66].

В.С. Ільїн виокремлює 3 типи учбових мотивів:

- мотив обов'язку, розуміння необхідності навчання;
- мотив безпосереднього інтересу до знань,
- мотив примусу [47a].

А. К. Маркова, Т. А. Матіс, А. Б. Орлов вирізняють п'ять рівнів учбової мотивації:

- перший рівень: учні найбільш успішно справляються з учбовою діяльністю, наявне домінування пізнавального мотиву, прагнення сумлінно і відповідально виконувати вказівки вчителя, характерні переживання при отриманні незадовільної оцінки;

- другий рівень: нормативна шкільна мотивація, учні успішно виконують всі вимоги;

- третій рівень: учням властиве позитивне ставлення до школи, але це стосується позанавчальної діяльності: спілкування з друзями, вчителями;

- четвертий рівень: учням характерні труднощі в учбовій діяльності, що призводять до захоплення сторонніми заняттями на уроках, а також небажанню відвідувати школу;

- п'ятий рівень: учням властиві серйозні труднощі в учбовій діяльності, а також у стосунках з однокласниками та вчителями, що сприяє появі агресії, ворожості, неврозів тощо [66, с. 68-75].

Використання методу тестування в межах навчально-виховного процесу

Крім анкетування, в перший день психологічного тижня практики студенти ознайомлюються й з методом тестування.

Тест – короткотривалий метод психологічного дослідження, який ґрунтується на однаковому для всіх досліджуваних завданні, за результатами якого визначається наявність чи рівень розвитку тих чи інших якостей особистості. Тести є завжди стандартизованими, а також пред'являють усім респондентам однакові можливості для вияву досліджуваних якостей.

А. П. Двинін, І. А. Романченко пропонують наступні переваги та обмеження методу тестування.

Переваги:

- стандартність умов та результатів;

- оперативність та економічність застосування;
- кількісний характер оцінки;
- надійність;
- справедливість;
- можливість комп'ютерної діагностики і в зв'язку з цим масовість досліджень.

Обмеження методу:

- небезпека автоматичних помилок, котрі обумовлені неправильним розумінням інструкції або стресовим станом;
- неможливість врахувати індивідуальні особливості досліджуваних;
- відсутність довірливих стосунків;
- небезпека профанації через використання тестів неспеціалістами [30, с.15-16].

За допомогою методу тестування студентам-практикантам рекомендовано вивчити таку важливу якість особистості як самооцінку школярів.

Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей та місця серед інших людей. Вона формується в процесі пізнання людиною себе і є *динамічною*, оскільки може змінюватись протягом життя. Самооцінка має комплексний характер, поширюється на різні аспекти особистості.

Самооцінки розвиненого індивіда утворюють складну систему, яка включає в себе як загальну самооцінку (вона відображає рівень самоповаги, прийняття чи неприйняття себе), так і часткові, що характеризують ставлення до окремих сторін своєї особистості, вчинків.

О. В. Скрипченко зазначає, що самооцінка може мати різний рівень усвідомлення, її можна охарактеризувати за наступними параметрами:

- 1) *за рівнем* – висока, середня та низька самооцінка;
- 2) *за співвіднесенням з реальними успіхами* – адекватна та неадекватна (завищена та занижена);
- 3) *за особливостями будови* – конфліктна та безконфліктна [106].

Завищена самооцінка — це переоцінка особистістю себе, характеризується надмірною впевненістю у собі, надмірністю, егоцентризмом тощо.

Занижена самооцінка характеризується невпевненістю в собі, у своїх можливостях, байдужості, підвищеному рівні тривожності, відмові від ініціативи, що призводить до недооцінки особистістю самої себе та до формування комплексу неповноцінності.

Нормальна, або адекватна самооцінка, вказує на реалістичність усвідомлення людиною себе, своїх можливостей та здібностей.

Існують особливості поведінки особистостей в залежності від рівня самооцінки. Цей факт враховує Є. В. Дядюкіна описуючи поведінку учнів (див. Табл.1.4) [36а]:

Таблиця 1.4

**Особливості поведінки учнів з різним рівнем самооцінки
(за Є. В. Дядюкіною)**

Самооцінка	Особливості поведінки	Ставлення до помилок	
		своїх	чужих
Адекватна	Активний, товариський, оптимістичний	В цілому – адекватне: може засмутитися; свої намагається виправити, чужим співчуває	
Висока	Прагнення до успіху в різних видах діяльності, впевненість у своїх силах	Частіше не виправляють, а намагаються забути, не думати про них	Порівняно байдуже
Зависока	Зарозумілий, безтактний. Переоцінка своїх можливостей, недооцінка чужих	Вважають випадковими, викликаними сторонніми факторами (“погано себе почував”)	Вважають закономірними, самі собою зрозумілі
Низька	Невпевненість у собі, сором’язливість, підвищена тривожність	Хвилюються, але не намагаються виправити	Порівняно байдуже
Занизька	Пасивність, замкнутість. Постійна недооцінка своїх здібностей, переоцінка інших	Вважають закономірними, сприймаються як належне	Виправдовують, вважають випадковими

Запитання для самоперевірки:

1. Які вимоги до застосування методу анкетування та тестування в психології?
2. Які існують переваги та недоліки методу тестування?
3. Чи достатньо результатів анкетування для висновку по досліджуваній якості, явищу?
4. Чи впливає самооцінка на поведінку особистості?
5. Якими методами можемо досліджувати учбову мотивацію та самооцінку учнів?

Діагностичний інструментарій

Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації та адаптації

Н. Лусканової (модифікована)

Анкета призначена для учнів 1 – 5 класів.

Інструкція. Зараз я задам вам декілька запитань про те, як ви себе почуваєте в школі: що подобається, а що – ні. На кожне запитання ви можете відповісти “так” (+) або “ні” (–). В анкеті немає “правильних” чи “неправильних” відповідей. Відповідайте так, як ви відчуваєте.

Запитання анкети

- 1.Тобі подобається в школі?
- 2.Вранці, коли ти прокидаєшся, ти завжди з радістю йдеш у школу?
- 3.Якби вчитель сказав, що завтра в школу не обов’язково приходити всім учням, ти б пішов у школу?
- 4.Тобі подобається, коли у вас немає якого–небудь уроку?
- 5.Ти хотів би, щоб не задавали домашніх завдань?
- 6.Ти хотів би, щоб у школі залишилися тільки перерви?
- 7.Ти часто розповідаєш про школу батькам?
- 8.Ти б хотів, щоб у тебе був менш суворий учитель?

9. У тебе в класі багато друзів?

10. Тобі подобаються однокласники?

Обробка та інтерпретація результатів

Відповідь “так” на запитання № 1,2,3,7,9,10 оцінюється в 3 бали, відповідь “ні” – у 0 балів.

Відповідь “так” на запитання № 4, 5, 6, 8 оцінюється в 0 балів, відповідь “ні” – у 3 бали.

25 – 30 балів – високий рівень шкільної мотивації та адаптації, сформовані пізнавальні інтереси. Учням властиво прагнення найбільш успішно виконувати всі вимоги, які пред’являє вчитель.

20 – 24 бала – середній рівень шкільної мотивації та адаптації. До цієї групи належить більшість учнів, вони успішно справляються з учбовою діяльністю.

15 – 19 балів – зовнішня мотивація, позитивне ставлення до школи, але школярів приваблює позанавчальна діяльність. Пізнавальні інтереси учнів сформовані в меншій мірі. Діти досить благополучно відчують себе в школі, однак частіше ходять до школи, щоб спілкуватися з друзями, з учителем.

10 – 14 балів – низький рівень шкільної мотивації та адаптації. Низький рівень розвитку пізнавальних інтересів. Діти відвідують школу неохоче, бажають пропускати заняття.

9 і менше балів – негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація. Учні не справляються з учбовою діяльністю, мають проблеми у спілкуванні з однокласниками, у стосунках з учителем. Школа нерідко сприймається ними як вороже середовище [96].

Анкета «Мотиви учбової діяльності учнів» (Б. Пашнєв)

Анкета застосовується для учнів середньої й старшої школи. Вік досліджуваного: з 12 років.

Анкета дає змогу методом парних виборів вивчити ставлення учнів до восьми основних мотивів навчальної діяльності. Вона складається з 28 пунктів, кожний з яких містить пари тверджень, які відображають зміст двох із восьми мотивів навчальної діяльності. Анкета сконструйована так, щоб можна було співвідносити вісім основних мотивів навчальної діяльності та виявляти мотиви, яким віддають перевагу учні.

Кожен мотив у анкеті позначений літерою алфавіту:

А – мотив зовнішнього примусу, уникання покарання;

Б – соціально орієнтований мотив обов'язку й відповідальності;

В – пізнавальний мотив;

Г – мотив престижу;

Д – мотив матеріального добробуту;

Е – мотив отримання інформації;

Ж – мотив досягнення успіху;

З – мотив орієнтації на соціально залежну поведінку.

Інструкція. Прочитайте пари запитань. Оберіть з кожної пари те твердження, яке найточніше відображає ваше бажання вчитися. Номер запитання й літеру варіанта відповіді запишіть. Майте на увазі, що запитання весь час повторюються, однак кожного разу в новому поєднанні. Тут немає “хороших” або “поганих” відповідей. Вибираючи одне й відкидаючи інше запитання, ви виявляєте власну індивідуальність.

Текст анкети

1. А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи

Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?

2. В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання? чи

Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

3.Д) Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови? чи

Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

4.Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще? чи

3) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, бажання не бути гіршим за інших?

5. (Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям чи

(В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?

6. (Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів чи

(Д) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?

7. (Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною? чи

(Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

8. (А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи

(В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?

9. Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям? чи

Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

10. В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання? чи

Д) Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?

11.Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів? чи

Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

12. Д) Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови? чи

Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

13. Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною? чи

З) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?

14. А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи

Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

15. Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям? чи

Д) Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?

16. В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання? чи

Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

17. Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів? чи

Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

18. Д) Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови? чи

З) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?

19. А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи

Д) Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?

20. Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям? чи

Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

21. В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання? чи

Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

22.Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів? чи

З) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?

23. А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи

Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

24. Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям? чи

Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

25. В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання? чи

З) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?

26. А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи

З) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?

27. А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи

Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

28. (Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям? чи

З) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?

Обробка та інтерпретація результатів

Відповідь оцінюється в 1 бал. Підсумовують кількість балів за кожним мотивом навчальної діяльності, що і дозволяє виявити мотиви, яким надають перевагу:

А – мотив зовнішнього примусу, уникання покарання;

Б – соціально орієнтований мотив обов'язку й відповідальності;

В – пізнавальний мотив;

Г – мотив престижу;

Д – мотив матеріального добробуту;

Е – мотив отримання інформації;

Ж – мотив досягнення успіху;

З – мотив орієнтації на соціально залежну поведінку.

Можна визначити показник по класу, якщо додати результати усіх учнів за кожним видом мотивів [96].

Анкета «Мотиви навчальної діяльності»

(в авторській модифікації)

Мета: виявити мотиви навчальної діяльності школяра методом анкетування.

Вік учнів: від 8 років.

Обладнання: роздруковані бланки анкет, олівці чи ручки.

Інструкція: «Уважно прочитайте анкету і оцініть твердження, які відповідають вашим прагненням і бажанням. На кожне твердження ви можете відповісти наступним чином:

1 – ніколи,

2 – іноді,

3 – часто,

4 – завжди.

В анкеті немає “правильних” чи “неправильних” відповідей. Відповідайте так, як ви відчуваєте».

Текст анкети

1. Навчаюсь тому, що на уроках мені цікаво.

2. Навчаюсь тому, що змушують батьки.

3. Навчаюсь тому, що хочу отримувати гарні оцінки.

4. Навчаюсь для того, щоб підготуватися до майбутньої професії.

5. Навчаюсь тому, що в наш час навчаються всі, неосвіченим нині бути не можна.
6. Навчаюсь тому, що хочу завоювати авторитет серед товаришів по навчанню.
7. Навчаюсь тому, що подобається дізнаватися про щось нове.
8. Навчаюсь тому, що подобається вчитель з цього предмету.
9. Навчаюсь тому, що хочу уникнути поганих оцінок і неприємностей.
10. Навчаюсь тому, що хочу більше знати.
11. Навчаюсь тому, що люблю думати, міркувати.
12. Навчаюсь тому, що хочу бути в класі першим учнем.

Обробка отриманих результатів.

1. Проведіть класифікацію мотивів. Їх можна розділити на наступні групи:

А) широкі соціальні мотиви – 4, 5;

Б) мотивація благополуччя – 1, 11;

В) престижна мотивація – 6, 12;

Г) мотивація змісту – 7, 10;

Д) мотивація пресом – 2, 9;

Е) вузькі соціальні мотиви – 3, 8.

2. Виділіть провідні мотиви навчальної діяльності школяра, проведіть якісний аналіз на відповідність критеріям:

А) багатство й розмаїтість мотивів;

Б) соціальна цінність мотивів;

В) присутність у структурі мотивації пізнавальних інтересів [95а].

Методика «Драбинка»

Мета: визначення самооцінки дошкільників та молодших школярів.

Можна використовувати з 4 – 5 років.

Завчасно необхідно підготувати на листі паперу драбинки з 10 сходинок.

Використовується стандартний набір характеристик: «хороший – поганий», «добрий – злий», «розумний – дурний», «сильний – слабкий»,

«сміливий – боягузливий», «слухняний – неслухняний». Кількість характеристик можна скоротити, а також обрати ті, які відповідають віковій дитини. Використати не менше 3 характеристик (див. рис. 1.1).

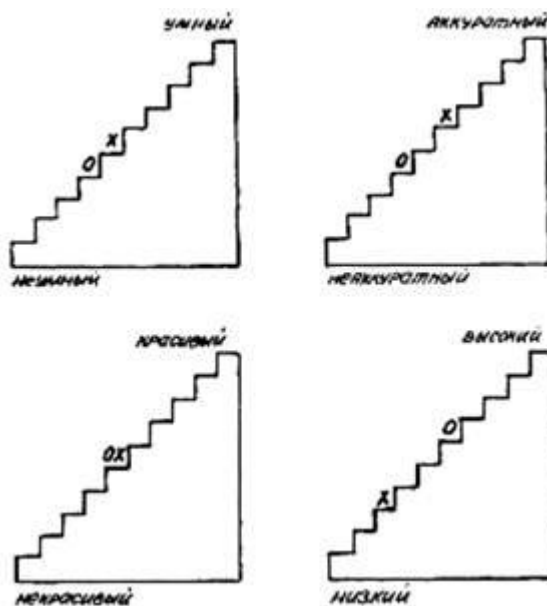

Рис. 1.1 Методика «Драбинка»: приклади характеристик

Інструкція дитині: «Якщо всіх дітей розсадити на цій драбинці, то на трьох верхніх сходинках опиняться хороші діти: розумні, добрі, сильні, слухняні – чим вище, тим краще (наприклад, дослідник показує: «хороші», «дуже хороші», «найкращі»). А на трьох нижніх сходинках опиняться погані діти – чим нижче, тим гірше («погані», «дуже погані», «найгірші»). На середній сходинці діти не погані і не хороші. Покажи, на яку сходинку ти поставиш себе. Поясни чому?»

Інструкцію проговорювати для кожної драбинки з новим критерієм.

Важливо простежити, чи правильно дитина зрозуміла пояснення. У разі необхідності слід повторити. Після цього проговорюють інструкцію, відповіді записують.

Відповіді дитини можна нотувати на драбинці досліднику у вигляді плюса або хрестика, а можна запропонувати самій позначити свою відповідь, намалювавши чоловічка, нулик, хрестик, плюс.

Обробка результатів:

Визначається середній показник з обраних драбинок, робиться висновок про рівень самооцінки. Для цього отримані за усіма використаними драбинками дані додаються і діляться на кількість проведених дослідів.

1 – 3 сходинка – низький рівень самооцінки (занижена);

4 – 7 сходинка – середній рівень самооцінки (адекватна);

8 – 10 сходинка – високий рівень самооцінки (завищена).

Вербальна діагностика самооцінки особистості

Інструкція. Дайте відповідь на запропоновані твердження, використовуючи наступну шкалу: дуже часто, часто, рідко, ніколи.

Судження:

1. Мені хочеться, щоб мої друзі мене підбадьорювали.
2. Постійно відчуваю свою відповідальність в навчанні.
3. Я турбуюсь за своє майбутнє.
4. Багато хто мене ненавидить.
5. Я менш ініціативний, ніж інші.
6. Я хвилююсь за свій психічний стан.
7. Я боюсь виглядати дурнем.
8. Зовнішній вигляд інших набагато кращий, ніж мій.
9. Я боюсь виступати перед незнайомими людьми.
10. Я часто помиляюся.
11. Як шкода, що я не вмію як слід розмовляти з людьми.
12. Як шкода, що мені не вистачає впевненості у собі.
13. Мені б хотілось, щоб мої дії частіше схвалювали інші.
14. Я надто скромний.
15. Моє життя проходить марно.
16. Багато хто неправильно думки про мене.
17. Мені ні з ким поділитися своїми думками.

18. Люди очікують від мене занадто багато.
19. Люди не дуже цікавляться моїми досягненнями.
20. Я трохи бентежусь (ніяковію).
21. Я відчуваю, що багато людей не розуміють мене.
22. Я не відчуваю себе в безпеці.
23. Я часто хвилююсь і даремно.
24. Я ніяковію, коли вхожу до кімнати, де вже сидять люди.
25. Я себе відчуваю скутим.
26. Я відчуваю, що люди говорять про мене за мою спиною.
27. Я впевнений, що люди майже все сприймають набагато легше, ніж я.
28. Мені здається, що зі мною має трапитись якась неприємність.
29. Мене хвилює думка про те, як люди ставляться до мене.
30. Як шкода, що я не такий комунікабельний.
31. У суперечках я висловлююсь лише тоді, коли впевнений у своїй правоті.
32. Я думаю про те, чого чекають від мене однокласники.

Обробка результатів

Підрахунок балів відбувається за схемою:

дуже часто – 4 бали;

часто – 3 бали;

інколи – 2 бали;

рідко – 1 бал;

ніколи – 0 балів.

Для того щоб визначити рівень самооцінки, необхідно підрахувати суму балів за всіма 32 судженнями.

Інтерпретація результатів

Сума балів від 0 – 25 свідчить про високий рівень самооцінки, за якою людина, як правило, впевнена у собі, адекватно реагує на зауваження інших і рідко сумнівається у своїх діях.

Сума балів від 26 – 45 свідчить про середній рівень самооцінки, за якого людина рідко страждає від “комплексу неповноцінності” і лише час від часу намагається підлаштуватися під думку інших.

Сума балів від 46 – 128 вказує на низький рівень самооцінки, за яким людина хворобливо переносить критичні зауваження на свою адресу, намагається завжди рахуватися з думками інших [114].

Методичні рекомендації щодо спостереження за організацією уваги та сприймання учнів на уроці

Студентам рекомендовано звернутися до учбової літератури, в якій розкриваються теми, присвячені методу спостереження, а також увазі та сприйманню.

Основна література:

1. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков – Санкт-Петербург, 2002. – С. 163 – 234 с.
2. Психологія / за ред. Ю. Л. Трофімова. – Київ, 1999. – С. 185 – 216.
3. Психология внимания: учеб-метод. пособие / авт.-сост. Т. К. Комарова. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 124 с.
4. Психология ощущений и восприятия. Хрестоматия по психологии / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер. – 2-е изд. – Москва: ЧеРо, 2002. – 610 с.
5. Скрипченко О. Загальна психологія: підручник / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ: Каравела, 2012. – 464 с.

Додаткова література:

1. Варій М. Й. Загальна психологія: підручник / М. Й. Варій – 3-тє вид. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 1007 с.
2. Дормашев Ю. Б. Психология внимания: учебное пособие / Ю. Б. Дормашев, В. Я. Романов. – Москва: Тривола, 1995. – 347 с.
3. Логвиненко А. Д. Зрительное восприятие пространства / А. Д. Логвиненко. – Москва: Изд-во МГУ, 1981. – 224 с.
4. Проблемы психологии восприятия: традиции и современность / отв. ред. В. А. Барабанщиков, В. И. Панов. – Москва: Институт психологии РАН, Психологический институт РАО, 1995. – 356 с.

5. Психология внимания: хрестоматия. / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. Москва: АСТ, 2008. – 656 с.
6. Шехтер М. С. Зрительное опознание: закономерности и механизмы: монография / М. С. Шехтер. – Москва: Педагогика, 1981. – 264 с.
7. Щетинина А. М. Задания по психологии на период педагогической практики для студентов непсихологических специальностей) / А. М. Щетинина. [Электронный ресурс]: учебно-методическое пособие: НовГУ, 2010. – 23 с. – Режим доступа: <http://www.novsu.ru/file/477141>

Особливості методу спостереження

Метод спостереження – цілеспрямоване і планомірне вивчення предметів і явищ об'єктивної дійсності, засноване на їх безпосередньому сприйманні.

Студенти повинні враховувати, що загальна процедура спостереження складається з наступних процесів:

- 1) визначення завдання і цілі (для чого, з якою метою?);
- 2) вибір об'єкта, предмета і ситуації (що спостерігати?);
- 3) вибір способу спостереження, найменш впливає на досліджуваний об'єкт і найбільш забезпечує збір необхідної інформації (як спостерігати?);
- 4) вибір способів реєстрації спостережуваного (як вести записи?);
- 5) обробка та інтерпретація отриманої інформації (який результат?).

Студенти – практиканти застосовуватимуть на практиці безпосереднє спостереження, коли спостерігач і об'єкт спостереження перебувають у безпосередньому контакті і взаємодії.

Для забезпечення об'єктивності отриманих даних важливо, щоб досліджувані не знали, що за ними спостерігають, оскільки втрачається природність їх поведінки. Необхідно також, щоб сам спостерігач не втручався у діяльність досліджуваних, не впливав на їх поведінку, не регулював психічне явище, що вивчається, не давав оцінки.

Переваги методу:

1. Багатство зібраних даних (можливий аналіз вербальної інформації, дій, рухів, вчинків).
2. Збережена природність умов діяльності.
3. Допустимо використання різних технічних засобів.
4. Не обов'язковим є отримання попередньої згоди досліджуваних.

До недоліків методу спостереження можна віднести наступні:

1. Метод є досить суб'єктивним (результати залежать від досвіду, кваліфікації, інтересів, наукових поглядів дослідника).
2. Неможливо контролювати ситуацію, вмішуватися в хід подій без їх зміни.
3. Значні витрати часу в наслідок пасивності спостерігача.
4. Обмеженість кола спостережуваних.
5. Матеріали спостереження досить важко піддаються математичній обробці.

Спостереження за кожним пізнавальним процесом проводити на окремому уроці. Протокол спостережень можна вести за такою формою (див. Табл. 1.5):

Табл.1.5

Зразок форми записів у щоденнику

Дата	Зміст роботи	Психолого - педагогічні спостереження
10.02.2015	А). Спостереження шляхів організації та підтримання уваги учнів на уроці Школа № 70, 6А, урок української мови, вчитель: Карпенко Оксана Андріївна Тема: «Ступені порівняння прикметників»	

Студенти для організації процесу спостереження можуть використати наступні орієнтовні схеми.

Схема спостереження шляхів організації та підтримання уваги учнів на уроці

(в щоденнику записати відповіді на зазначені питання з прикладами)

1. Дата, школа, клас, вчитель, предмет, тема (Записати в графу «Зміст роботи»).
2. Як вчитель переключив увагу учнів після перерви на зміст уроку? Які методи та прийоми ним були використані?
3. Як вчитель спрямував увагу учнів при переході до вивчення нового матеріалу?
4. Який вид уваги учнів (мимовільна, довільна, післядовільна) переважав на уроці?
5. Як на уроці проявляються особливості уваги учнів (стійкість, зосередженість, інтенсивність, розподіл, переключення)?
6. Особливості уваги окремих учнів.
7. Засоби якими вчитель підтримував увагу учнів:
 - а). Шляхи організації мимовільної уваги (сила подразників, їх контрастність, новизна, динамічність);
 - б). Шляхи організації довільної уваги (чітка мета заняття, план, зацікавленість роботою, активізація самостійної розумової діяльності учнів, використання наказу, покарання учнів). Які з цих заходів були найбільш ефективні і чому ?
8. Як здійснював вчитель індивідуальний підхід до учнів, враховуючи особливості їхньої уваги?
9. Особливості уваги вчителя: ступінь сконцентрованості, розподіл, переключення, стійкість. Чи можна сказати, що уважність є рисою особистості даного вчителя?

Спостерігаючи за увагою учнів необхідно детально записувати і оцінювати її прояви у школярів протягом уроку, а також використання вчителем прийомів організації уваги учнів.

Для оцінки проявів уваги окремих учнів та класу в цілому можна використовувати шкалу, запропоновану А.М. Щетиніною:

5 балів – вищий ступінь зосередженості уваги, який може виражатися в спрямованості пози і погляду на вчителя або завдання, що виконується. Учні активні на уроці, проявляють інтерес, дисциплінованість;

4 бали – достатній ступінь зосередженості уваги, учень досить уважний, виконує вимоги вчителя, але іноді ненадовго відволікається, дивиться у бік;

3 бали – увага є нестійкою, учень часто відволікається, перепитує у сусідів, що треба робити, але в цілому з уроку «не випадає»;

2 бали – учень з високим рівнем неухважності, дуже часто відволікається, порушує порядок у класі;

1 бал – увага практично відсутня, учень зайнятий іншою справою [Щетинина].

Для того щоб визначити, які властивості уваги проявляє учень, можна використати наступну таблицю (див. Табл.1.6):

Табл.1.6

Прояви уваги учнів на уроці

Властивості уваги	В якій діяльності можуть проявлятися
Об'єм	При списуванні матеріалу з дошки (визначається за частотою звернення до тексту, на класну дошку)
Стойкість	При читанні книги, рішенні завдань (визначається за часом зосередженості без відволікання)
Переключення	При переході від одного виду діяльності до іншого, від усних завдань до письмових, швидкість включення в урок після перерви
Розподіл	При одночасному виконанні двох чи більше видів роботи (спостерігається під час пояснень вчителя, коли учневі необхідно слухати і записувати, або під час написання диктантів)
Нестійкість, відволікання	При несподіваних звуках, шумі, діях окремих учнів у класі тощо.

При організації процесу сприймання за особливостями організації уваги учнів на уроці студентам необхідно згадати, що **увага** – це особлива форма психічної діяльності, яка виявляється у спрямованості й зосередженості свідомості на певних предметах і явищах навколишньої дійсності або власних переживаннях. Увага має специфічні особливості:

1) не є самостійним психічним процесом, увага є необхідною умовою для протікання всіх психологічних процесів;

2) увага, на відміну від інших психічних процесів, не має власного продукту, оскільки лише покращує перебіг інших процесів і позитивно впливає на їх ефективність (Гальперін).

Основні функції уваги (за Н.В. Рижовою):

1. Активізація необхідних і гальмування непотрібних на даний момент психічних і фізіологічних процесів.

2. Цілеспрямований відбір інформації – основна селективна функція уваги.

3. Утримання, збереження образів певного предметного змісту до того часу, поки не буде досягнута мета.

4. Забезпечення тривалої зосередженості, активності на одному і тому ж об'єкті.

5. Регулювання та контроль протікання діяльності.

Розглянемо основні види уваги (див. рис. 1.2):

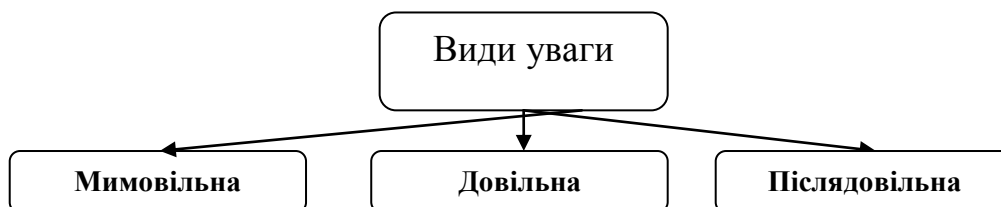

Рис. 1.2. Види уваги

Мимовільна увага викликається предметами й явищами без свідомого наміру людини бути уважною, її спрямованість визначається якостями об'єктів.

Основна функція мимовільної уваги – швидка орієнтація людини в навколишньому середовищі, яке постійно змінюється, у виокремленні тих її об'єктів, котрі можуть мати в цей момент найбільш життєвий сенс. Мимовільна увага властива людям і тваринам.

Чинники мимовільної уваги

1 група, залежить від особливостей самого подразника, тобто об'єктом уваги:

- сила подразника;
- новизна подразника;
- контрастність;
- тривалість і уривчастість дії подразника;
- рух об'єкта на нерухомому фоні;
- раптовість появи подразника та ін.

2 група пов'язана з суб'єктом уваги:

- актуальними чи стійкими потребами;
- інтересами;
- емоціями та почуттями;
- минулим досвідом;
- установкою на увагу.

Довільна увага регулюється особистістю, це свідомо спрямоване зосередження на предметах та явищах навколишньої дійсності або на внутрішній психічній діяльності. Для утримання уваги цього виду необхідне вольове зусилля, завдяки зусиллям людина може робити те, що потрібно.

Характерними особливостями довільної уваги є

- цілеспрямованість,
- організованість діяльності,
- усвідомлення послідовності дій,
- дисциплінованість розумової діяльності,
- здатність боротися із сторонніми відволіканнями.

Для підтримки стійкої довільної уваги необхідні наступні умови:

- *чітке розуміння учнем конкретного завдання виконуваної діяльності;*
- *звичні умови роботи, які створюють установку й умови для розвитку і концентрації довільної уваги;*
- *виникнення непрямих інтересів;*
- *створення сприятливих умов для діяльності, (відсутність шуму, голосної музики, різких звуків, запахів тощо);*
- *тренування довільної уваги шляхом повторень і вправ.*

Післядовільна увага поєднує в собі позитивні риси мимовільної і довільної уваги, зокрема, не вимагає волевих зусиль, а з іншого боку має цілеспрямований характер. Завдяки цьому особистість може тривалий час бути уважною і не стомлюватися.

Студенти - практиканти в ході спостереження за процесом уваги учнів повинні навчитися визначати індивідуальні особливості уваги школярів. І охарактеризувати 2 – 3 учнів з позицій цих особливостей.

Концентрація уваги – ступінь зосередженості на кількох певних об'єктах.

Вибірковість уваги – це зосередження на найбільш важливих предметах.

Розподіл уваги – це здатність людини виконувати одночасно декілька видів діяльності.

Переключення уваги – свідоме перенесення уваги з об'єкта на об'єкт .

Обсяг уваги – кількість об'єктів або їхніх елементів, що можуть бути одночасно сприйняті особистістю.

Стійкість уваги – це її здатність затримуватися на сприйнятті даного об'єкта.

Крім спостереження за особливостями організації та підтримання уваги учнів на уроці, протягом 2 дня практики студенти повинні вивчати й особливості організації сприймання.

Для організації спостереження за даним пізнавальним процесом можна використати наступну схему.

Схема спостереження організації сприймання учбової інформації учнями та його характер

1. Дата, школа, клас, вчитель, предмет, тема (Записати в графу «Зміст роботи»).
2. Що було об'єктом сприймання учнів на різних етапах уроку (мовлення вчителя, текст підручника, різноманітні наочні засоби (вказати які))?
3. З якою метою використовуються наочні засоби на уроці?
4. Як на уроці проявляються особливості сприймання учнів (цілісність, предметність, осмисленість, константність)?
5. Які фактори зумовлюють якість сприймання (повноту, глибину, точність образу сприйнятого)? Як перевіряє вчитель якість сприймання школярами учбової інформації?
6. Чи спирається вчитель на попередній досвід учнів? Як це впливає на сприймання учбової інформації?
7. Особливості сприймання окремих учнів.
8. Засоби, якими вчитель керує сприймання учнів (установка на сприймання, формування інтересу, значимість сприйманого для суб'єкта).

Студенти повинні врахувати, що **сприймання** – це психічний процес, що полягає в цілісному відображенні предметів і явищ навколишнього світу у сукупності їх властивостей і частин при безпосередньому їх впливові на органи чуття. При цьому сприймання має суб'єктивний характер, бо воно залежить від попереднього досвіду і знань. В основі сприймання лежать відчуття, але воно не зводиться до суми відчуттів. Сприймання пов'язано з мисленням (людина усвідомлює те, що перед нею знаходиться), мовою (може назвати предмет сприймання), почуттями (може виражати ставлення до того, що сприймає),

волею людина може організувати процес сприймання в більшій чи меншій мірі).

До **властивостей сприймання** належать: предметність, константність, вибірковість, структурність, цілісність, осмисленість та аперцепція.

Предметність – це здатність відображати об'єкти та явища реального світу у формі окремих предметів, а не у вигляді набору відчуттів. Предметність – набута властивість, яка формується в процесі активної взаємодії суб'єкта з об'єктивним світом і ґрунтується на певній системі дій, приводить до розуміння предметності світу.

Константність сприймання полягає у відносній постійності деяких властивостей предметів при зміні відстані, ракурсу та освітленості. Завдяки константності форма, розмір, колір предметів сприймаються як постійні, хоча сигнали, які надходять від цих предметів до органів відчуттів, постійно змінюються.

Вибірковість – властивість сприймання, яка полягає у виокремленні одних об'єктів як основних порівняно з іншими. При сприйманні людини в даний момент завжди щось є основним, а щось – другорядним. Якщо вчителю необхідно виділити предмет з фону, то можна використовувати спеціальні прийоми, наприклад, особливий шрифт, підкреслення тощо.

Цілісність сприймання полягає в тому, що предмети чи явища складаються з різних частин, але сприймаються у єдності всіх якостей і ознак.

З цілісністю сприймання пов'язана структурність. **Структурність** полягає у відтворенні структури предмета сприймання. При зміні окремих відчуттів від предмета і збереженні окремих відношень між ними загальна структура образу залишається незмінною.

Осмисленість сприймання полягає в тому, що відображені предмети та явища людина відразу ж називає, використовуючи другу сигнальну систему. Вже в самому акті сприймання відбувається співвіднесення предмета сприймання з його значенням.

Апперцепція – залежність сприймання від попереднього досвіду, від діяльності людини та її індивідуальних особливостей тощо.

Розглянемо класифікацію видів сприймання (див. Рис. 1.3)

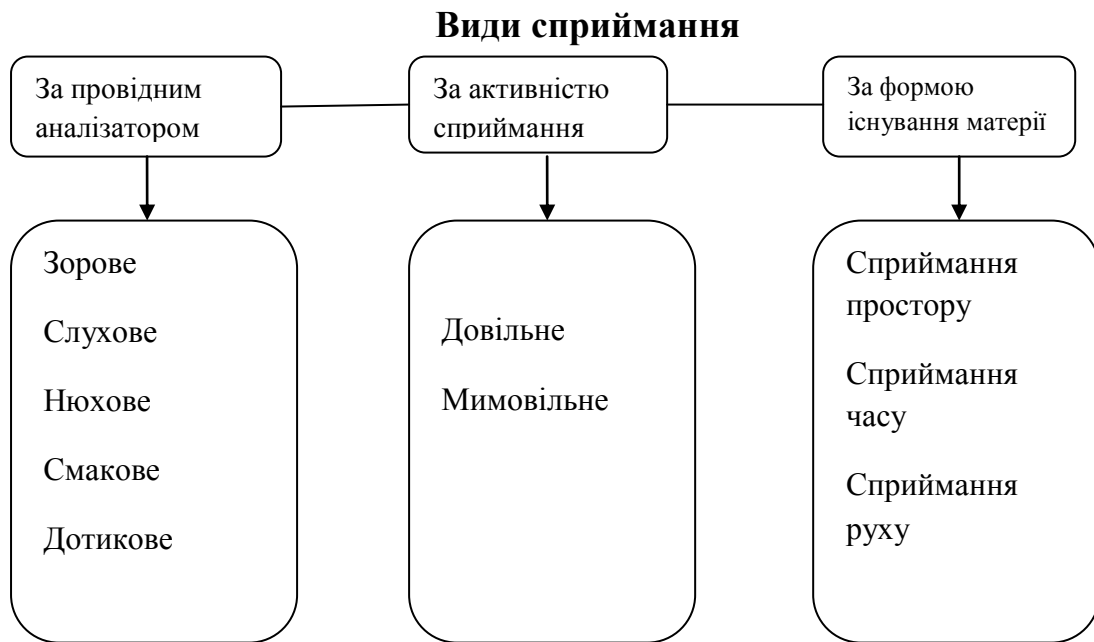

Рис. 1.3. Види сприймання

В мимовільному сприйманні не існує заздалегідь поставленої мети. Відсутнє в ньому і вольове зусилля. **Мимовільне сприймання** викликається особливостями навколишніх предметів: їх яскравістю, розташуванням, незвичністю, інтересом до них людини.

При здійсненні довільного сприймання людина ставить перед собою мету, докладає певних вольових зусиль, щоб краще реалізувати свій намір, довільно обирає об'єкти сприймання.

В ході спостереження студентам необхідно також описати індивідуальні особливості сприймання окремих учнів.

Об'єм сприймання – кількість об'єктів, які може сприйняти людина протягом однієї фіксації.

Точність сприймання – відповідність образу, що виник, властивостям об'єкта, що сприймався.

Повнота сприймання – ступінь відповідності образу, що виник, особливостям об'єкта, що сприймався.

Швидкість сприймання – час, необхідний для адекватного сприймання предмета чи явища.

Для аналізу особливостей організації сприймання учнів на уроці важливим є визначення **прийомів його організації**:

- вступне слово;
- інструктування (детальне пояснення що і з якою метою повинні учні сприймати;
- виокремлення в наочних посібниках провідних інформативних точок;
- правильно складені наочні таблиці;
- пояснення висловлювань, уточнення смислу термінів чи незрозумілих для учнів слів;
- голосове інтонування найбільш важливих моментів (темп голосу і його сила повинна зростати при переході від фактів до висновків).

Питання для самоперевірки:

1. Які види уваги можуть проявлятися на уроці?
2. Які основні властивості уваги?
3. Які існують прийоми організації мимовільної та довільної уваги?
4. Чим сприймання відрізняється від відчуттів? Чи можна сказати, що сприймання – це синтез відчуттів?
5. Які існують властивості сприймання?
6. Яка властивість сприймання характеризує здатність сприймати предмети і явища в їх сукупності?
7. Які існують індивідуальні відмінності сприймання?

Методичні рекомендації щодо спостереження за організацією пам'яті та розумової діяльності учнів на уроці

Студенти протягом третього дня практики повинні ознайомитися з особливостями спостереження за організацією пам'яті та розумової діяльності учнів на уроці. Для актуалізації теоретичних знань рекомендовано використати наступну літературу.

Основна:

1. Загальна психологія: підручник для студентів ВНЗ / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська [та ін.] – Київ, 2005. – С. 152–231.
2. Лурия А. Р. Маленькая книжка о большой памяти (Умнemonиста) / А. Р. Лурия. – Москва: Издательство Московского университета, 1977. – 88 с.
3. Маклаков А. Г. Общая психология. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 247 – 283.
4. Петровский А. В. Психология: учебник для студентов высш. пед. учеб. заведений / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – 3-е изд. – Москва, 2002. – С. 401–456.
5. Психология / под ред. В. Н. Дружинина. – Санкт-Петербург: Питер, 2009. – 656 с.
6. Психология / за ред. Ю. Л. Трофимова. – Київ, 1999. – С. 217–245, С. 270–315.
7. Розин В. Т. Что такое память? / В. Т. Розин // Мир психологии. – 2001. – № 1. – С. 78 – 89.
8. Столяренко Л. Д. Основы психологии / Л. Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону, 1997. – С. 35 – 43, 398 – 408.

Додаткова:

1. Анафонов. А. Подходы к изучению памяти: историко-психологический анализ / А. Анафонов // Журнал прикладной психологии. –

2006. - № 6. – С. 26 – 79.

2. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник для студ. вищ. навч. закл. / М. Й. Варій – 3-тє вид. – Київ, 2009. – С. 309 – 414.

3. Зинченко В. Наука о мышлении / В. Зинченко // Психологическая наука и образование. – 2002. – № 3. – С. 5 – 24.

4. Мышление: процесс, деятельность, общение / под ред. А. В. Брушлинского. – Москва, 1882. – С. 5-80.

5. Райков В. Л. Мышление как процесс сознания / В. Л. Райков // Мир психологии. – 2003. – № 2. – С. 110 – 114.

6. Тихомиров О. К. Психология мышления: учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений / О. К. Тихомиров. 2-е изд., стер. – Москва, 2005. – 288 с.

Для ефективнішої організації спостереження за активізацією пам'яті учнів пропонуємо наступну рекомендовану схему:

Схема спостереження шляхів активізації пам'яті школярів

1. Дата, школа, клас, вчитель, предмет, тема.
2. Чи звертався вчитель до пам'яті школярів, з якою метою, на яких етапах уроку?
3. Які види пам'яті мали місце на уроці (наочно-образна, словесно-логічна, емоційна, довільна, мимовільна, механічна, логічна)?
4. Особливості пам'яті окремих учнів.
5. Які прийоми для покращення запам'ятовування використаної інформації обрав вчитель (встановлення мети на запам'ятовування, логічна обробка матеріалу, оперування різноманітними асоціаціями, залучення до активної діяльності, повторення тощо).
6. Які процеси пам'яті проявляються в окремих учнів на уроці (відтворення, забування, впізнавання тощо). Наведіть приклади.

Для організації процесу спостереження, студентам необхідно пригадати, що **пам'ять** – це пізнавальний процес відображення досвіду людини шляхом

засвоєння, збереження та подальшого відтворення обставин її життя та діяльності.

Функції пам'яті:

- *Накопичення індивідуального досвіду.* Без нього неможливим було б постійне ускладнення поведінки людини, накопичення знань, умінь та навичок, а отже, психічний розвиток. Усе відчуте та сприйняте, все пережите зникало б безслідно і людина завжди б знаходилася у стані новонародженого.

- *Забезпечення зв'язку з минулим.* Завдяки пам'яті індивід у формі знання засвоює досягнення попередніх поколінь. Таким чином людська пам'ять встановлює зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім.

- *Забезпечення перебігу психічних процесів та станів.* Навіть найелементарніший психічний процес та стан обов'язково передбачає тимчасове збереження окремого його етапу для «приєднання» до наступного.

- *Забезпечення єдності та цілісності людської особистості.* В пам'яті зберігається, опрацьовується та синтезується інформація зі всіх рівнів людської психіки: індивідного, індивідуального, особистісного. Сталість наших уявлень про себе у конкретний момент часу підтримується саме пам'яттю. Якщо пам'ять порушується, в людини змінюється уявлення про себе, і навпаки, патологічні зміни особистості майже завжди супроводжуються порушенням пам'яті.

- *Захист особистості від інформаційного перевантаження, неактуальної інформації, травмуючих переживань.* Цю функцію виконує забування, один з процесів пам'яті, який органічно пов'язаний з формуванням досвіду особистості. Все те, що неважливе і непотрібне, людина має з часом забути. Забуванню підлягає також неактуальна і помилкова інформація, неприємні і важкі емоційні переживання тощо. З огляду на це, забування виконує позитивну роль в житті людини.

Одиницями роботи пам'яті є уявлення – образи раніше сприйнятих предметів, явищ, думок чи фантазій людини. Саме через уявлення пам'ять має

тісний зв'язок з іншими пізнавальними процесами (відчуттями, сприйманням, мисленням та уявою), які дають основу для запам'ятовування і подальшого відтворення інформації.

Зупинимося на розгляді класифікації видів пам'яті (див. Рис. 1.4)

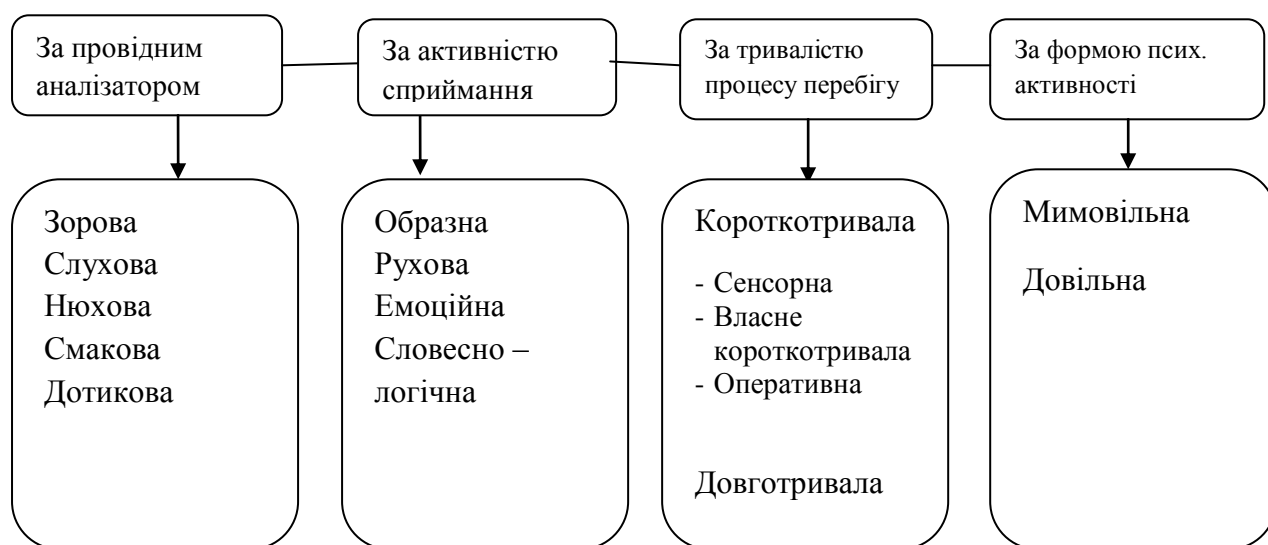

Рис. 1.4. Класифікація видів пам'яті

Рухова (моторна) пам'ять передбачає запам'ятовування, зберігання та відтворення різних рухів. *Вона* є однією з умов утворення різноманітних умінь і навичок, необхідних у навчальній, трудовій та інших різновидах діяльності людини. Складніші види пам'яті існують лише завдяки руховій, яка дає людині змогу свідомо використовувати закріплені комбінації рухів при виробленні їхніх нових систем. Рухова пам'ять онтогенетично виникає дуже рано: її перші вияви відносяться до перших місяців життя дитини. Спочатку вона виявляється тільки в рухових умовних рефлексах, що виробляються у дітей. Пізніше запам'ятовування та відтворення рухів починають набувати усвідомленого характеру, пов'язуються з іншими психічними процесами, зокрема мисленням. До кінця першого року життя рухова пам'ять досягає такого рівня розвитку, який необхідний для засвоєння мови.

Емоційна пам'ять — це пам'ять на емоції та почуття. Вона зберігає переживання і почуття, пов'язані з подіями минулого. Запам'ятовується насамперед те, що викликає емоції. Відомий режисер К. Станіславський

наголошував: якщо ви, згадуючи давно пережите, здатні бліднути, червоніти – у вас є емоційна пам'ять. Цей вид пам'яті надає досвідіві індивіда глибоко особистістю характеру і вирізняється особливою стійкістю. Глибоко пережиті події важко забути.

Образна пам'ять виявляється в запам'ятовуванні образів, уявлень предметів, явищ, їхніх властивостей. Залежно від того, якими аналізаторами сприймають об'єкти при їхньому запам'ятовуванні, цю пам'ять поділяють на нюхову, зорову, тактильну тощо. Важливим завданням учителів є постійне збагачення образної пам'яті учнів, щоб їхні знання спирались на фактичний, наочно-образний зміст.

Зміст словесно-логічної пам'яті – це поняття, судження, умовиводи, які відображають предмети та явища в їхніх істинних зв'язках і відношеннях, у загальних властивостях. Вона є специфічно людською пам'яттю, бо нерозривно пов'язана з мисленням та мовою, і є найважливішою у засвоєнні знань в процесі навчальної діяльності.

Словесно-логічна пам'ять формується в процесі психічного розвитку людини на підґрунті образної. Характерними її рисами є точність відтворення і значна залежність від волі. Точність словесного відтворення забезпечується не лише повторенням, а й обсягом: що коротший матеріал, то менше помилок при відтворенні. Стислість матеріалу забезпечується за рахунок як простого урізування, так і виокремлення найсуттєвішого.

За часом зберігання інформації розрізняють миттєву (сенсорну), короткотривалу, довготривалу та оперативну пам'ять.

Миттєва, або сенсорна пам'ять – це пам'ять тих сенсорних органів, на які надійшла інформація. Образ, який виник у результаті збудження рецепторів якимось одиничним впливом, не зникає відразу, а існує в тій самій формі, у якій виник, поступово згасаючи в межах однієї секунди для зорової системи і набагато довше для слухової. Зображення і далі ніби стоїть перед очима, а звук звучить у вухах, попри те, що стимул уже зник.

Миттєва пам'ять забезпечує збереження образу, який сприймаємо під час миготіння і рухів очима та під впливом інших чинників дуже короткий час (від 0,3 до 2 секунд) і фіксує відображення дійсності на рівні рецепторів. миттєва пам'ять забезпечує злине, а не розірване сприйняття світу, а також предметність сприйняття.

Короткотривала пам'ять – це пам'ять, що обслуговує поточну роботу з образами, поняттями і словами. Час збереження матеріалу в короткотривалій пам'яті – близько 30 секунд. У разі повторення матеріалу в межах цього часу він може зберігатися в ній набагато довше. Обсяг короткотривалої пам'яті може коливатись у межах від 5 до 9 (7 ± 2) об'єктів (число Мюллера)

Переведення інформації з короткочасної в тривалу нерідко викликає труднощі, бо спочатку необхідно осмислити і певним чином структурувати матеріал, пов'язати його з тим, що людина добре знає, а потім повторити. Механічний характер проговорювання матеріалу призводить до забування, якщо ж він осмислений і супроводжується мнемічними діями, то переходить у тривалу пам'ять.

Оперативна пам'ять забезпечує запам'ятовування і відтворення оперативної інформації, потрібної для використання в діяльності тут і тепер. Наприклад, синхронний перекладач утримує слова у пам'яті, почуті від іноземця, поки не перекладе їх, а потім забуває. Оперативна пам'ять задіяна в дитячій грі в "зіпсований телефон".

Довготривала пам'ять обмежена за обсягом і тривалістю зберігання інформації віком людського життя. Це основне сховище досвіду людини.

У нього надходить матеріал з короткотривалої пам'яті, але він не перебуває там у незмінному вигляді. Цей матеріал безперервно перетворюється: узагальнюється, класифікується, об'єднується в смислові групи.

Р. Солсо зазначає, що в короткотривалій пам'яті людина живе, тоді як довготривала пам'ять зберігає знання, які додають зміст безпосередньому людському існуванню [107].

Український дослідник М.Й. Варій вказує, що у довготривалій пам'яті зберігаються:

- просторова модель світу, представлена тут у вигляді певних структур, які відповідають образам нашого будинку, міста, країни і всієї планети;
- знання про закони, будову світу і властивості об'єктів;
- наші уявлення про людей, самих себе, соціальні норми і життєві цінності;
- моторні навички, наприклад, звукової й письмової мови, одягання, їзди на велосипеді, вміння розв'язувати завдання в різних галузях діяльності;
- навички розуміння мови або інтерпретації здобутків у галузі живопису, музики тощо;
- плани і програми майбутньої діяльності [15].

Наступна класифікація має ознакою для розподілу видів пам'яті активність свідомості людини і поділяється на: мимовільну і довільну.

Мимовільна пам'ять – пам'ять, в якій людина запам'ятовує і відтворює інформацію, не докладаючи для цього вольових зусиль, а спираючись на цікавість, значимість такої інформації Вона (в розвитку передуює довільній)

Довільна пам'ять – в її роботі чітко поставлена мета, докладаються відповідні вольові зусилля для запам'ятовування, збереження та відтворення інформації.

Розглянемо процеси пам'яті (див. Рис. 1.5)

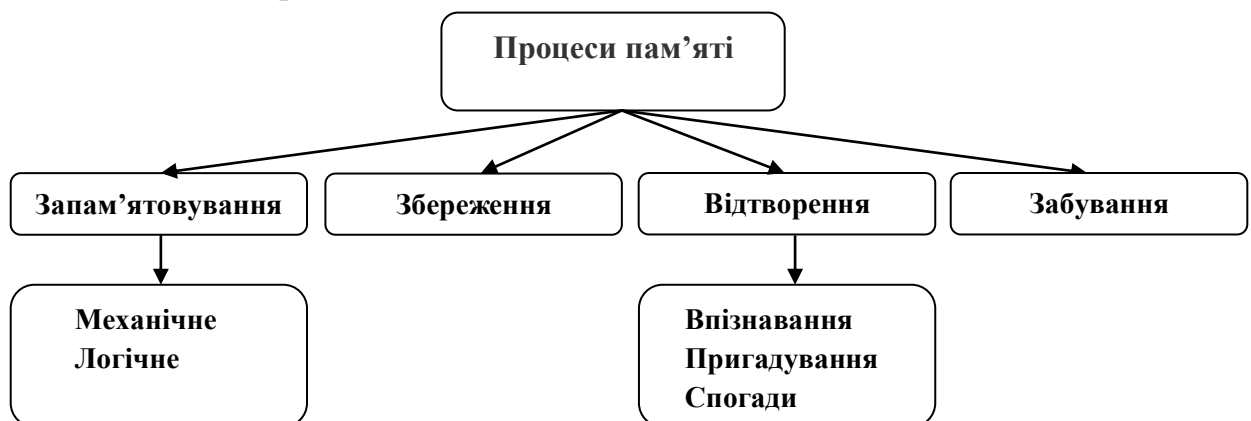

Рис. 1.5. Процеси пам'яті, або мнемічні процеси

Запам'ятовування – це процес закарбування та наступного збереження сприйнятої інформації.

Механічне запам'ятовування – це запам'ятовування без усвідомлення

Постановка спеціальних завдань має істотний вплив на запам'ятовування. На думку С. Л. Рубінштейна, головне значення має питання про залежність запам'ятовування від характеру діяльності, в ході якої воно здійснюється.

Однією з умов успішного запам'ятовування є систематизація матеріалу. Дослідження А. О. Смирнова і Л. В. Занкова виявили значні переваги у запам'ятовуванні згрупованого тексту порівняно з незгрупованим. Систематизація може здійснюватися кількома шляхами: шляхом об'єднання об'єктів запам'ятовування за певною ознакою (наприклад, об'єднання предметів у групи за кольором, формою, величиною тощо), шляхом об'єднання матеріалу в хронологічному порядку (наприклад, історичні події), шляхом систематизації за запропонованою вчителем схемою (наприклад, при узагальненій характеристиці географічних зон).

Збереження – це утримання в корі головного мозку інформації, яку людина попередньо запам'ятала.

Фактори, що визначають якість збереження інформації:

- використання в діяльності (внаслідок повторення матеріал краще і довше зберігається),
- установка (завдання щодо тривалості та якості збереження інформації),
- характеристики самого матеріалу (значимість, осмисленість подовжують тривалість збереження знань) [103а].

Відтворення може мати три форми – впізнавання, пригадування і спогади.

Впізнавання – це відтворення, що виникає під час повторного сприймання предметів. Впізнавання буває повним і неповним.

Особливість згадування (мимовільне і довільне) полягає в тому, що воно відбувається без повторного сприйняття того, що відтворюється.

Спогади – відтворення образів минулого, локалізованих у просторі й часі (певних епізодів життя, приміром років навчання в школі тощо).

Забування — процес, протилежний запам'ятовуванню. Забування виявляється в тому, що втрачається чіткість запам'ятованого, зменшується його обсяг, виникають помилки у відтворенні, стає неможливим відтворення і, нарешті, унеможлиблюється впізнання.

Забування — функція часу. Засадовим стосовно забування є згасання тимчасових нервових зв'язків, що тривалий час не підкріплювалися.

Забування — процес поступовий. Засадовим стосовно нього є ослаблення і порушення раніше утворених умовних зв'язків. Чим менше вони закріплені, тим швидше згасають і спричиняють забування. Як свідчать проведені дослідження пам'яті (П. Зінченко, А. Смирнов та ін.), швидше забувається та інформація, якій належить другорядна роль у змісті запам'ятованого; тривалий час утримується інформація, що несе основне смислове навантаження. Найвищі темпи забування спостерігаються одразу після заучування матеріалу.

У процесах пам'яті індивідуальні відмінності виявляються у швидкості, точності, міцності запам'ятовування та готовності до відтворення.

Швидкість запам'ятовування визначається кількістю повторень, необхідних людині для запам'ятовування нового матеріалу.

Точність запам'ятовування характеризується відповідністю відтвореного тому, що запам'ятовувалося, і кількістю зроблених помилок.

Міцність запам'ятовування виявляється у тривалості збереження завченого матеріалу (або у повільності його забування).

Готовність до відтворення виявляється в тому, як швидко та легко в потрібний момент людина може пригадати необхідні їй відомості.

Індивідуальні відмінності пам'яті виявляються і в тому, який матеріал краще запам'ятовується — образний, словесний чи однаково продуктивно як той, так і інший.

Крім того, кожній людині властивий домінуючий тип пам'яті:

Зоровий тип пам'яті, людина краще запам'ятовує і відтворює інформацію, яку сприймала за допомогою зору.

Слуховий тип пам'яті - людина краще запам'ятовує і відтворює інформацію, яку сприймала за допомогою слуху.

Руховий тип пам'яті - людина для кращого запам'ятовування і відтворення інформації потребує рухів, особливо мовних.

Змішаний тип пам'яті – типи пам'яті в різних комбінаціях, зокрема, зорово-руховий, зорово-слуховий, слухо-моторний. Змішаний тип пам'яті впливає на швидкість і тривалість заучування.

Ще одним пізнавальним процесом, рекомендованим до вивчення за допомогою спостереження протягом третього дня практики є мислення.

Схема спостереження шляхів активізації розумової діяльності

учнів

1. Дата, школа, клас, вчитель, предмет, тема.
2. Характер запитань вчителя (питання вимагають простої репродукції, виконання засвоєних вже розумових дій або стимулюють самостійність суджень, узагальнень, конкретизації, застосування знань на практиці).
3. Доступність, зрозумілість запитань вчителя учням.
4. Чи відображає система запитань вчителя логіку навчального предмета?
5. Як вчитель формував наукові поняття в учнів? Чи не було помилок в їх розкритті?
6. Доцільність використання вчителем індуктивного або дедуктивного шляху повідомлення нового матеріалу.
7. Як вчитель активізував розумову діяльність учнів: створення проблемної ситуації, спонукання до самостійного виявлення наслідкових

зв'язків, ступінь ефективності порівнянь, конкретизація матеріалу, формування прийомів аналізу та синтезу. Наведіть приклади.

8. Врахування вчителем індивідуальних особливостей мислення учнів.

9. Прояви розумової активності окремих учнів (повнота, глибина відповідей, швидкість і точність вирішення проблемних завдань тощо). Оцінка запитань від учнів вчителю, вміння міркувати, робити висновки, вирізняти істотне і другорядне в матеріалі, повнота, точність і обґрунтованість відповідей на запитання, здатність самостійно виконувати завдання, прояви самостійності й творчості у вирішенні поставлених задач.

10. Характеристика мовлення учнів: багатство словникового запасу, граматична правильність, прояви білінгвізму, оволодіння специфічною термінологією.

11. Засоби та прийоми вчителя щодо розвитку мови учнів.

12. Особливості мовлення вчителя: дикція, емоційна виразність, темп, тон, ступінь напруження голосу, експресивність, багатство лексичного запасу, образність, переконливість, відповідність нормам літературної мови.

Мислення — це процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях.

М. Й. Варій визначає наступні особливості мисленнєвого відображення дійсності:

- виражається в опосередкованому характері мисленнєвого відображення дійсності, який може мати різний ступінь складності залежно від особливостей завдання та предмета пізнання;

- відображає істотні ознаки предметів і явищ, їх причинно-наслідкові зв'язки;

- має узагальнений характер відображення [15].

Функції мислення:

- наукове пізнання світу;
- передбачення й прогнозування розвитку подій;
- практичне опанування закономірностями дійсності, використання їх на користь своїм потребам та інтересам.

Матеріальною основою мислення є мова як знаряддя і спосіб існування думки.

У розумових діях можна виокремити їх головні складові елементи (операції), або процеси – розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація.

Аналіз – це розчленування предметів і явищ у свідомості, виокремлення в них їх частин, аспектів, елементів, ознак і властивостей.

Аналіз у мисленні є продовженням того аналізу, що відбувається в чуттєвому відображенні об'єктивної дійсності. Об'єктом аналізу можуть бути будь – які предмети та їхні властивості.

Синтез – мисленнєва операція об'єднання окремих частин, елементів, ознак і властивостей об'єктів у єдине, якісно нове ціле.

Синтезувати можна елементи, думки, образи, уявлення. Аналіз і синтез – це головні мисленнєві операції, які в єдності забезпечують повне та глибоке пізнання дійсності.

Порівняння – встановлення подібності й відмінності між предметами та явищами.

Операції порівняння можуть бути різними за складністю, залежно від завдання чи змісту порівнюваних об'єктів. Порівнянню належить важлива роль у розкритті істотних ознак предметів.

Абстрагування - уявне відокремлення одних ознак і властивостей предметів від інших і від самих предметів, яким вони властиві

Так, спостерігаючи різні прозорі об'єкти: повітря, скло, воду ми виокремлюємо в них загальну ознаку – прозорість і можемо розмірковувати про

прозорість взагалі. Так само за допомогою абстрагування створюються поняття про довжину, висоту, об'єм, трикутник, число, дієслово та ін.

Узагальнення – це продовження і поглиблення синтезуючої діяльності мозку за допомогою слова

Узагальнення звичайно проявляється у висновках, визначеннях, правилах, класифікаціях. Узагальнення потребує виокремлення в предметах не просто загальних, а істотних ознак.

Конкретизація – це перехід від загального до одиничного, яке відповідає цьому загальному

Класифікація видів мислення

Залежно від змісту задачі, яку розв'язує людина, розрізняють наступні види мислення (рис.1.6.):

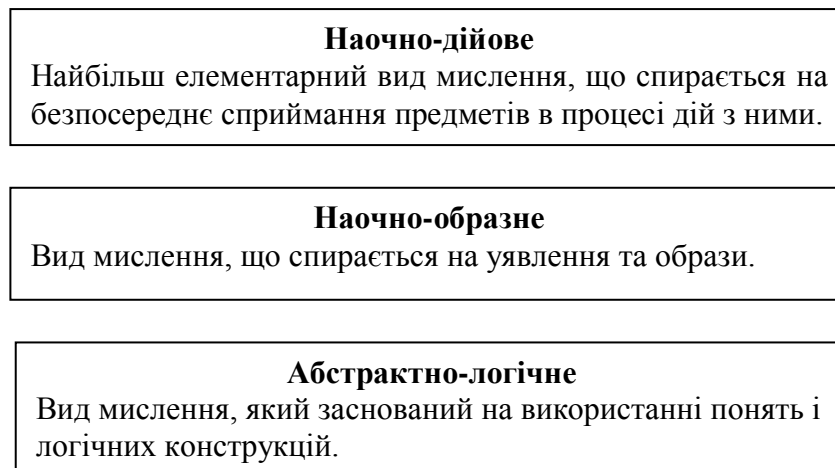

Рис.1.6. Види мислення залежно від змісту задач

Наочно-дійове мислення — мислення відбувається в ситуації сприймання конкретних об'єктів чи перетворення ситуації за допомогою рухового акту.

Наочно-образне мислення — мислення, в змісті якого переважають образи та певною мірою узагальнені уявлення про об'єкти.

Абстрактно-логічне мислення — мислення з опорою на поняття, що відбувається за допомогою логіки.

Залежно від характеру задач, які розв'язує людина, мислення буває (рис.1.7):

теоретичне	• це пізнання законів, правил (відображає істотне в явищах, об'єктах, зв'язках між ними на рівні закономірностей та тенденцій). Продуктами теоретичного мислення є, наприклад, відкриття періодичної системи Д. Менделєєва тощо
практичне	• основним завданням є фізичне перетворення дійсності. Інколи може бути навіть складнішим, ніж теоретичне, адже часто розгортається за екстремальних обставин та за відсутності умов для перевірки гіпотези

Рис. 1.7. Види мислення за характером задач

За ступенем новизни й оригінальності, які розв'язує людина, мислення буває (див. Рис.1.8):

репродуктивне	• це пізнання законів, правил (відображає істотне в явищах, об'єктах, зв'язках між ними на рівні закономірностей та тенденцій). Продуктами теоретичного мислення є, наприклад, відкриття періодичної системи Д. Менделєєва тощо
продуктивне (творче)	• відзначається широтою перенесення знань в нові умови, оригінальністю розв'язання проблеми, гнучкістю, що дає змогу бачити об'єкт під новим кутом зору

Рис.1.8 Види мислення за ступенем новизни й оригінальності

Результати процесу мислення реалізуються в різних **формах**.

Поняття – це форма мислення, за допомогою якої пізнається сутність предметів та явищ дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях, узагальнюються їх істотні ознаки

Поняття існує у вигляді слова, позначається ним. Вони поділяються на *одиночні* та загальні ("країна", "місто", "письменник" – одиночні, "елемент", "зброя" – загальні поняття). Розрізняють поняття *конкретні* та абстрактні. В абстрактних поняттях відображаються істотні ознаки та властивості відокремлено від самих об'єктів ("перемога", "дружба", "честь" тощо).

Поняття з більшим обсягом називаються родовими ("транспорт", "одяг") стосовно понять з меншим обсягом ознак ("машина", "светр"), які в цьому разі є видовими.

Судження – це форма мислення, яка містить ствердження або заперечення будь – якого положення відносно предметів, явищ або їх властивостей

Характерна властивість судження полягає в тому, що воно існує, виявляється і формується в реченні. Проте судження та речення нетотожні. Речення, які виражають запитання, вигуки, сполучники, прийменники не є судженнями.

Судження є істинним, якщо воно правильно відображає відношення, які існують в об'єктивній дійсності. Істинність судження перевіряється практикою.

Судження бувають одиничними, частковими, загальними. Це прості судження.

Судження є ствердними та *заперечними*; *загальними* та *одиничними*.

Умовивід – така форма мислення, в якій з одного або кількох суджень виводиться нове.

Індуктивний умовивід – це судження, в якому на підставі окремих фактів, посилай, конкретного, часткового роблять узагальнення. Наприклад: "Срібло, залізо, мідь – метали; срібло, залізо, мідь при нагріванні розширюються: отже, метали при нагріванні розширюються".

Дедуктивний умовивід – це судження, в якому на підставі загальних висновків і положень здобувають знання про часткове, конкретне. Наприклад: "Усі метали при нагріванні розширюються; срібло – метал: отже, срібло при нагріванні розширюється".

Дані, отримані в процесі мислення, фіксуються в поняттях.

Поняття – це форма мислення, за допомогою якої пізнається сутність предметів та явищ дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях, узагальнюються їх істотні ознаки.

Індивідуальні особливості мислення.

Розумова діяльність різних людей характеризується індивідуальними особливостями, або якостями розуму.

Самостійність мислення характеризує вміння людини ставити нові завдання й розв'язувати їх, не вдаючись до допомоги інших людей. Самостійність мислення ґрунтується на врахуванні знань і досвіду інших.

Критичність мислення виявляється в здатності людини не піддаватися впливу чужих думок, об'єктивно оцінювати позитивні та негативні аспекти явища чи факту, виявляючи цінне, справжнє та помилкове в них. Критичність мислення значною мірою залежить від життєвого досвіду людини, багатства та глибини її знань.

Гнучкість мислення, що виявляється в умінні людини швидко змінювати свої дії при зміні ситуації діяльності, звільняючись від залежності закріплених у попередньому досвіді способів і прийомів розв'язку аналогічних завдань. Гнучкість мислення виявляється в готовності швидко переключатися з одного способу розв'язку завдань на інший, змінювати тактику і стратегію їх розв'язку, знаходити нові нестандартні способи дій за змінених умов.

Глибина мислення, яка виявляється в умінні проникати в сутність складних питань, розкривати причини явищ, приховані за нашаруванням неістотних проявів, бачити проблему там, де її не помічають інші, передбачати можливі наслідки подій і процесів. Саме ця риса властива особистостям з глибоким розумом, які в простих, добре відомих фактах уміють помічати протиріччя й на цій підставі розкривати закономірності природи та суспільного життя;

- **Широта мислення**, що виявляється в здатності охопити широке коло питань, у творчому мисленні в різних галузях знання та практики. Широта мислення є показником ерудованості особистості, її інтелектуальної різнобічності;

- **Послідовність мислення**, яка виявляється в умінні дотримуватися логічної наступності при висловлюванні суджень, їх обґрунтуванні. Послідовним можна назвати мислення людини, яка точно дотримується теми міркування, не

відхиляється від неї, не перестрибує з однієї думки на іншу, не підмінює предмет міркування. Для послідовного мислення характерне дотримання певних принципів розгляду питання, зрозумілість плану, відсутність протиріч і логічних помилок в аргументації думки, доказовість та об'єктивність у зроблених висновках;

- **Швидкість мислення** – це здатність оперативно розібратися в складній ситуації, швидко обдумати правильне рішення і прийняти його. Швидкість мислення залежить від знань, міри сформованості мисленнєвих навичок, досвіду у відповідній діяльності та рухливості нервових процесів.

Питання для самоперевірки

1. Чи можна стверджувати, що при певному характері матеріалу механічне запам'ятовування буває доцільним?
2. Чи може людина з поганою пам'яттю досягти великих успіхів у діяльності?
3. Чи збігаються поняття «мислення» і «інтелект»?
4. Визначте основні засоби активізації та розвитку мислення у процесі навчання.

Методичні рекомендації щодо особливостей спостереження за виховним впливом особистості вчителя на уроці

Протягом 4 дня практики студенти 2 курсу повинні, використовуючи метод спостереження, проаналізувати особливості виховного впливу вчителя у процесі навчальної діяльності.

Схема аналізу виховного впливу особистості вчителя в процесі навчальної діяльності

1. Дата, школа, клас, вчитель, предмет, тема.
2. Емоційна насиченість уроку. Прояв і формування вищих почуттів – інтелектуальних, моральних, естетичних:
 - а). Формування внутрішньої мотивації учіння, позитивного ставлення учнів до навчання як до свого громадського обов'язку;
 - б). Прояви пізнавальної зацікавленості та засоби, якими вчитель викликав їх;
 - в). Розвиток моральних якостей учнів.
3. Настрій вчителя і учнів під час уроку. Емоційний стан вчителя та ставлення учнів до нього.
4. Формування і розвиток вольових рис характеру учнів (дисциплінованості, витримки, наполегливості, володіння собою тощо). Прояв вольових рис характеру.
5. Прояви та розвиток загальних і спеціальних здібностей учнів. Врахування вчителем "мисленнєвого" та "художнього" типу розумової діяльності учнів та інших особливостей пізнавальних процесів.
6. Виховне значення індивідуального підходу до учнів під час уроку.
 - а) індивідуальна робота з дітьми у яких слабка нервова система (розвиток впевненості у своїх розумових та фізичних силах, заохочення активності, поступове включення в діяльність, що вимагає подолання труднощів);

б) підхід до учнів з перевагою процесів збудження (засоби, що спонукають стримувати себе, розвивають уміння володіти собою, стимулюють потребу у точних та спокійних рухах тощо);

в) робота із школярами, у яких недостатня рухливість нервових процесів (тренування переходу від однієї діяльності до іншої, розвиток активності, ініціативи);

г) привчання дітей не тільки швидко, але і акуратно, точно виконувати всі завдання, робити не тільки те, що цікаво, а й не цікаве завдання виконувати сумлінно.

7. Чи впливають відповіді школярів на подальші дії та слова вчителя?

Методичні рекомендації щодо використання методу аналізу продуктів діяльності в навчально-виховному процесі

Аналіз продуктів діяльності є методом психологічного дослідження, що дозволяє знизити суб'єктивізм спостереження. У даному випадку дослідник має справу із об'єктивними, матеріально зафіксованими і тому стабільними фактами. Джерелом інформації можуть виступати продукти діяльності (твори, матеріали контрольних робіт, конспекти, чернетки учбові завдання), різного роду документи, рукописи, щоденники тощо. Наприклад, аналіз письмових робіт учнів з різних предметів допомагає встановити спрямованість інтересів, їх стійкість та дієвість, уважність учня. Вони свідчать також про рівень здібностей учня. Навіть сам вигляд зошитів учня може говорити про його охайність, дисциплінованість або недбалість, незібраність тощо.

Вимоги до використання методу аналізу продуктів діяльності:

1. Для аналізу особливостей учбової діяльності учнів студенту потрібно проаналізувати:

- зошит школяра за предметом спеціальності студента (якщо можливо);
- зошит з іншого учбового предмету.

2. Необхідно використати такі критерії аналізу:

- 1) правильність виконання завдань, кількість виправлених та не виправлених помилок при їх виконанні;
- 2) акуратність виконання;
- 3) якість виконання (за оцінками вчителя);
- 4) наявність особливих деталей при виконанні завдання (графічні доповнення, незавершеність завдання, відсутність записів тощо).

Проаналізуйте у **3-х учнів** зошити для письмових робіт з різних предметів і на підставі аналізу складіть характеристику учнів як суб'єктів учбової діяльності (використати дані табл. 1.7).

**Схема характеристики учнів як суб'єктів учбової діяльності
(методом аналізу продуктів діяльності)**

ШБ учня	Параметр аналізу	Позитивний тип	Негативний тип
	Швидкість	Роботи виконані повністю, учень встигає за темпом класу. Речення дописані повністю. Якість виконання класних і домашніх робіт однакова.	В письмових роботах є недописані речення, пропущені слова. Домашні роботи виконані краще, ніж класні.
	Старанність	Письмові роботи виконані акуратно, старанно, ретельно.	Завдання виконані халатно, недбало, неакуратно.
	Когнітивні організації	Завдання виконані правильно, без помилок, мають місце нестандартні підходи до рішення задач. Конспективний матеріал включає схем», графіки, символічні позначки. Простежується високий рівень володіння мовою	В роботах учнів багато помилок, завдання виконуються лише репродуктивно. Конспекти без виділення смислових компонентів, виконані механічним переписуванням. Володіння мовленням нераціонально.

Для визначення ригідності словникового запасу **3-х учнів** необхідно проаналізувати твір з будь-якої дисципліни за відповідною схемою.

Визначення ригідності словникового запасу учнів

Для аналізу використовується текст переказу або твору на одну й ту ж тему.

В тексті підраховується:

- а). Загальна кількість слів у мовленнєвому зразку;*
- б). Кількість слів, що вживаються лише один раз.*

Ригідність словарного запасу (вокабулятора) досліджуваних визначається за формулою:

$VP = P/O$,

де P – кількість слів, вжитих один раз,

O – загальна кількість слів.

Крім того, необхідно заповнити наступну таблицю (Див. Табл. 1.8)

Робиться висновок про схильність учнів до:

- а) Констатації діяльності (при переважанні дієслів та дієслівних форм);
- б). Оцінювання подій (при переважанні прикметників та оцінних прислівників),
- в) Власної інтерпретації подій (при наявності значної кількості пояснюючих та інтерпретаційних конструкцій).

Таблиця 1.8.

Суб'єкт (Прізвище, ім'я учня)	Загальна кількість слів у творі	Категорії аналізу		
		Поведінка	Оцінки	Інтерпретація
		Кількість дієслів та дієслівних форм	Кількість прикметників та оцінних прислівників	Кількість пояснюючих та інтерпретаційних конструкцій

Розділ 2. Виробнича педагогічна практика у закладах середньої освіти студентів 4 курсу

Мета, зміст психологічного завдання виробничої практики для студентів 4 курсу

Урок є основною організаційною формою навчання у школі. Саме через урок реалізується найголовніша мета освіти – всебічне вдосконалення людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її здібностей, збагачення інтелектуального, творчого, культурного потенціалу учнів.

Психологічний аналіз уроку є невід’ємною частиною педагогічної діяльності. Він дозволяє студенту-практиканту або вчителю охопити весь процес навчання і в той же час представити кожен його окремий момент. Психологічний аналіз уроку - це засіб, за допомогою якого формується і розвивається педагогічна самосвідомість учителя, удосконалюється його педагогічна майстерність.

Л.Т. Охитіна зазначає, що мета психологічного аналізу уроку «не в простій констатації невдач і успіхів, а в тому, щоб встановити причини невдач, віддиференціювати випадковий успіх, коли вчитель не знає, як це трапилось, від успіху завчасно ним передбаченого і підготованого» [79, с.8].

Під час педагогічної практики студент повинен відвідати уроки учителя-предметника і дати психолого-педагогічний аналіз одного з них, використовуючи для цього знання з загальної, вікової та педагогічної психології, отримані під час заняття в університеті.

Звітна документація для студентів 4 курсу після виконання завдання з психології передбачає наступні складові:

1. Заповнена сторінка в індивідуальному плані з підписом методиста з психології.

2. Щоденник психолого-педагогічних спостережень, в якому є необхідні записи щодо психолого-педагогічного аналізу уроків вчителів та студентів-практикантів. Особлива увага зосереджена на уроках з фахової дисципліни.

3. Психолого-педагогічний аналіз уроку з фахової дисципліни за визначеною схемою.

Основні структурні компоненти аналізу уроку:

1. Психологічна оцінка структури уроку в зв'язку з поставленою метою та завданнями.

2. Психологічна оцінка змісту уроку.

3. Прояви пізнавальної діяльності учнів на уроці та керування нею.

4. Організація вчителем зворотного зв'язку.

5. Особливості взаємодії вчителя і учнів на уроці.

6. Виховний вплив особистості вчителя та його діяльності на уроці.

7. Висновки по уроку

Для ефективного виконання завдання з психології студентам 4 курсу рекомендовано переглянути рекомендовану учбову літературу:

1. Гаврилова Т. А. Психологический анализ урока: метод. пособие / Т. А. Гаврилова. – Уссурийск, 2000. 48 с.

2. Охитина Л. Т. Психологические основы урока / Л. Т. Охитина. – Москва: Просвещение, 1977. – 34 с.

3. Познательные процессы и способности в обучении /Под ред. В. Д. Шадрикова. М.: Просвещение, 1990.

4. Фридман Л. М. Психологический справочник учителя / Л. М. Фридман, И. Ю. Кулагин. Москва: Просвещение, 1991. – 288 с.

Критерії оцінювання
виробничої педагогічної практики студентів IV курсу
(завдання з психології: аналіз уроку з фахової дисципліни)

Навчальна психолого-педагогічна практика студентів IV курсу методистом з психології оцінюється за видами діяльності відповідно до розробленої системи балів (Табл. 2.1):

Табл.2.1

Компоненти завдання	Максимальна кількість балів
Записи в щоденнику	10 балів
Психологічна оцінка змісту уроку	10 балів
Аналіз результатів спостереження за пізнавальними процесами (сприймання, увага, пам'ять, уява, мислення) учнів та їх керівництвом з боку вчителя	по 10 балів за кожен пізнавальний процес (максимально 50 б.)
Аналіз організації вчителем зворотнього зв'язку	5 балів
Аналіз результатів спостереження за врахуванням вчителем індивідуальних особливостей учнів	10 балів
Спостереження за виховним впливом вчителя на уроці (записи в щоденнику за визначеним планом)	5 балів
Висновки по уроку	5 балів
Оформлення документації	5 балів

Порядок перерахунку показників балів у національну шкалу оцінювання та шкалу ECTS (див. Табл. 2.2):

Табл.2.2.

Бали	Шкала ECTS	Національна шкала
90-100	A	Відмінно
80-89	B	Добре
70-79	C	Добре
60-69	D	Задовільно
50-59	E	Задовільно
25-49	FX	Незадовільно
1-24	F	Незадовільно

Технічні вимоги до оформлення матеріалів практики: формат паперу А4, шрифт Times New Roman 14, інтервал 1,5, поля: ліве - 30 мм.; праве – 10 мм.; верхнє - 2 мм.; нижнє - 2 мм.

Оцінка за виконання психологічного завдання може знижуватися за наступних умов:

- студент під час проходження практики проявляв неодноразово недисциплінованість (був відсутній в школі без поважної причини, не з'являвся на консультації до методиста з психології; не демонстрував вчасно індивідуальний план, записи в щоденнику психолого-педагогічних спостережень, аналіз уроку);
- студентом порушувалися етичні норми поведінки;
- психолого-педагогічний аналіз уроку виконаний не з фахової дисципліни;
- студент не надав у встановлені терміни необхідну документацію.

Оцінку **«відмінно» А, 90-100 балів** студент отримує, який подав всю необхідну документацію, в індивідуальному плані відображені всі необхідні види робіт; щоденник містить записи психолого-педагогічних спостережень, які здійснені під час відвідувань уроків, зокрема і вчителя-предметника. Психолого-педагогічний аналіз уроку є психологічно грамотним, містить глибокий аналіз фактів, висновки по уроку супроводжуються реальними прикладами спостережень. Робота оформлена належним чином та подана у визначений термін.

Оцінку **«добре» В, 80-89 балів** студент отримує, якщо завдання з психології виконано, психолого-педагогічний аналіз уроку в цілому відповідає вимогам. Але наявні незначні зауваження щодо аналізу фактів, змісту й оформлення матеріалів, в роботі пропущений аналіз однієї зі сфер пізнавальної діяльності

учнів (пропущений аналіз організації процесу мислення на уроці або ж організації уваги учнів на уроці тощо).

Оцінку «добре» **C 70-79 балів** студент отримує, якщо завдання з психології виконано, представлені індивідуальний план, щоденник психолого-педагогічних спостережень та аналіз уроку. Проте наявні зауваження: пропущений аналіз 1 пункту зі схеми аналізу уроку та відсутні приклади щодо спостереження за деякими пізнавальними процесами. В щоденнику відсутні записи щодо спостережень студента.

Оцінку «задовільно» **D, 60-69 балів** студент отримує, якщо завдання з психології виконане, але частково, є записи в індивідуальному плані про виконання, але в щоденнику спостережень вони не відображені. Аналіз уроку є поверховим, схематичним, відсутні реальні приклади спостережень, слабо аргументовані висновки й узагальнення; робота оформлена не відповідно до вимог та подана несвоєчасно.

Оцінку «задовільно» **E, 50-59 балів** студент отримує, якщо завдання з психології виконане частково, аналіз уроку є поверховим, відсутні приклади спостережень, студент не вміє аналізувати відвідані уроки, обґрунтовувати власні думки. Відсутні записи в щоденнику. Звітна документація подана невчасно.

- Оцінку «незадовільно» **(F або FX)** студент отримує, якщо не виконав завдання з психології або подана робота є плагіатом.

Методичні рекомендації щодо написання психолого-педагогічного аналізу уроку

Оцінюючи урок, необхідно звернути увагу насамперед, чи досягнута мета, на якій ґрунтувалося його планування та за якими психологічними показниками можливо визначити рівень його ефективності. При цьому слід враховувати рівень засвоєння знань та навичок, загальну активність школярів в організованій вчителем діяльності, особливості пізнавальної діяльності (сприймання, пам'ять, мислення), характер уваги (чи мала місто мимовільна, та довільна увага, яка при цьому переважала).

У висновках необхідно вказати, які мотиви учіння переважали у школярів (страх покарання, прагнення виділитися і самоствердитись, бажання отримати заохочення, пізнавальні інтереси, широкі соціальні мотиви: усвідомлення ролі знань у майбутній діяльності, почуття обов'язку, тощо).

Необхідно проаналізувати рівень розвитку пізнавальних інтересів, ступінь залученості учнів до розв'язання проблемних завдань.

У висновках слід дати загальну оцінку ефективності уроку з точки зору його впливу на психічний розвиток учнів.

Слід акцентувати увагу на перевазі одних мотивів вчинків над іншим, та дати якісну характеристику, на чому ґрунтується існуюча перевага, спираючись на важливість визначення провідної діяльності на формування характеру особистості, ступінь активності та результативність навчання. Оцінюючи урок загалом, слід відмітити, який емоційний фон переважає на уроці, наскільки він контролюється і спонукається педагогом та чи відповідає він встановленим навчальним задачам.

Шляхи реалізації вчителем основних педагогічних функцій:

- Організуюча: організація індивідуальної та групової пізнавальної діяльності учнів, підтримання дисципліни і порядку на уроці;

- Стимулююча: надання школярам можливості в самоактуалізації та самореалізації на різних етапах уроку;
- Інформаційна: способи подачі інформації (точність, логічність, доступність, опора на досвід учнів, зв'язок з іншими учбовими предметами тощо);
- Перцептивна: вміння сприймати психічний стан учнів, адекватно на нього реагувати;
- Розвиваюча: робота з формування способів учбової діяльності та розвитку особистості школяра;
- Контролююча: способи контролю, оцінки учнів і самоконтролю вчителя.

Пропонуємо наступний варіант оформлення запису в індивідуальний план студента-практиканта (див. Табл.2.3)

Табл. 2.3.

Зразок заповнення індивідуального плану

Розділ. Завдання з психології

Зміст роботи	Дата виконання	Відмітки про виконання
1. Відвідування уроків з метою психолого-педагогічного спостереження за проявами пізнавальної діяльності учнів на уроці та керівництвом нею.	Протягом практики	
2. Відвідування уроків з метою психолого-педагогічного спостереження за організацією вчителем зворотного зв'язку з учнями	Протягом практики	
3. Відвідування уроків з метою психолого-педагогічного спостереження за виховним впливом вчителя на уроці	Протягом практики	
4. Відвідування уроку (вказати предмет і клас) з метою написання його психолого-педагогічного аналізу	Конкретна дата	
5. Написання психолого-педагогічного аналізу уроку з (вказати предмет, клас, тему уроку)	Конкретні дати (Напр., 10.02.15 - 13.02.15)	

Для успішного написання психолого-педагогічного аналізу уроку з фахової дисципліни рекомендовано використати схему аналізу. Теоретичний матеріал частково вже був представлений в методичних рекомендаціях до навчальної психолого-педагогічної практики студентів 2 курсу (див. розділ 1 посібника).

Детальна схема психолого-педагогічного аналізу уроку

1. Психологічна оцінка структури уроку в зв'язку з поставленою метою та завданнями.

а) Тема, мета, та задачі уроку.

б) Структура уроку і його психологічна доцільність.

2. Психологічна оцінка змісту уроку.

а) Активізація яких сторін пізнавальної діяльності учнів потребує сприймання цієї навчальної інформації (образної чи словесно-логічної пам'яті, абстрактного мислення, уяви)? Які емоції він може викликати?

б) Чи відповідає даний матеріал віковим особливостям пізнавальної діяльності учнів, їх життєвому досвіду та рівню знань?

в) Чи вдається педагогу перетворити складну наукову інформацію в посильну для сприйняття школярів даного віку, цікавою та зрозумілою?

г) Чи мав матеріал, що вивчається, виховну дію на школярів? Настільки оптимально вчитель реалізує виховні можливості?

3. Прояви пізнавальної діяльності учнів на уроці та керування нею.

а) Організація уваги.

Шляхи організації уваги на всіх етапах **заняття** (звернення до учнів бути уважними, підкреслення значення проведеної роботи, **встановлений** конкретної задачі, використання принципу наочності та апелювання до мимовільної уваги, тощо). Види уваги, які мали місце на уроці, та форма їх прояву у окремих школярів.

Засоби переключення уваги **учнів** з одного виду роботи на інший. В яких складних видах діяльності, запропонованих вчителем, була потреба в розподілі уваги учнів і як вони з цим впорались?

Крім того необхідно проаналізувати співвідношення стимулів, спрямованих на організацію мимовільної та довільної уваги. Якщо педагог буде стимулювати лише один з вказаних видів уваги, то такий урок приречений на неуспіх.

В аналізі уроку необхідно описати також, які якості учителя сприяють уважності учнів на уроці:

- уважність і спостережливість учителя;
- вміння тримати в полі зору весь клас, всі види робіт, мати відчуття аудиторії;
- певний рівень артистизму;
- уважність до своїх дій, самоконтроль;
- уверенность в себе внутрення сила - это не крик и шум, а спокойная твердость, четкость, собранность;
- вміння підтримувати постійний контакт з класом, вести урок в енергійному темпі.

б) Організація сприйняття учбової інформації і його характер.

Що являється об'єктом сприйняття учнів (мова вчителя, текст підручника, різноманітні наочні засоби) на різних етапах уроку. Якість сприйняття. Які прийоми організації сприймання учнів на уроці використав вчитель?

Використання наочних засобів на уроці.(Осмислення сприйняття учбової інформації, з якою метою це зроблено вчителем, та інші цілі).

в) Активізація пам'яті та її розвиток. Чи апелював учитель до пам'яті школярів, з якою метою та на яких етапах зайняття?

Які види пам'яті мали місце на уроці (наочно-образна, словесно-логічна, емоційна, мимовільна, механічна, логічна)? Які прийоми для покращеного

запам'ятання використаної інформації обрав вчитель (встановлення мети на запам'ятовування, логічна обробка матеріалу, оперування різноманітними асоціаціями, залучення до активної діяльності, повторення, емоційне навантаження)? Як проявляються у окремих учнів на уроці процеси пам'яті (відтворення забування, впізнавання, тощо).

г) Активізація розумової діяльності школярів.

Як вчитель формував наукові поняття в учнів? Як використовував наочні засоби? Які зв'язки між поняттями він встановлював та які судження відпрацьовував? Яким шляхом (індуктивним чи дедуктивним) йшло засвоєння тих чи інших понять, учнями?

Чи сприяв учитель виникненню у школярів потреби у засвоєнні даних понять? Дати характеристику рівням засвоєння понять, проаналізувати помилки при визначенні понять.

Як вчитель, активізував самостійне творче мислення школярів? Чи мав урок проблемну структуру? Наскільки логічно, послідовно був побудований урок? Чи були відповіді учнів логічними, чи опрацьовувались помилки відповідей?

д) Проаналізувати чи активізувалась на уроці фантазія у дітей (репродуктивна та творча уява учнів).

Зразок: На уроці активізувалась фантазія дітей. Вчитель запропонував уявити героїв прослуханої нар. пісні «Савка та Гришка» і описати їх, а також вдома намалювати ілюстрацію до литовської нар. пісні «Вій, вій вітерець», зобразити природу Прибалтики. Відповіді учнів відрізнялися незвичайними баченнями та різноманітністю, що вказувало на розвинутість фантазії та творчої уяви.

є) Як учитель враховував індивідуальні особливості учнів під час уроку?

(Характер, як сукупність індивідуальних стійких особливостей дитини; темперамент, що характеризує динамічну й емоційну сторони особистості;

психічний стан учня, настроїв, загальне фізичне самопочуття, стомлюваність тощо; ціннісні орієнтації.)

4. Організація вчителем зворотного зв'язку.

а) Які рівні засвоєння знань учнями можна виявити на уроці?

б) Чи носив зворотний зв'язок не тільки контролюючу, а й навчаючу функцію?

в) Чи впливав характер відповідей школярів на подальші дії та слово вчителя?

5. Особливості взаємодії вчителя і учнів на уроці: прагнення до співпраці чи домінування; оптимальна вимогливість чи надмірна вимогливість; стимулювання ініціативи чи придушення ініціативи;

Чи допускаються вчителем оціночні судження на адресу учнів?

Конструктивно чи неконструктивно вчитель вирішує конфлікти?

Які форми взаємодії з учнями переважають: підбадьорливі висловлювання чи заборони, накази?

6. Виховний вплив особистості вчителя та його діяльності на уроці.

а) Виховний вплив особистості вчителя: його зовнішності, мови, манер, характеру, спілкування з учнями. Ставлення школярів до нього. (Який тон вчителя: доброзичливий чи різкий, лагідний чи наказовий? Чи демонструє вчитель зацікавленість предметом? Наскільки точно і логічно вчитель може висловити власну думку? Чи використовував жарти, гумор на уроці та з якою метою?).

Які критерії оцінювання учнів ви спостерігали: диференційована оцінка чи поверхнева, неаргументована?

Як учитель робить зауваження, висловлює осуд: форма пред'явлень м'яка, спокійна чи різка, образлива? Яким чином вчитель виражає похвалу учням чи схвалення: сухо, стримано, захоплено?

б) Виховне значення методів та прийомів навчання, які були використані на уроці.

7. Висновки по уроку.

Чи досягнута мета? За якими психологічними показниками можна визначити ефективність уроку (рівень засвоєння, увага, інтерес, роль емоцій)? Чи сприяв урок загальному розвитку учнів? Чи реалізував вчитель основні педагогічні функції на уроці?

РОЗДІЛ 3. Виробнича практика у закладах середньої освіти студентів 5 курсу

Мета, зміст і послідовність виконання завдання з психології

Мета практики. Основною метою виконання завдання з психології студентами 5 курсу є дослідження психологічних особливостей міжособистісних стосунків у малій соціальній групі. В ході виконання завдання відбувається формування учбово-професійних дій діагностично-аналітичного характеру на основі використання методів вивчення класу як малої групи, інтерпретації отриманих даних та систематизації результатів для складання психологічної характеристики класу.

Ця практика має соціально-психологічну спрямованість і базується на матеріалі, вивченому студентами на попередніх курсах. Студенту для виконання цього компоненту педагогічної практики необхідні знання специфіки і способів застосування методів дослідження особистості та міжособистісних стосунків, знання критеріїв аналізу та інтерпретації результатів діагностики у відповідності до вікових особливостей. Таким чином, запропоноване завдання спрямоване на узагальнення знань з вікової, педагогічної, соціальної психології, вдосконалення дослідницьких та діагностичних умінь і навичок, зокрема у сфері вивчення малої соціальної групи.

Виконання завдання з психології студентами-практикантами 5 курсу має за мету реалізацію певних завдань:

- дозволяє студентам осмислити теоретичні знання з психологічних дисциплін в умовах шкільного навчально-виховного процесу;
- формує у майбутнього вчителя необхідні психологічні вміння та навички: бачити за конкретними фактами поведінки загальні психологічні явища та конкретні особливості, вивчати міжособистісні стосунки учнів методом

спостереження, бесіди та соціометрії, будувати психологічно обґрунтовану навчально-виховну взаємодію з класом та окремими учнями. Спрямування?

Завдання виконується протягом практики, після чого результати оформлюються у вигляді звітної документації, яка надається методисту з психології для перевірки.

Звітна документація для студентів 5 курсу після виконання завдання з психології передбачає наступні складові:

4. Заповнена сторінка в індивідуальному плані з підписом методиста з психології.

5. Щоденник психолого-педагогічних спостережень, в якому є необхідні записи щодо особливостей міжособистісних стосунків в класі.

6. Психолого-педагогічну характеристику на клас за визначеною схемою.

7. Виконане соціометричне дослідження (з усіма структурними компонентами за формальним та неформальним критерієм) як додаток до психолого-педагогічної характеристики на клас.

Критерії оцінювання

виробничої педагогічної практики студентів V курсу

(завдання з психології: психолого-педагогічна характеристика класу

Навчальна психолого-педагогічна практика студентів V курсу методистом з психології оцінюється за видами діяльності відповідно до розроблених критеріїв оцінки якості виконання завдання та системи балів.

Критерії оцінки якості виконання завдання:

1. Наявність результатів соціометричного дослідження за офіційним та неофіційним критеріями (соціоматриця, соціограма та розрахунок формул для кожного критерію)

2. Наявність в характеристиці фактичного матеріалу (обґрунтованість гіпотез результатами спостереження за подіями шкільного життя, спілкуванням і поведінкою учнів, бесід з класним керівником тощо).

3. Логічність, доказовість міркувань про особливості міжособистісних стосунків учнів в класі на основі спостережень, результатів соціометрії та бесід з класним керівником та вчителями. Психологічна аргументація висновків.
4. Грамотне оформлення психолого-педагогічної характеристики класу.
5. Своєчасне надання документації.

Алгоритм виконання завдання з психології в школі студентами 5 курсу

1. Розробка програми вивчення міжособистісних стосунків у класі та заповнення сторінки в індивідуальному плані щодо виконання завдання з психології.
2. Використання методу спостереження для вивчення міжособистісних стосунків у класі.
3. Проведення соціометричного дослідження та аналіз його результатів.
4. Доповнення власних спостережень, результатів соціометрії бесідою с класним керівником та іншими вчителями щодо особливостей міжособистісних стосунків в класі.
5. Написання психолого-педагогічної характеристики на клас з урахуванням результатів спостереження, соціометрії, бесіди з вчителями.
6. Оформлення отриманих результатів соціометрії, психолого-педагогічної характеристики на клас у вигляді звітної документації.
7. Подання документації на перевірку методисту з психології.
8. Після розробки програми дослідження міжособистісних стосунків в класі необхідно всі етапи описати в індивідуальному плані студента-практиканта в розділ «Завдання з психології». Пропонуємо наступний варіант оформлення записів (Див. 3.1).

Орієнтовний варіант оформлення сторінки індивідуального плану

Розділ. Завдання з психології

Зміст роботи	Дата виконання	Відмітки про виконання
Спостереження за особливостями міжособистісної взаємодії учнів на уроках, виховних годинах та перервах.	Протягом практики	
Бесіди з класним керівником та вчителями з метою отримання інформації щодо особливостей міжособистісних стосунків у класі.	Протягом практики	
Проведення соціометрії в класі (вказати клас)	Конкретна дата (Напр., 02.10.2015)	
Інтерпретація результатів соціометричного дослідження.	Конкретні дати (Напр., 05.10.15 - 08.10.15)	
Написання психолого-педагогічної характеристики класу (вказати клас).	Конкретні дати (Напр., 20.10.15 - 23.10.15)	

Студентам пропонуються чіткі критерії оцінювання завдання з психології (див. Табл.3.2)

Оцінювання виконання завдання з психології студентами-практикантами на 5 курсі

Компоненти завдання	Максимальна кількість балів
Соціоматриця та соціограма за формальним критерієм	20 балів
Соціоматриця та соціограма за неформальним критерієм	20 балів
Розрахунок формул за формальним та неформальним критерієм	По 5 балів за кожним критерієм
Психолого-педагогічна характеристика на клас	45 балів
Оформлення документації, зокрема і записи в індивідуальному плані та щоденнику	5 балів

Порядок перерахунку показників балів у національну шкалу оцінювання та шкалу ECTS:

Бали	Шкала ECTS	Національна шкала
90-100	A	Відмінно
80-89	B	Добре
70-79	C	Добре
60-69	D	Задовільно
50-59	E	Задовільно
25-49	FX	Незадовільно
1-24	F	Незадовільно

Оцінка за виконання психологічного завдання може знижуватися за наступних умов:

- студент під час проходження практики проявляв неодноразово недисциплінованість (був відсутній в школі без поважної причини, не з'являвся на консультації до методиста з психології; не демонстрував вчасно індивідуальний план, записи в щоденнику психолого-педагогічних спостережень та результати соціометрії);
- студентом порушувалися етичні норми поведінки;
- студент не надав у встановлені терміни необхідну документацію.

Оцінку «**відмінно**» (A) студент отримує, якщо результати його діяльності свідчать про розуміння закономірностей функціонування класу як малої групи та особливостей міжособистісних стосунків учнів відповідно до віку; вміло використані психологічні методи дослідження; соціометрія представлена формальним та неформальним критерієм з необхідними соціоматрицями, соціограмами та розрахунком формул. Міжособистісні стосунки учнів в класі вивчені у відповідності запропонованій схемі, психолого-педагогічна характеристика класу є психологічно грамотною, містить глибокий аналіз фактів. Робота оформлена належним чином та подана у визначений термін.

Оцінку «добре» (**В або С**) студент отримує, якщо завдання з психології виконано, застосовані необхідні психологічні методи дослідження; подані результати соціометрії, психолого-педагогічна характеристика класу в цілому відповідає вимогам. Але наявні незначні зауваження щодо аналізу фактів, змісту й оформлення матеріалів, соціометричне дослідження виконане лише за одним з критеріїв, або ж відсутня соціограма при наявності соціоматриці чи порушені терміни подання документації.

Оцінку «задовільно» (**Д або Е**) студент отримує, якщо завдання з психології виконане, але не в повному обсязі, наприклад наявна психолого-педагогічна характеристика класу, але відсутні результати соціометричного дослідження. В роботі є наступні недоліки: не вивчені деякі сфери міжособистісних стосунків учнів класу; в психолого-педагогічній характеристиці порушений логічний виклад матеріалу, слабо аргументовані висновки й узагальнення; робота оформлена не відповідно до вимог та подана несвоєчасно.

Оцінку «незадовільно» (**Ф або FX**) студент отримує, якщо не продемонстрував вміння використовувати методи психологічних досліджень на практиці, не виконав завдання з психології або подана робота є плагіатом.

Студентам рекомендовано повторити і поглибити знання з окремих питань вікової, соціальної та педагогічної психології, звернувшись до наступної учбової літератури:

Основна:

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – Москва: Аспект Пресс, 2001. – 384 с.
2. Власова О. І. Педагогічна психологія: навч. посібник / О. І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
3. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – Москва: Логос, 2004. – 384 с.

4. Иващенко Ф. И. Психология воспитания школьников / Ф. И. Иващенко – Минск, 1996. – 345 с.
5. Коломинский Я. Л. Социальная психология школьного класса / Я. Л. Коломинский. – Минск, 2002. – 315 с.
6. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Київ: Академвидав, 2005. – 446 с.
7. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – Санкт-Петербург, 1999. – 416 с.
8. Скрипченко О. Загальна психологія: підручник / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ: Каравела, 2012. – 464 с.
9. Токарева Н. М. Методичні рекомендації з вивчення курсу «Соціальна психологія» / Н. М. Токарева. – Кривий Ріг, 1999. – С.44-45.
10. Фетискин Н. П. Социально- психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – Москва: Изд-во института психотерапии, 2002. – 490 с.

Додаткова:

1. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1990. — 240 с.
2. Варій М. Й. Загальна психологія: підруч. / М. Й. Варій – 3-тє вид. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 1007 с.
3. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович; под ред. Д. Фельдштейна – Москва: Издательство "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЭК", 1997. – 352 с.
4. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – Санкт-Петербург: Питер, 2009. — 576 с.
5. Ложкін Г. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навчальний посібник / Г. Ложкін, Н. І. Пов'якель. – Київ: ВД «Професіонал», 2006. – 416 с.

6. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – Санкт-Петербург: Питер, 1999. - 785 с.
7. Методики социально-психологического исследования личности и малых групп / отв. ред. А .Л. Журавлев, Е. В. Журавлева. Москва, 1995. – 196 с.
8. Морено Я. Л. Социометрия: экспериментальный метод и наука об обществе / Я. Л. Морено / пер. с англ. А. Боковинова. — Москва: Академический Проект, 2001. – 383 с.

Методичні рекомендації до вивчення міжособистісних стосунків у класі

Для написання психолого-педагогічної характеристики класу студенти повинні актуалізувати знання з вивчених психологічних дисциплін, особливу увагу приділивши темам соціальної психології, які присвячені соціально-психологічній характеристиці малої групи, лідерству, психології конфліктів тощо.

Мала група – це реально існуюче утворення, члени якого об'єднані спільною ознакою чи діяльністю, певним чином усвідомлюють свою приналежність до нього.

Студентам необхідно врахувати, що клас як мала група може бути охарактеризований з погляду на:

- своєрідність його соціально-психологічної структури;
- динаміки соціально-психологічних процесів.

До соціально-психологічних характеристик групи належать:

Склад (композиція) групи - сукупність індивідуальних особливостей членів групи, значимих для її характеристики як цілого. Найчастіше - це стать, вік, освіта, національна приналежність, соціальне положення.

Структура групи - сукупність зв'язків, що складаються в ній між членами.

Функціональна структура класу передбачає опис функцій кожного члена групи в спільній діяльності.

Комунікативна структура групи - це сукупність зв'язків між її членами, що характеризують процесами прийому і передачі інформації, що циркулює в групі.

Соціометрична структура групи – це сукупність зв'язків між її членами, що характеризуються взаємними уподобаннями.

До структурних характеристик групи належать формальна (офіційна) та неформальна (неофіційна) структури групи (див. Табл.3.5).

Таблиця 3.5.

Структурні особливості груп

Формальна структура групи	Неформальна структура групи
Передбачає стійкість зв'язків і стосунків між членами групи, обумовлену формальним статусом індивідів.	Передбачає стійкі зв'язки та стосунки в групі на основі схожості інтересів, взаємних симпатій-антипатій.

При дослідженні соціометричної структури групи студентам необхідно враховувати, що більшість членів групи досить точно уявляють, який статус вони займають в групі. Низькостатусні та високо статусні члени групи в наслідок дії психологічних захистів часто неадекватно сприймають ставлення інших і можуть не усвідомлювати своє реальне місце в системі стосунків в класі і свого статусу. Найбільш адекватно свій статус уявляють середньостатусні члени групи.

Найчастіше визначають наступну статусну ієрархію:

- соціометричні "зірки" - найбільш бажані члени групи, які стоять на вершині ієрархії,
- «наближені» - члени групи, які мають значну кількість виборів,
- знехтувані - члени групи, які мають малу кількість виборів,

- ізольовані члени групи, у яких відсутні будь-які вибори.

Основні характеристики соціометричної структури малої групи:

- 1) характеристики соціометричного статусу членів групи - положення, яке вони займають у системі міжособистісних виборів;
- 2) характеристики взаємних, емоційних переваг і виборів членів групи;
- 3) наявність мікрогруп, члени яких пов'язані відносинами взаємних виборів, і характер стосунків між ними;
- 4) соціометрична згуртованість групи - відношення числа взаємних виборів до числа максимально можливих.

Фактори стійкості соціометричного статусу:

- зовнішній вигляд (фізична привабливість, особливості міміки, невербальних засобів спілкування тощо);
- властивості характеру і темпераменту (товариськість, толерантність, прихильність, низька тривожність, стабільність нервової системи та ін.);
- успіх у провідній діяльності;
- відповідність цінностей індивіда цінностям групи, членом якої він є;
- місце в інших соціальних групах.

Рольова структура малої групи - це сукупність зв'язків і стосунків між індивідами, яка характеризується розподілом між ними групових ролей, тобто типових способів поведінки, що пропонуються, очікуються і реалізуються учасниками групового процесу.

Студентам треба врахувати, що при аналізі процесу взаємодії в групі вирізняють:

- 1) ролі, пов'язані з вирішенням задач;
- 2) ролі, пов'язані з наданням підтримки іншим членам групи.

Групові ролі за Р. Шиндлером:

1. Лідер - найбільш референтна особистість в групі, за якою всі інші члени групи визнають право брати на себе відповідальні рішення, може спонукати її до дій.

2. Експерт - людина, яка має спеціальні знання, навички та здібності, які групі завжди потрібні або які група просто поважає. Його поведінка завжди самокритична й раціональна.

3. Пасивні члени групи - такі, що легко пристосовуються, намагаються зберегти свою анонімність; більшість з них ототожнюється з лідером.

4. «Крайній» член, який відстає від групи в силу якоїсь відмінності від інших або від страху; іноді він ототожнюється і об'єднується з роллю опозиціонера, чим провокує групу.

5. Опозиціонер - противник, той, хто активно виступає проти лідера [Шиндлер].

Структура соціальної влади в малій групі - це система взаєморозташувань членів групи в залежності від їх здатності здійснювати вплив в групі. Проявами процесу впливу є феномени лідерства і керівництва.

Групові процеси - динамічні, тобто мінливі показники групи. Аналіз цих процесів може дати тільки людина, яка цілеспрямовано спостерігала групу протягом тривалого часу.

Особливо важливі:

- Процеси групового тиску (конформізму);
- Процеси згуртування, пов'язані з проблемами лідерства і керівництва,
- Рівні розвитку групи як соціальної єдності (стадії розвитку колективу);
- Процеси зміни стосунків між членами групи.

Конформізм - соціально-психологічне явище зміни поведінки особистості або переконання під впливом реального або уявного тиску групи.

Конформізм є одним із феноменів групової динаміки.

Види конформізму:

1) зовнішній конформізм - підпорядкування думці групи при збереженні незгоди з її позицією;

2) внутрішній конформізм - зміна поведінки і переконань під впливом групи внаслідок внутрішнього прийняття її позиції;

3) нонконформізм або негативний конформізм - реактивний опір груповому тиску. Проявляється в упертій, неконструктивній позиції людини, навіть за загальноприйнятими питаннями.

Досить важливим показником класу є його згуртованість.

Групова згуртованість – процес формування особливого типу зв'язків у групі, які дозволяють формальну структуру, що задана ззовні, перетворити у психологічну сутність людей (Г. Андрєєва).

При вивченні згуртованості класу студентам необхідно врахувати її фактори.

Є.Рогов визначає фактори згуртованості групи:

- ступінь емоційної привабливості членів групи;
- подібність цінностей, установок членів групи;
- особливості групових цілей;
- своєрідність стосунків між членами групи;
- характер прийняття рішень;
- структурні властивості учнів.

Згуртованості сприяють (С.Кратохвіл):

1. Задоволення особистих потреб індивідів у групі або за допомогою групи.
2. Цілі всієї групи, які узгоджені з індивідуальними потребами; взаємна залежність при роботі над конкретними завданнями.
3. Вигоди, що випливають з членства в групі і очікування безсумнівної користі від неї.
4. Різного роду симпатії між членами групи.
5. Дружньо приваблива атмосфера.
6. Престиж групи, при одночасному підвищенні престижу індивіда під час його членства в групі.
7. Вплив групової діяльності, зокрема, привабливість дій.
8. Суперництво з іншою групою.

9. Ворожнеча, неприязнь й негативне ставлення суспільства.

Для глибокого вивчення особливостей міжособистісних стосунків групи студентам необхідно розуміти, на якому етапі/стадії розвитку знаходиться клас.

Дифузна група – найнижчий рівень розвитку групи. Група має ззовні задану мету і структуру, досвід спільної діяльності є мінімальним, стійких міжособистісних стосунків немає. Така група потребує постійного керівництва з боку вчителя.

Група-асоціація характеризується прийняттям членами групи заданих ззовні цілей, видів діяльності. На цьому етапі виникає первинна міжособистісна інтеграція, хоча справжніх соціально-психологічної єдності в групі немає, зокрема, в проблемних складних ситуаціях зростає конфліктність, погіршуються стосунки, знижується ефективність спільної діяльності.

Група-кооперація. Члени групи усвідомлюють спільну мету, прагнуть до співробітництва за ради її досягнення. Стосунки в групі опосередковуються особистісно значимим, але асоціальним за своїми установками змістом групової діяльності. Справжньої психологічної єдності немає, хоча наявні взаєморозуміння та взаємна відповідальність при вирішенні основних завдань.

Колектив характеризується тим, що взаємодія між членами групи опосередковується особистісно значимим та суспільно цінним змістом групової діяльності. Групі властива висока організованість, здатна до самоуправління, до розподілу обов'язків та відповідальності. Для значної більшості групи вона є референтною, тобто значимою. Наявна справжня психологічна єдність, група може створювати сприятливий психологічний клімат (за Л.І. Уманським).

Для розуміння особливостей стосунків учнів у класі студентам необхідно визначати особливості соціально-психологічного клімату класу.

Соціально-психологічний клімат класу – властивий класу стійкій психологічній настрій, що суттєво впливає на стосунки учнів і може бути комфортним або дискомфортним.

Ознаки несприятливого психологічного клімату у групі (за Е. Гуцало):

1. У групі домінують пригнічений настрій, песимізм, спостерігаються конфліктність, агресивність, антипатії школярів один до одного, наявне суперництво; учні негативно ставляться до більш тісних стосунків один з одним. Критичні зауваження носять характер явних чи прихованих випадів, нетерпимість до думки інших, дозволені приниження окремих осіб.

2. У групі відсутні норми справедливості і рівності у стосунках, наявний розподіл на “привілейованих” і “знехтуваних”, зневажливе ставлення до слабких, їх можуть висміювати, до новачків виявляють ворожість.

4. Члени групи інертні, пасивні, досить важко залучити групу виконувати спільну справу.

5. Успіхи чи невдачі учнів залишають байдужими інших членів групи, а іноді можуть викликати заздрість чи зловтіху.

6. У групі виникають конфліктуючі угруповання, що відмовляються від участі у спільній діяльності [Гуцало, с.].

Питання для самоперевірки

1. Чи може кількість членів групи впливати на характеристики самої групи?

2. Які психологічні фактори впливають на згуртованість групи?

3. Яке значення для функціонування групи має система групових очікувань (експектацій)?

4. Яка роль вчителя у згуртуванні класу?

5. Як пов'язані групові норми і групові санкції? Розкрийте зміст взаємозалежності цих феноменів.

6. Якими можуть бути способи реагування на тиск групи?

7. Як впливають на соціальний статус школяра індивідуально-психологічні якості особистості, успішність навчання?

8. Охарактеризуйте стадії, які проходить у своєму розвитку шкільний клас. В чому полягають задачі вчителя на кожній стадії розвитку групи?

9. Як впливає статус членів групи на конформність?

Психодіагностичний інструментарій

Вивчення міжособистісних стосунків у класі як малій групі передбачає використання різноманітних методів психологічного дослідження, зокрема, спостереження, бесіди, соціометрії, тестових методик.

Матеріалом для складання психолого-педагогічної характеристики на класний колектив можуть бути об'єктивні дані (соціально-демографічна характеристика учнів, вчителів, батьків, учбова успішність, час утворення класу, постійність/зміна класного керівника, вчителів-предметників, домінуючий стиль керівництва з боку вчительського складу тощо).

Безпосередні спостереження студента за життям та діяльністю учнів класу (особливо продуктивними є спостереження у значимих ситуаціях) а також аналіз цих спостережень фіксується у щоденникових записах. Також там має бути зафіксовано результати анкетних опитувань учнів класу, вчителів, батьків (якщо є можливість провести такі опитування) та результати соціометричних досліджень класного колективу.

Пропонуємо розглянути варіант схеми спостереження за стосунками в класі.

Орієнтовна схема спостереження за класом

(За Н.О. Ільчишин, С.М. Чолій, М.В. Сімків)

Інструкція: На основі ваших спостережень оцініть за п'ятибальною шкалою наявність в класу кожної характеристики.

- 5 – характеристика наявна;
- 4 – характеристика швидше наявна;
- 3 – відсутня впевненість, що наявна ця характеристика;
- 2 – характеристика швидше відсутня;
- 1 – характеристика відсутня.

Характеристики групи	Параметри спостереження	Так	Швидше так, ніж ні	Важко відповісти	Швидше ні, ніж так	Ні
		1	2	3	4	5
Інтегративність – міра єдності членів групи	Чи почувають учні класу себе єдиним колективом, спільнотою?					
Мікроклімат – комфортність перебування в групі, задоволеність нею	Чи відчуває переважна більшість учнів класу себе в групі комфортно?					
Референтність – міра прийняття членами групи групових правил (норм)	Чи приймає та виконує правила, встановлені групою, переважна більшість учнів класу?					
Лідерство – міра впливу певних членів групи на групу в цілому	Чи є в класі учні, які здатні впливати на рішення, що приймаються класом?					
	Чи є в класі учні, які відіграють головну роль в організації навчальної діяльності чи при вирішенні завдань, поставлених перед класом?					
	Чи є учні, які ініціюють неформальне міжособистісне спілкування в класі?					
Інтергрупова (між групова) активність – міра впливу даної групи на інші групи	Чи має даний клас вплив на інші класи?					
Організованість – реальна здатність групи до самоорганізації	Чи здатен клас самостійно (без впливу класного керівника, вчителів чи					

	батьків) організуватися для здійснення певної діяльності?					
Спілкування в групі	Чи здатен клас досягти взаєморозуміння у проблемних ситуаціях?					
Згуртованість групи	Чи є у класі традиція спільних святкувань днів народжень чи інших свят?					
Здатність до взаємодії	Чи характерною для класу є співпраця між учнями?					
Групова ідентифікація	Чи ідентифікують члени групи себе з нею ("мій клас" , "моя група")?					
Відповідальність	Чи відповідально ставляться учні до своїх обов'язків та завдань, що стоять перед ними?					
Контактність	Чи часто контактують між собою учні класу? Чи допомагають один одному, коли це потрібно?					
Відкритість	Чи спілкуються та співпрацюють учні класу з представниками інших класів?					

Крім методу спостереження для вивчення міжособистісних стосунків в класі можна застосувати метод бесіди, зокрема з класним керівником та вчителями.

Орієнтовна схема бесіди з класним керівником та вчителями

Загальні відомості про клас. Яка кількість дівчат та хлопців? Який віковий склад? Чи були об'єднання з іншими класами, зміна класних керівників?

Структура класу. Хто є старостою класу? Чи має староста авторитет? Чи дослуховуються до його/її думки? Чи є у класі неофіційні лідери? Які їх особливості та засоби впливу на клас? Як відбувається взаємодія між формальними і неформальними лідерами? Хто є «неприйнятним» в класі, чим пояснюється їх положення? Скільки мікрогруп існує в класі? Вони одностатеві чи різностатеві? Чи є учні, не включені в жодну з мікрогруп? Які стосунки між мікрогрупами: дружні, товариські чи конфліктні, ворожі?

Соціально-психологічні характеристики групи

Згуртованість групи: Чи є в групі традиції спільного проведення часу?

Здатність до взаємодії: Як приймаються рішення в класі: більшістю, активом класу чи неформальними лідерами.

Організованість групи: Чи здатні учні самостійно організовувати якісь заходи, наприклад, спільне чаювання, похід в кіно тощо? Чи можуть приготувати номер чи виступ до шкільного свята? Чи потрібна їм для цього допомога класного керівника?

Групова ідентифікація: Чи вживають учні щодо класу словосполучення "мій клас"? Чи є для учнів клас референтною групою?

Особливості взаємодії між учнями. Чи є в класі відкриті чи приховані конфлікти на теперішній час? Хто в них задіяний? Яким чином переважно вирішуються конфлікти між учнями? Чи здатні вони самостійно вирішити суперечку, чи необхідне втручання класного керівника чи іншого вчителя або ж батьків?

Особливості учбової діяльності учнів. Яка успішність у класі? Чи є невстигаючі учні? Які причини невстигання? Які предмети є найцікавішими для учнів? З якими уроками в учнів є проблеми? Чи є у класу профіль в навчанні?

Громадська діяльність. Чи задіяні учні класу в шкільному самоврядуванні? Чи приймають участь учні класу в організації шкільних заходів? Чи виявляють учні волонтерські ініціативи?

Написання психолого-педагогічної характеристики класу

Головною метою при складанні студентом-практикантом психолого-педагогічної характеристики класу має бути його прагнення реалізувати свою професійно-педагогічну зрілість та вміння у вивченні такого складного соціально-педагогічного утворення, яким є колектив учнів. Обсяг характеристики повинен визначатися, насамперед, глибоким внутрішнім змістом.

Характеристика повинна бути конкретною і змістовно ємною, складеною на основі знань, отриманих студентами підчас безпосереднього вивчення класу, містити не тільки конкретну частину, у котрій зафіксовано певні психолого-педагогічні параметри класного колективу на момент його вивчення, але й короткі висновки щодо рівня розвитку класу, а також перспективи розвитку й методи, за допомогою яких такий розвиток можливо здійснити.

Характеристика класу є основним показником ґрунтовності проведеної студентом-практикантом дослідницької роботи. Вона повинна максимально повно відображати результати, отримані на всіх етапах дослідження, розкривати найсуттєвіші зв'язки між учнями у класі, демонструвати динаміку внутрішньогрупових процесів у сфері міжособистісного спілкування. Оскільки соціометричний тест проводився у сфері спільної навчальної діяльності та дозвілля, то у характеристиці необхідно глибоко проаналізувати не лише характер взаєностосунків у кожній з них, а й з'ясувати, наскільки вони відповідають одна одній.

Складаючи характеристику, студент повинен якомога ширше та доречно використати науковий-понятійний апарат психологічної науки, уникати побутового стилю у викладенні своїх думок.

Основою для складання психолого-педагогічної характеристики класного колективу може служити така **схема**:

Орієнтовна схема психолого-педагогічної характеристики класу

1. Загальні відомості. Коротка характеристика школи як колективу та місце даного класу в його структурі. Коротко про рівень дисципліни, успішність, вихованість, згуртованість шкільного колективу та його вплив з цих позицій на досліджуваний класний колектив.

2. Своєрідність соціально-психологічної структури класу. Соціально-демографічний склад класу (коротко). Кількість учнів, дівчат та хлопців, їх вік.

Функціональна структура класу (розподіл обов'язків у класі)

Офіційна (формальна) й неофіційна (неформальна) структура класу, їх взаємовплив. Описати, хто є лідерами для кожної зі структур, дати коротку характеристику учнів-лідерів, їх вплив на функціонування й формування класного колективу.

Визначити наявність ізольованих учнів для кожної зі структур та спробувати встановити причини. Чи є у групі школярі з негативними переживаннями через усвідомлення свого несприятливого становища у класі?

Описати, скільки мікрогруп існує в класі, вказати їх характер: одностатеві чи різностатеві; визначити тип стосунків між ними: дружні, товариські чи конфліктні, ворожі.

Рольова структура класу («лідери», «експерти», «пасивні», «крайні», «опозиціонери»).

3. Характеристика динамічних процесів у класі.

а). Описати клас з позиції організованості групи, здатності до взаємодії, контактності, згуртованості (*див. схему бесіди з класним керівником та вчителями*).

б). Прояви групового тиску, конформізму та групових санкцій у класі. Який вплив має клас як група на учнів (значний/незначний, сильний/слабкий)? Які способи групового тиску ви спостерігали у класі (вимоги, прохання, примус тощо)?

Чи спостерігається конформізм окремих учнів у внаслідок сильного групового тиску? Вкажіть вид конформізму. Чи є у класі школярі, які чинять

опір груповому тиску, демонструють поведінку або думки, які суперечать позиції групи?

Які функції виконують групові санкції у класі? Які негативні різновиди санкцій ви спостерігали у класі (неповагу, ігнорування, позбавлення привілеїв, фізичне покарання, виключення з мікрогрупи тощо).

в). Наявність конфліктних ситуацій у класі. Які чинники конфліктних ситуацій серед учнів ви спостерігали (психологічна несумісність окремих учнів; наявність “улюбленців” класного керівника чи вчителів-предметників; прихована конкуренція між окремими учнями; наявність мікрогруп з різною спрямованістю; наявність учнів з неадекватним рівнем домагань, учнів з високим рівнем агресивності тощо)? Наведіть приклади.

Які стратегії поведінки у конфліктах ви спостерігали у класі (конкуренція, уникання, пристосування, співробітництво, компроміс)?

г). Психологічний клімат групи. Визначити групи за задоволеністю своїм місцем у класі за обома критеріями, здійснити порівняльний аналіз. Який психологічний клімат групи: сприятливий або несприятливий? Підтвердити прикладами.

д). Характеристика окремих школярів (2-3 учнів) як членів колективу, аналіз їхнього престижу та соціальних ролей, вплив на класний та шкільний колективи. Наприклад, відмінників чи невстигаючих, лідерів чи ізольованих. Чи є в класі дезорганізатори учбової дисципліни?

Особливості поведінки та діяльності класу.

а). Загальна характеристика учбової діяльності, її позитивні й негативні моменти та їх причини, роль у цьому класі класного керівника, вчителів-предметників, батьків. Чи є в класі відмінники? Який їх ступінь впливу на клас? Чи є в класі невстигаючі учні, які причини їх неуспішності? Які улюблені/неулюблені уроки в школярів? Чому?

Які домінуючі мотиви учбової діяльності (внутрішні (інтерес до знань, задоволення від самого процесу діяльності, бажання пізнати щось нове,

корисне і необхідне, бажання виявляти розумову активність, обмірковувати та обґрунтовувати певні проблеми тощо), зовнішні мотиви (прагнення отримати схвалення з боку інших людей, прагнення отримати високий соціальний статус, намагання отримати матеріальну винагороду або уникнути покарання тощо).

Чи властива учням взаємодопомога у навчанні?

б). Стан дисципліни, переважні норми поведінки, навички та звички соціальної поведінки, їх відповідність соціально-статусним нормам учнів. Описати поведінку учнів класу під час різних уроків. Які особливості дисципліни учнів на уроках (навести приклади)?

в). Вікові психолого-педагогічні особливості класу.

г). Громадська діяльність. Чи задіяні учні класу в шкільному самоврядуванні? Чи приймають участь учні класу в організації шкільних заходів? Чи виявляють волонтерські ініціативи?

Загальні висновки та рекомендації повинні включати: загальну оцінку рівня розвитку класу; характер загального емоційного клімату в колективі (життєрадісний, інертний, напружений, нервовий); перелік провідних позитивних рис і основних недоліків організації життя класу та стосунків його членів; пропозиції щодо подальшого формування колективу учнів.

Соціометричне дослідження класу як малої групи

Іншим методом вивчення особливостей класу як малої групи є соціометрія. Соціометрія – це метод дослідження, спрямований на вивчення системи міжособистісних взаємозв'язків між членами соціальної групи (класу) в процесі їх безпосереднього спілкування, що дозволяє вирізнити структуру групи, зокрема лідерів, наближених, ізольованих тощо.

Методика соціометрії передбачає вибір партнера для сумісних акцій (на діловій або особистісній основі) шляхом відповіді на соціометричний критерій.

Соціометричний критерій – це запитання, котре ставлять перед усіма членами групи, що беруть участь в соціометричному дослідженні з метою виявлення їх взаємин з іншими членами групи. Оцінці за соціометричним критерієм підлягають тільки ті члени класного колективу, які присутні в класі на момент дослідження. Відсутніх членів класного колективу в список для оцінки за соціометричним критерієм не включати. Або ж необхідно їх опитати окремо, коли вони знову будуть відвідувати школу.

Для соціометричної оцінки рекомендується вживати наступні види критеріїв:

- офіційний критерій (для вивчення міжособистісних стосунків на рівні ділових взаємин),
- неофіційний критерій (для вивчення міжособистісних стосунків у класі на неформальному рівні, тобто на основі симпатії/антипатії, дружби/неприятності тощо).

При проведенні соціометричного дослідження з метою отримання більш надійної інформації бажано відокремити у часі офіційний та неофіційний критерії, або ж послідовно один за другим (неодночасно) на окремих аркушах (див. рис. 3.1).

Рис. 3.1. Види соціометричних критеріїв

Процедура дослідження

Існує декілька способів проведення соціометричного дослідження, але з точки зору простоти й зручності обробки результатів більш доцільним є спосіб коли кількість виборів, що робить кожен учень за кожним з критеріїв, обмежується 3 виборами.

Для проведення соціометричного опитування зібрати учнів у класі, в спокійній доброзичливій обстановці та пояснити процедуру опитування. При цьому студент-дослідник має пам'ятати, що одним із факторів успіху та вірогідності соціометричного дослідження є створення достатньо позитивного ставлення учнів до процедури опитування. Після цього слід запропонувати учням конкретну **інструкцію** приблизно такого змісту: *«Пропоную Вам взяти участь у дослідженні, яке спрямовано на покращення психологічного клімату у Вашому класі. Обіцяю, що всі відповіді залишаться таємницею і ніхто, крім мене, не буде їх читати. Уважно прослухайте запитання і оберіть до трьох прізвищ однокласників».*

Якщо комусь із учнів незрозуміла процедура опитування, необхідно пояснити окремо. Після цього результати соціометричного опитування узагальнюються у вигляді таблиці, яка називається соціометричною матрицею, або соціоматрицею. Оскільки міжособистісні стосунки у класі вивчалися за двома критеріями (формальним та неформальним), то необхідно побудувати **2 соціоматриці**.

Пропонуємо наступний варіант соціоматриці (див. Табл.3.6):

Табл.3.6

**Соціоматриця ___ класу, КЗШ № ___
(за формальним / неформальним критерієм)**

№	Прізвище, ім'я учнів, які вибирають	№ учня, якого вибирають					N
		1	2	3	4	5	
1	Гочар І.		+	+	+		
2	Левченко В.	+		+	+		
3	Рудницька Б.	+	+		+		
4	Терещенко М.	+	+	+			
5	Явір Г.	+		+	+		
n							
	Кількість отриманих виборів	4	3	4	3	0	

Отримані дані, а також змістовне навантаження кожного з критеріїв дозволяють отримати реальне уявлення про соціальний статус кожного учня в соціальній структурі класу, а також про характер і напрямки міжособистісних стосунків у класі.

Наступним етапом обробки результатів соціометрії є побудова соціограм (окремо для офіційного та неофіційного критерію!). Соціограма – це графічне зображення ставлення досліджуваних один до одного за відповідями на соціометричні питання.

Соціограма дозволяє наочно проілюструвати й глибоко проаналізувати групові взаємозв'язки. Соціограма складається з IV концентричних кіл:

I коло (внутрішнє) – «зона зірок» – реєструє досліджуваних із груповим статусом «соціометрична зірка» (ті досліджувані, які отримали *у 2 рази більше* виборів, ніж **середнє по класу**, але не менше **6 виборів**);

II коло – «зона наближених» – реєструє тих досліджуваних, яким у групі надають перевагу (отримали *4 і більше* виборів);

III коло – «зона знехтуваних» – реєструє досліджуваних із груповим статусом «знехтувані» (отримали *1 – 3* вибори);

IV коло (зовнішнє) – «зона ізольованих» – реєструє досліджуваних із груповим статусом «ізольовані» (не отримали *жодного* вибору) (див. Табл.3.7)

Табл. 3.7

**Групи досліджуваних учнів класу
за результатами соціометричного дослідження**

Статусна група	Кількість отриманих виборів
«Зірки»	<i>у 2 рази більше</i> виборів, ніж середнє по класу , але не менше 6 виборів (не може бути більше 3 осіб)
«Наближені до зірок»	4 і більше виборів
«Знехтувані»	1-3 вибори
«Ізольовані»	Жодного вибору

По вертикалі соціограма поділяється на 2 рівні частини. В одній частині позначаються дівчата, в іншій – хлопці. Це дозволить краще простежити характер міжстатевих зв'язків у класі. На соціограмі записуються порядкові номери досліджуваних. Якщо досліджуваний – дівчина, то її порядковий номер записується в колі. Якщо досліджуваний – хлопець, то його порядковий номер записується у трикутнику. Вибори, зроблені та отримані кожним з досліджуваних, на соціограмі позначаються стрілками. Взаємні вибори позначаються двосторонньою стрілкою, або суцільною жирною лінією та

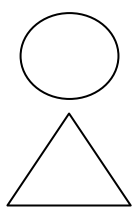
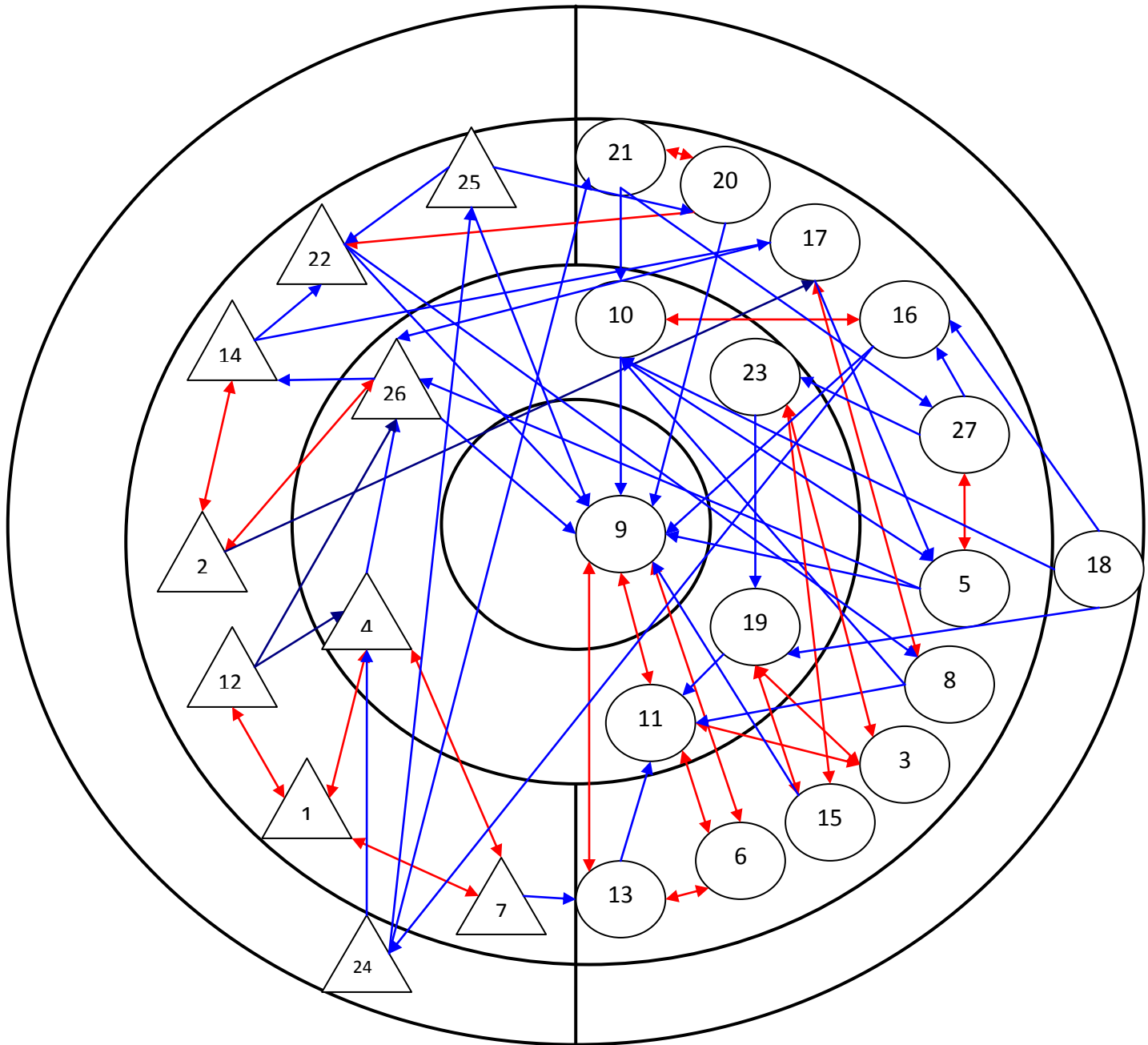
наочно представляють наявність мікрогруп і взаємини між ними (симпатії, контакти).

Для виявлення кількісних характеристик стосунків у групі використовують соціометричні індекси. Персональним соціометричним індексом є індекс соціометричного статусу досліджуваного, який характеризує його положення в групі, потенційну здатність до лідерства.

Зразок заповнення соціоматриці та соціограми за формальним критерієм
Соціоматриця 8-А класу, КЗШ № 25
за формальним критерієм

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
1	А. Катя	■			+			+					+															
2	А. Сергій		■											+				+									+	
3	В. Олег			■								+								+				+				
4	В. Настя	+			■			+																			+	
5	Д. Оксана					■				+																	+	+
6	К. Олена						■				+	+																
7	К. Петро	+			+			■						+														
8	М. Юрій								■		+	+							+									
9	М. Анна						+			■		+		+						+								
10	М. Катя					+					■						+											
11	Н. Настя			+			+			+		■																
12	Н. Сергій	+			+								■														+	
13	П. Павло						+			+				■														
14	П. Ольга		+												■				+					+				
15	П. Олена								+							■					+			+				
16	Р. Настя									+	+						■							+				
17	Р. Дмитро					+			+									■									+	
18	С. Кирило										+						+		■		+							
19	С. Ольга			+								+				+				■								
20	Т. Інна									+											■		+	+				
21	Т. Саша										+											■		■				+
22	Т. Софія								+	+												+		■				
23	Ф. Ольга			+											+						+				■			
24	Ф. Сергій				+																	+				■	+	
25	Ч. Олена									+												+	+			■		
26	Я. Матвій		+							+						+											■	
27	Я. Люда					+											+							+			■	
	Всього виборів	3	2	3	4	3	3	2	2	11	4	6	1	3	2	2	3	3	0	4	3	2	3	4	0	1	5	2
	Взасмних виборів	3	2	3	2	1	3	2	1	3	1	3	1	2	1	2	1	1	0	2	2	1	1	2	0	0	1	1

**Соціограма 8-А класу, КЗШ № 25
за формальним критерієм**

Дівчата
Хлопці

Умовні позначення:

Двосторонній вибір
Односторонній вибір

Індекс соціометричного статусу особистості в групі можна підрахувати за формулою:

$$C = \frac{b}{n-1},$$

де b – кількість виборів, отриманих даним учнем ,
 n – кількість членів групи.

Чим вищий індекс соціометричного статусу учня, тим, очевидно, більший вплив він здійснює на своїх однокласників, тим комфортніше почуває себе у стосунках з ними, потенційна здатність до лідерства в нього зростає.

Наприклад, учень (порядковий номер 4) отримав від однокласників 5 виборів, всього в класі 26 учнів, тоді індекс соціометричного статусу для нього буде:

$$C_4 = \frac{5}{26-1} = 0,5,$$

Для кожного з учнів має значення не тільки число виборів, але й задоволеність своїм положенням у групі. Коефіцієнт задоволеності визначається формулою:

$$K_3 = \frac{n_1}{n} \times 100\%,$$

де n – кількість виборів, що зробив учень,
 n_1 - кількість взаємних виборів для конкретного учня.

Наприклад, якщо учень (порядковий номер у списку 7) в соціометричному дослідженні вибрав 3 однокласників ($n=3$), з яких 2 вибрали і його ($n_1=2$), то коефіцієнт задоволеності положенням учня буде дорівнювати

$$K_{37} = \frac{2}{3} \times 100\% = 67\%,$$

Залежно від коефіцієнта задоволеності положенням в групі, учнів можна віднести до однієї з 4-х груп:

- I. Повністю задоволені своїм статусом ($K_3=75-100\%$).
- II. Частково задоволені своїм статусом ($K_3=50-74\%$).

III. Частково незадоволені своїм статусом ($K_3=25-49\%$).

IV. Повністю незадоволені своїм статусом ($K_3=0$ до 24%).

Дані групи рекомендується включити в психолого-педагогічну характеристику класу, розподіливши учнів відповідно до отриманих результатів.

Результатом соціометричного дослідження є інформація про:

1. Персональне положення кожного учня групи в системі міжособистісних взаємин. Наприклад, якщо коефіцієнт задоволеності людини дорівнює 0, а статус (кількість отриманих виборів) дорівнює 3, то це свідчить про те, що учень взаємодіє не з тими, з ким би їй хотілося.

2. Загальний стан міжособистісних стосунків у групі характеризується особливим діагностичним показником – **рівнем благополуччя взаємин (РБВ)**.

РБВ може бути

- високим в групі, якщо «зірок» і «наближених» в сумі більше ніж «знехтуваних» та «ізолюваних», тобто:

$$I \text{ коло} + II \text{ коло} > III \text{ коло} + IV \text{ коло};$$

- Середній рівень благополуччя групи фіксується у випадку приблизної рівності «зірок» і «наближених» та «знехтуваних» і «ізолюваних»:

$$I \text{ коло} + II \text{ коло} \approx III \text{ коло} + IV \text{ коло};$$

- Низький РБВ – при переважній більшості в групі осіб з низьким статусом:

$$I \text{ коло} + II \text{ коло} < III \text{ коло} + IV \text{ коло}.$$

Наприклад, було проведено соціометричне дослідження в 6А класі серед 25 учнів. В результаті інтерпретації було з'ясовано, що до I кола потрапило 2 учні, до II кола – 11, до III кола - 7, до IV - 5. Таким чином, $2+11 \approx 7+5$ – в даному класі середній рівень благополуччя взаємин.

Крім соціометричного дослідження існують інші методики вивчення особливостей стосунків у класі. Зокрема, студент-практикант за бажанням для глибшого розуміння взаємовідносин учнів і групових процесів може

використати методику вивчення мотивів учнів у діяльності класу, біполярну шкалу взаємовідносин Ф. Фідлера, в адаптації Ю.Л. Ханіна та методику «Визначення індексу групової згуртованості за Сішором» тощо.

Методика вивчення мотивів участі школярів у діяльності класу

Інструкція. Визначте, що і якою мірою залучає вас в класі до співпраці.

Для цього оцініть перераховані твердження за наведеною шкалою.

- 0 – не приваблює зовсім;
- 1 – приваблює слабко;
- 2 – приваблює значною мірою;
- 3 – дуже приваблює.

1. Цікава справа.
2. Спілкування з різними людьми.
3. Допомога товаришам.
4. Передача своїх знань.
5. Творча діяльність.
6. Можливість заслужити повагу товаришів.
7. Отримання нових знань, умінь.
8. Участь у справах свого колективу.
9. Можливість зробити добру справу для інших.
10. Вироблення в собі певних рис характеру.

Обробка та інтерпретація результатів

Для визначення домінуючих мотивів необхідно вирізнити такі блоки:

- а) колективістські мотиви (пункти 3, 4, 8, 10);
- б) особисті мотиви (пункти 1, 2, 5, 6, 12);
- в) престижні мотиви (пункти 7, 9, 11).

Домінуючі мотиви участі дітей у діяльності класу визначаються шляхом порівняння середніх оцінок за кожним блоком.

Біполярна шкала взаємовідносин Ф. Фідлера, в адаптації Ю.Л. Ханіна

Процедура проведення. Біполярна шкала взаємин, складається з 10 пар протилежних за змістом якостей. Досліджувані повинні оцінити дані пари за 8-бальною шкалою. Оціночні бали 1 2 3 4 5 6 7 8 в шкалу не вносяться.

Інструкція: «Нижче наведені протилежні за змістом пари слів, за допомогою яких можна оцінити стосунки в будь-якій групі людей. Чим ближче до правого або лівого слова в кожній парі ви поставите знак «x» чи «+», тим більше виражена ця ознака у вашому класі».

	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	
Дружелюбність	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Ворожість
Згода	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Незгода
Задоволеність	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Незадоволеність
Захопленість	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Байдужість
Продуктивність	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Непродуктивність
Теплота	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Холодність
Співробітництво	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Відсутність співробітництва
Взаємна підтримка	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Недоброзичливість
Цікавість	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Нудьга
Успішність	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Безуспішність

Обробка результатів

Відповіді за усіма шкалами оцінюються за розташуванням хрестика чи плюсики, поставленого досліджуваним від 1 до 8 балів. Підсумковий показник для кожного знаходиться в діапазоні від 10 (найсприятливіший клімат) до 80 (найбільш несприятливий).

Поєднавши значки, поставлені учнями, можна побудувати профіль оцінки ними психологічного клімату класу.

Визначивши середні значення оцінок за кожною парою слів, можна отримати середньогрупові показники класу.

Зіставлення загальногрупових показників з індивідуальними дозволяє виділити тих учнів, які демонструють занижені або завищені оцінки за всіма показниками. Занижені оцінки можуть розглядатися як свідчення незадоволеності становищем у класі.

Методика «Визначення індексу групової згуртованості за Сішором»

Групова згуртованість – параметр, який показує ступінь інтеграції групи (класу).

Інструкція. Уважно прослухайте кожне запитання і оберіть одну з запропонованих відповідей, яка найбільш точно відповідає вашій думці.

1. Як би ви оцінили свою приналежність до класу?

- 1). Відчуваю себе його членом, частиною колективу (5).
- 2). Відчуваю себе учасником в більшості випадків діяльності (4).
- 3). Беру участь в одних видах діяльності, не беру в інших (3).
- 4). Не відчуваю, що є членом колективу (2).
- 5). Живу та існую окремо від нього (1).
- 6). Не знаю, важко відповісти (1).

2. Чи перейшли б ви у інший клас?

- 1). Так, дуже хотів би перейти (1).
- 2). Скоріше перейшов би, ніж залишився (2).
- 3). Не бачу ніякої різниці (3).
- 4). Скоріше всього залишився б у своєму класі (4).
- 5). Дуже хотів би залишитися у своєму класі (5).

б). Не знаю, важко відповісти (1).

3. Які стосунки між членами вашого класу?

1). Краще, ніж у більшості класів (6).

2). Приблизно такі ж, як і у більшості класів (2).

3). Гірше, ніж у більшості класів (2).

4). Не знаю (1).

4. Які у вас стосунки з учителями?

1). Краще, ніж у більшості класів (3).

2). Приблизно такі ж, як і у більшості класів (2).

3). Гірше, ніж у більшості класів (1).

4). Не знаю (1).

5. Яке ставлення до навчання у вашому класі?

1). Краще, ніж у більшості класів (3).

2). Приблизно таке ж, як і в більшості класів (2).

3). Гірше, ніж у більшості класів (1).

4). Не знаю (1).

Обробка результатів

Номер запитання / варіант відповіді	Нараховані бали за варіантами відповідей					
	1	2	3	4	5	6
1	5	4	3	2	1	1
2	1	2	3	4	5	1
3	6	2	2	1	-	-
4	3	2	1	1	-	-
5	3	2	1	1	-	-

Індекс групової згуртованості класу визначається за формулою:

$$S_c = \frac{S}{n}$$

де S – загальна кількість балів, набрана усіма членами класу за усіма показниками; n – кількість учнів, що приймали участь в дослідженні.

Індекс групової згуртованості визначається в межах від 5 балів (низька згуртованість) до 19 балів (висока згуртованість).

В залежності від показників групової згуртованості класу розрізняють рівні розвитку групи:

- високий (15-19 балів),
- середній (10-14 балів);
- низький (5-9 балів).

Вивчення згуртованості класу

Дослідження проводиться в два етапи.

I етап:

- а) опосередкованість групової згуртованості цілями і завданнями спільної діяльності,
- б) ціннісно-орієнтаційна єдність,
- в) психологічний клімат класу.

II етап: визначається загальний показник, що характеризує групову згуртованість і рівень розвитку колективу класу.

Визначення опосередкованості групової згуртованості цілями і завданнями спільної діяльності (В.С. Івашкін, В. В. Онуфрієва)

Досліджуваним пропонується список з 21 якості особистості, що включають ділові, моральні та емоційні, розташовані у випадковому порядку.

Працелюбність	Д	Діловитість	Д
Принциповість	Д	Скромність	М
Веселість	Э	Дружелюбність	М
Акуратність	Д	Стриманість	Э

Чесність	М	Справедливість	М
Старанність	Д	Товариськість	Э
Порядність	М	Активність	Д
Організованість	Д	Щирість	Э
Чуйність	Э	Наполегливість	Д
Привітність	Э	Обов'язковість	Э
		Правдивість	М

Д – ділові, М – моральні, Е – емоційні якості

Інструкція. Оберіть із запропонованого списку 5 якостей, які, на вашу думку, є найбільш важливими для людини як члена колективу.

Обробка результатів:

Підраховується:

- 1) загальна кількість обраних якостей: кількість досліджуваних помножити на 5;
- 2) кількість виборів, що отримала кожна група якостей;
- 3) відсоток виборів, що стосуються емоційних, ділових та моральних якостей:

$$K_M = [M / (5 N)] * 100\%;$$

$$K_D = [D / (5 N)] * 100\%;$$

$$K_E = [E / (5 N)] * 100\%.$$

де М, Д, Е - число виборів по кожній групі якостей; N - число досліджуваних в групі.

Інтерпретація результатів

Висока групова згуртованість - $K_D \Rightarrow 55\%$ або $K_D + K_M \Rightarrow 60\%$, 3 бали

Середня групова згуртованість $K_M > 55\%$, 2 бали

Низька групова згуртованість – всі інші випадки, 1 бал.

Вивчення ціннісно-орієнтаційної єдності (ЦОЄ) класу

(за В.С. Івашкіним, В. В. Онуфрієвою)

Інструкція: «Оберіть із запропонованого списку 5 якостей, найбільш цінних для успішної спільної роботи».

Обробка результатів

- 1) підраховується загальна кількість виборів N , зроблених досліджуваними;
- 2) підраховується кількість виборів, що припадають на кожну якість;
- 3) підраховується кількість виборів, що припадають на 5 найпопулярніших якостей (n);
- 4) підраховується кількість виборів, що припадають на 5 найбільш непопулярних якостей (n_1);
- 5) обчислюється коефіцієнт ціннісно-орієнтаційної єдності (C) за формулою:

$$C = (n - n_1) * N * 100\%.$$

Інтерпретація результатів

Високе ЦОЄ - більше 50%, оцінка 3 бали,

Середнє ЦОЄ – від 30% до 50%, оцінка 2 бали,

Низьке ЦОЄ, до 30%, оцінка 1 бал.

Діагностика психологічного клімату колективу

Інструкція. Дайте відповідь на 3 запитання.

- 1) Чи завжди учнів вашого класу хвилюють успіхи і невдачі один одного в навчанні?
- 2) Чи завжди учні вашого класу надають допомогу один одному в навчанні?
- 3) Чи завжди учні вашого класу відповідально ставляться до навчання?

Інструкція: «З кожного питання оцініть за 5-ти бальною системою ваш клас : 5 - завжди хвилює, 4 - часто хвилює, 3 - хвилює у половині випадків, 2 - частіше не хвилює, 1 - зовсім не хвилює».

1. Чи завжди учнів вашого класу хвилюють успіхи та неуспіхи однокласників?
2. Чи завжди ви допомагаєте один одному в навчанні?
3. Чи всі члени класу відповідально ставляться до навчання?

Обробка результатів:

Визначимо середній бал групи:

$$X = \frac{a + b + v}{3N}$$

де а, б, в - бальні оцінки з питань,

N - число досліджуваних.

Інтерпретація результатів:

Високий показник психологічного клімату - більше 4,5 балів, оцінка 3

Середній показник психологічного клімату – від 3,5 до 4,5 балів, оцінка 2 бали.

Низький показник психологічного клімату – до 3,5 бали, оцінка 1.

2 етап

Визначення інтегральної оцінки групової згуртованості, рівня розвитку колективу

Інтегральна оцінка розраховується за сумою балів за всіма трьома параметрами

$$I = K + C + X, \text{ де}$$

K- показник групової згуртованості;

C- показник ціннісно-орієнтаційної єдності;

X – показник психологічного клімату.

Інтерпретація результатів

Високі рівні розвитку колективу і групової згуртованості – I більше 8

Середній рівень - I = 6, 7,

Низький – менше 6.

Методика ”Діагностика рівня розвитку класу”

(в авторській адаптації)

За допомогою методики визначається рівень розвитку малої групи на основі узагальнення результатів усіх членів групи, що дозволяє порівнювати між собою різні групи.

Інструкція: “Вам пропонується ряд тверджень, які стосуються різних аспектів стосунків у класі. Оцініть, в якій мірі кожне із запропонованих для оцінювання тверджень властиве вашому класу:

- а) це повністю відповідає характеру стосунків у нашому класі;
- б) в цілому це властиво нашому класу;
- в) це незначною мірою стосується нашого класу;
- г) це зовсім не властиво нашому класу, у нас все навпаки.

1. У нашому класі головним критерієм цінності людини є її ставлення до навчання, праці, до колективу.
2. У нашому класі новачок швидше за все не відчує себе чужаком, його зустрінуть доброзичливо й радо.
3. У нашому класі немає “крайніх” і любимчиків.
4. Учні нашого класу не будуть байдужими до чужої біди, їм не властива мораль “моя хата скраю”.
5. Атмосфера безкорисливості і взаємодопомоги вирізняє наш клас.
6. Кожен з нас достатньо ініціативний, щоб у разі необхідності взяти на себе відповідальність за якусь справу.
7. Для нас є неприйнятним принцип “Своя сорочка ближче до тіла”.
8. Успіх кожного з нас щиро радує всіх і ні в кого не викликає заздрощів.
9. Більшість з нас завжди може поступитися особистим за ради спільної справи.
10. Наш клас зазвичай не чекає вказівок, він завжди ініціативний.
11. У нашому класі кожен відчуває відповідальність за його успіх.

12. Як правило, при вирішенні важливих питань ми завжди є єдинодумцями.
13. Наш клас досить згуртований та організований.
14. У разі невдач і поразок ми не поспішаємо звинувачувати один одного, а намагаємося спокійно розібратися у причинах.
15. Коли з нами немає класного керівника/куратора, ми працюємо не менш ефективно, ніж за його присутності.
16. Коли у клас приходить класний керівник/куратор, усі зазвичай раді.
17. Стиль керівництва нашим класом рівний, доброзичливий.
18. Для нашого класу не властиво, щоб у кризових ситуаціях від класного керівника/куратора діставалося “на горіхи” і тому, хто був правим, і винуватому.
19. У нас не прийнято ховатися за спину інших.
20. Знаючи намагання класу вчинити щось неправомірне, схибити, у кожного з нас окремо не вистачило б сил, щоб зупинити клас від необдуманого кроку.
21. У нас не промовчать, якщо побачать, що ти неправий.
22. Після навчання ми нерідко вільний час проводимо разом.
23. У нас прийнято розказувати про свої радощі і проблеми.
24. У нас теж є “діади” і “тріади”, але це не заважає нам відчувати себе єдиною дружною родиною.
25. У нашому класі порушники дисципліни будуть відповідати не тільки перед класним керівником/куратором, але й перед однокласниками.
26. У нашому класі зовнішня привабливість, сила, наявність престижних речей не є достатнім аргументом для того, щоб користуватися повагою і популярністю.
27. Наша згуртованість зовсім не постраждає, якщо до класу приєднаються ще декілька учнів.

Обробка та інтерпретація результатів

Обробка даних може відбуватися двома способами. Перший спосіб полягає у диференційованому кількісному підрахунку і співставленні

буквених знаків (а, б, в, г). Домінування відповідей “А” свідчить про те, що група, відповідно до думок її членів, може бути колективом, мати найвищий рівень розвитку. Якщо переважають відповіді “Б” – група може перебувати на середньому рівні розвитку. Якщо переважають відповіді “В” – група перебуває на низькому рівні розвитку. Якщо переважають відповіді “Г” – група належить до номінального, або корпоративного типу.

Другий спосіб полягає у переведенні буквених відповідей у бали за такою схемою:

А–3 бали,

Б–2 бали,

В–1 бал,

Г–0 балів.

Після визначення загального сумарного результату проводиться його співвіднесення з рівнем розвитку малої групи. Отримані кількісні дані відповідають наступним рівням групового розвитку:

81–67 балів – колектив;

66–50 – автономія;

49–34 – кооперація;

33–20 – асоціація;

19 і менше – дифузна група [114, с. 220-222].

Дослідження стосунків у групі учнів

(Є. М. Крутова, модифікація Д. Я. Богданова, В. С. Івашкіна)

Дослідження проводиться за використанням 4-факторної анкети. Вона призначена для вивчення кількісної оцінки чотирьох видів стосунків у шкільних групах за шкалами: соціальної дистанції (СД), дружби (Д), альтруїзму (А) та відповідальності (О). Анкета дозволяє вирішувати дві взаємозалежні задачі: дослідження дітей в групі і групи через сформованість соціально-психологічних характеристик школярів.

Шкала «СД»

Інструкція: «Розподіліть однокласників за перерахованими пунктами, вказавши кількість учнів вашого класу, з якими у вас склалися відповідні стосунки»

№	Моє ставлення до однокласників	Кількість однокласників
1.	Найближчі люди, з ними мені не хотілося б ніколи розлучатися.	
2.	Не є моїми друзями, але я іноді запрошую їх до себе і проводжу з ними вільний час.	
3.	Я не дружу з ними, але вони мене дуже цікавлять і мені хочеться зблизитися з ними.	
4.	Ті, з ким у мене немає ніяких особистих і ділових стосунків.	
5.	Я спілкуюся з ними тільки в діловій обстановці за потребою. Спілкуватися з ними у вільний час не бажаю.	
6.	Мені не симпатичні ці люди, спілкуватися з ними уникаю.	
7.	Мені дуже неприємні ці люди, я не хочу мати з ними нічого спільного.	

Шкала «Д»

Інструкція. «Уважно прочитайте анкету і в кожній шкалі обведіть порядковий номер твердження, яке найбільш відповідає вашій думці».

№	Моя думка про клас
1	Дуже недружний, постійно виникають сварки
2	Недружний, часто виникають сварки
3	Не можна назвати конфліктним, але сварки іноді бувають
4	Немає сварок, але кожен живе сам по собі
5	Дружний клас
6	Дуже дружний і згуртований.

Шкала «А»

№	Моя думка про клас
1	Учні відмовляються допомагати один одному
2	Не прийнято допомагати один одному
3	Допомагають один одному тільки за вимогою вчителів
4	Допомагають один одному на прохання
5	Допомагають тільки своїм друзям
6	Охоче допомагають один одному без прохання і нагадування

Шкала «О»

№	Моя думка про клас
1	В класі немає взаємної відповідальності
2	Відповідально ставляться до справ класу та інших учнів тільки окремі однокласники
3	Кожен відповідає тільки за себе перед вчителями, а до інших нікому немає діла
4	Погані вчинки і недоліки турбують більшість учнів
5	Більшість відповідально ставиться до невдач і недоліків всього класу

Обробка результатів

Знайти суми показників усіх анкет за кожним твердженням.

Обчислити показники шкали СД у відсотках до загального числа оціночних суджень:

$$K_i = C_i / (n-1) * 100\%$$

де C_i - загальне число оцінок, що співпадають з твердженням шкали;

n - число учнів у класі;

i - 1,2,3,4,5,6.

Інтерпретація результатів

Співвідношення коефіцієнтів K показує співвідношення типів взаємин у класі: позитивних, нейтральних, негативних. Дані всіх шкал використовуються для складання характеристики стосунків у класі. Проаналізувати кожен рівень взаємин і дати характеристику вираженості кожного показника за усіма шкалами.

Методика “Вивчення психологічного клімату класу” (модифікація Є.Гуцало методики Б.М. Паригіна)

Інструкція: Вам пропонуються твердження, певні подвійні (протилежні) висловлювання. Уважно прочитавши кожне з них, дайте оцінку властивостям вашого класу, використовуючи наступні оцінки:

+3 — властивість виявляється в класі завжди;

+2 — властивість виявляється в більшості випадків;

+1 — властивість виявляється досить часто;

0 — ні ця властивість, ні їй протилежна не виявляються;

-1 — досить часто виявляється протилежна властивість;

-2 — в більшому ступені виявляється протилежна властивість;

-3 — протилежна властивість виявляється завжди.

Позитивні характеристики А	Оцінка							Негативні характеристики В
	-1	-2	-3	0	1	2	3	
У класі переважає бадьорий життєрадісний тон.								Переважає пригнічений настрій, песимізм.
Доброзичливість у взаєминах, симпатії один до одного								Конфліктність у відносинах, агресивність, антипатія.
У взаєминах між угрупованнями всередині класу існує взаємне прийняття й розуміння								Угруповання конфліктують між собою.
Членам колективу подобається бути разом, їм хочеться частіше перебувати в колективі, брати участь у спільній діяльності у вільний час.								Члени групи виявляють байдужість до більш тісного спілкування, виявляють негативне ставлення до спільної діяльності.
Члени класу з повагою ставляться до думки один одного.								У групі багато хто вважає свою думку головною і є нетерпимим до думки інших.
У важкі для класу хвилини відбувається емоційне єднання, коли “один за всіх і всі за одного”.								У важких ситуаціях клас “розкисає”, з’являються розгубленість, сварки, взаємні обвинувачення тощо.
Досягнення або невдачі класу переживаються як власні.								Досягнення або невдачі всього класу мало хвилюють його учнів, не знаходять відгуку
У членів групи виявляється почуття гордості за свій клас, якщо його відзначають вчителі								До похвал і заохочень групи загалом тут ставляться байдуже.
Клас турботливо, доброзичливо ставиться до новачків, допомагає їм освоїтися й увійти у колектив								Новачки почувають себе зайвими, чужими, до них часто виявляють ворожість
Колектив активний, сповнений енергії.								Колектив інертний, пасивний

Спільні справи захоплюють весь клас, є велике бажання працювати разом.								Клас неможливо задіяти у спільній справі, кожен думає тільки про власні інтереси та справи.
У класі справедливе ставлення до всіх членів, тут завжди підтримують слабких, вступаються за них.								Клас помітно розділяється на “привілейованих” і “знехтуваних”, тут зневажливо ставляться до слабких.

Обробка та інтерпретація результатів:

Обробка даних полягає в підрахунку оцінки, яку отримала кожна з вище перерахованих характеристик. Для цього складаються всі набрані бали по кожній характеристиці окремо, враховуючи знаки “+” та “-”.

Показник психологічного клімату визначається за допомогою формули

$$C = A - B, \text{ де}$$

A - сума оцінок лівої сторони у за усіма твердженнями (вибори балів з «+»);

B - сума оцінок правої сторони за усіма твердженнями (вибори балів з «-»);

Якщо C дорівнює 0 або має від'ємну величину, то маємо яскраво виражений несприятливий психологічний клімат з погляду індивіда. Якщо C більше 25, то психологічний клімат сприятливий.

Розраховується середньогрупова оцінка психологічного клімату за формулою:

$$C = \sum C_i / N,$$

де $\sum C_i$ – сума усіх оцінок учнів з врахуванням «+» та «-».

N – число членів групи.

Від +22 до +39 - високий ступінь сприятливості психологічної атмосфери в групі;

від +8 до +21 – середній ступінь сприятливості психологічної атмосфери в групі;

від 0 до +7 – низький ступінь сприятливості психологічної атмосфери в групі;

від 0 до -7 – початковий ступінь несприятливості;

від -8 до -20 – середній рівень несприятливості;

від -21 і нижче – високий рівень несприятливості психологічної атмосфери в групі.

Методика вивчення психологічного клімату в учбовій групі

(Фетіскін Н. П)

Інструкція. Прочитайте уважно кожне твердження і оцініть його по відношенню до вашого класу за наступними варіантами:

А - абсолютно згоден з цим;

Б - згоден з цим

В - згоден, але не зовсім;

Г - не згоден з цим;

Д - абсолютно не згоден з цим

1. Учні нашого класу готові виконати будь-яке громадське доручення.
2. Учні нашого класу люблять та бажають вчитися.
3. Учні нашого класу добре ставляться один до одного.
4. Учні нашого класу рідко сваряться між собою.
5. Учні нашого класу завжди допомагають один одному.
6. Учні нашого класу часто бувають разом у вільний час.
7. Учні нашого класу активно беруть участь в громадській роботі.
8. Учні нашого класу задоволені результатами своєї роботи.
9. Учні нашого класу завжди рахуються з думкою інших.
10. Всі позакласні заходи проходять у нас весело та завзято.
11. Учні нашого класу гостро реагують на успіхи і невдачі один одного в навчанні.

12. Учні нашого класу дружні та доброзичливі.

Обробка результатів

Підраховується кількість балів за кожним з питань за допомогою ключа.

Позначення характеру відповіді в анкеті	Зміст відповіді	Бали
А	абсолютно згоден з цим;	5
Б	згоден з цим	4
В	згоден, але не зовсім;	3
Г	не згоден з цим;	2
Д	абсолютно не згоден з цим	1

Обчислюється величина, що характеризує психологічний клімат (С):

$$C = \sum S / n, \text{ де}$$

$\sum S$ - сума балів усіх учнів, n - число учнів.

Інтерпретація результатів

В цілому величина С, що характеризує психологічний клімат, може приймати значення в діапазоні від 12 до 60. Середній показник – 36.

12-28 балів - психологічний клімат в колективі несприятливий.

29-45 балів - психологічний клімат в колективі помірно сприятливий, але існує вірогідність виникнення проблемних ситуацій в міжособистісних стосунках;

46-60 балів - сприятливий психологічний клімат в колективі, для учнів характерні взаємодопомога, взаємовиручка, відчуття колективної відповідальності.

РОЗДІЛ 4. ВИРОБНИЧА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ СТУДЕНТІВ 5 КУРСУ

Зміст психологічного завдання виробничої практики у вузі

Одним з основних завдань «магістерської» практики є формування умінь психологічного аналізу лекцій. Відвідуючи лекції студенти-магістри мають можливість осмислити способи, прийоми педагогічної діяльності, спостерігати за особливостями взаємодії викладача з аудиторією тощо. Аналіз лекцій за предметом спеціалізації сприяє поступовому формуванню навичок самоаналізу власної педагогічної діяльності.

На 5 курсі студенти-магістри під час проходження виробничої практики у вищому навчальному закладі подають методисту з психології аналіз лекції з профільної дисципліни.

Алгоритм виконання завдання з психології для магістрів у вузі:

1. Відвідати лекцію за предметом спеціалізації.
2. Спостереження і протоколювання ходу лекції, конспектування змісту.
3. Психолого-педагогічний аналіз отриманих спостережень.
4. Оформлення результатів аналізу за схемою, що запропонована нижче.

Основні компоненти аналізу лекції

1. Факультет, курс, предмет, час проведення лекції, тема лекції.
2. Освітня, виховна та розвиваюча мета лекції.
3. Особливості планування та побудови лекції.
4. Оцінка якості учбової інформації.
5. Психолого-педагогічна оцінка методичної сторони лекції.
6. Ступінь ефективності способів стимулювання потребово-емоційної активності студентів.

7. Ступінь ефективності управління пізнавальним процесами студентів.
8. Використання сучасних психолого-педагогічних теорій ефективного засвоєння професійного досвіду та концепцій розвиваючого навчання.
9. Оцінка особливостей міжособистісної взаємодії в системі "викладач-студент".
10. Особливості діяльності та поведінки студентів на різних етапах лекції.
11. Загальна оцінка успішності в досягненні цілей лекційного заняття.

Критерії оцінювання

виробничої педагогічної практики магістрантів у ВНЗ

Виробнича педагогічна практика студентів-магістрів 5 курсу методистом з психології оцінюється за компонентами аналізу відповідно до розробленої системи балів (див. Табл.4.1):

Табл. 4.1

Оцінювання виконання студентами-магістрами завдання з психології

Компоненти аналізу	Максимальна кількість балів
Оцінка особливостей планування та побудови лекції	10 балів
Аналіз якості поданої учбової інформації	10 балів
Психолого-педагогічна оцінка методичної сторони лекції	15 балів
Оцінка ефективності стимулювання потребово-емоційної активності студентів	15 балів
Управління пізнавальним процесами студентів	20 балів
Оцінка особливостей міжособистісної взаємодії	15 балів
Аналіз особливостей діяльності та поведінки студентів на лекції	10 балів
Загальні висновки	5 балів

Оцінку «**відмінно**» **A, 90-100 балів** студент отримує, якщо результати його практичної роботи свідчать про глибоке розуміння ним основ педагогічної діяльності, аналіз лекції логічний, послідовний і доказовий, висновки і узагальнення точні. Документація оформлена за встановленими вимогами на належному рівні.

Оцінку «**добре**» **B, 80-89 або C, 70-79**, студент отримує, якщо результати його практичної роботи свідчать про розуміння ним основ педагогічної діяльності вище середнього рівня, аналіз лекції виконаний, у висновках та узагальненнях наявні окремі неточності; є незначні зауваження щодо змісту й оформлення документації.

Оцінку «**задовільно**» **D, 60-69 або E, 50-59** студент отримує, якщо результати його практичної роботи свідчать про загальне розуміння ним основ педагогічної діяльності, аналіз лекції виконаний, проте з грубими порушеннями логічного викладу, слабо аргументовані висновки і узагальнення. В роботі наявні певні недоліки, зокрема, не проаналізовані окремі структурні компоненти лекції; є недоліки в аналізі фактів, в оформленні, порушені терміни подання звітної документації.

Оцінку «**незадовільно**» **F** студент отримує, якщо не виконав аналізу лекції або робота є плагіатом.

Порядок перерахунку показників балів у національну шкалу оцінювання та шкалу ECTS (див. Табл.4.2):

Табл.4.2

Співвідношення балів, шкали ECTS та дворівневої національної шкали

Бали	Шкала ECTS	Національна шкала
90-100	A	Відмінно
80-89	B	Добре
70-79	C	Добре
60-69	D	Задовільно
50-59	E	Задовільно
25-49	FX	Незадовільно
1-24	F	Незадовільно

Рекомендована література:

Основна:

1. Галузинский В. М. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні / В. М. Галузинский, М. В. Євтух. – Київ: Інтел, 1995. – 168 с.
2. Долинська Л. В. Діалогічна взаємодія викладача і студента як умова особистісно-професійного зростання майбутнього вчителя / Л. В. Долинська // Психологія: зб. наук. праць. – Вип. 2. – Київ, 1998. – С. 93 – 97.
3. Долинська Л. В. Стилi педагогічного спілкування та можливості його формування в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя / Л. В. Долинська // Психологія: зб. наук. праць. – Вип. 1 (4). – Київ, 1999. – С. 64 – 69.
4. Жильев А. А. Психологические особенности активизации учебно-познавательной деятельности в ходе лекции // Инновации в образовании. – 2001. – № 2. – С. 107 – 116.
5. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – Москва: Логос, 2004. – 384 с.
6. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи: навчальний посібник для магістрантів і аспірантів / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – Київ: ТОВ “Філ-студія”, 2006. – 320 с.

Додаткова:

1. Аврамчук Л. А. Формування активної пізнавальної діяльності студентів / Л. А. Аврамчук // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 122 – 125.
2. Айнштейн В. Преподаватель и студент: искусство общения / В. Айнштейн // Высшее образование в России. – 1999. – № 6. – С. 85 – 91.
3. Зайцева І. В. Мотивація учіння студентів: монографія / І. В. Зайцева. – Ірпінь, 2000. – 191 с.

4. Каминская М. В. Концепция профессионального развития учителя в системе образования Д. Б. Эльконина – В. В. Давыдова // Психологическая наука и образование. – 2004. – № 3. – С. 34 – 43.
5. Кан-Калик В. А. Основы профессионально-педагогического общения / В. А. Кан-Калик. – Грозный, 1979. – 186 с.
6. Кудіна В. В. Психологія вищої школи: курс лекцій / В. В. Кудіна, В. І. Юрченко . – Київ: КСУ, 2004. – 176 с.
7. Лапкин М. М. Мотивация учебной деятельности и успешность обучения студентов вузов / М. М. Лапкин, Н. В. Яковлева // Психологический журнал. – 1996. - № 4. – С. 134-140.
8. Мороз О. Г. Підготовка майбутнього викладача вищої школи: психолого-педагогічний ракурс / О. Г. Мороз, В. І. Юрченко // Наукові записки: зб. наук. статей НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2001. – Вип. 41. – С. 156-159.
9. Юрченко В. І. Вплив взаємин між студентами і викладачами на «Я – концепцію» майбутнього вчителя / В. І. Юрченко // Освіта і управління. – 1997. – № 1. – С. 119-123.

Методичні рекомендації щодо аналізу лекції

Основою успішного формування професійних компетенцій у студентів-магістрів є не лише набуття досвіду щодо підготовки та проведення занять у вузі, а і уміння цей досвід правильно аналізувати. Предметом психологічного аналізу лекцій є психологічні особливості самого викладача (його особистості та діяльності на занятті), закономірності процесу навчання, психологічні особливості особистості та діяльності студентів.

І. А. Зимня зазначає, що психологічний аналіз уроку/лекції необхідно здійснювати в 3 етапи: попередній, поточний та ретроспективний.

Попередній аналіз може бути застосований лише самим лектором, оскільки здійснюється на етапі підготовки до лекції.

Поточний та ретроспективний аналіз доступний не лише викладачеві, а і іншим особистостям, зокрема і студентам-практикантам, які відвідують лекцію. На кожному етапі аналізу необхідно акцентувати увагу на Завданнях педагога по відношенню до самого себе та Завданнях викладача по відношенню до студентів (див. Табл.4.1).

Таблиця 4.1

Загальна схема психологічного аналізу заняття (за І. А. Зимньою)

Етап аналізу	Завдання педагога по відношенню до самого себе	Завдання викладача по відношенню до студентів
Попередній	Постановка психологічних цілей заняття: розвиток пізнавальних інтересів студентів до предмета, що вивчається, стимулювання їх мисленнєвої активності, формування психологічних якостей та переконань;	
	Психологічне обґрунтування мети, завдань, етапів, форм і прийомів роботи	Врахування вікових та індивідуально-психолог. особливостей, врахування рівня підготовки студентів
	Співвіднесення власних індивідуально-типологічних особливостей (емоційність, темп мовлення) з умовами реалізації поставлених цілей	Врахування міжособистісних стосунків у групі
Поточний	Спостереження і корекція виконання поставлених цілей, завдань навчання і процес педагогічного спілкування	Врахування ходу учбової діяльності студентів (зацікавленості предметом, мисленнєвої активності, особливостей засвоєння матеріалу)
	У випадках ускладнень чи непередбаченої легкості виконання завдань необхідна перебудова заняття: постановка нових цілей, використання нових засобів і	

	способів навчання	
Ретроспективний	Оцінка власної педагогічної діяльності (оцінка того, що вдалося, а що – ні, визначення причин недоліків, розробка шляхів корекції)	Визначення реального просування студентів в загальноосвітньому, практичному планах тощо

[88].

Розглянемо детальні рекомендації щодо аналізу лекційного заняття.

Схема аналізу лекції

1. Факультет, курс, предмет, час проведення лекції, тема лекції.
2. Освітня, виховна та розвиваюча мета лекції. Особливості постановки цілей викладачем: відповідність змістові теми, визначеність формулювання, якість для студентів, наукова обґрунтованість тощо.
3. Особливості планування та побудови лекції: послідовність і логічність змістовних частин, повнота охоплення проблематики, вірність формулювання головних питань, наявність переліку літературних джерел, ознайомлення студентів з ними.
4. Оцінка якості учбової інформації: ступінь науковості та новизни, доступність (відповідність минулому досвідові та віку студентів), професійна значущість, універсальність теоретичних знань, наявність міжпредметних зв'язків тощо. (Описати, чи немає перевантаження змісту лекції науковими термінами, фактами, чи подавався матеріал, якого немає в підручниках і учбових посібниках).
5. Психолого-педагогічна оцінка методичної сторони лекції: оптимальне співвідношення конкретного і абстрактного, описового і пояснювального матеріалу, оптимальна інформаційна насиченість, граматична вірність, емоційність і лаконічність мовлення, якість і доречність засобів наочності.
6. Ступінь ефективності способів стимулювання потребово-емоційної активності студентів:
 - врахування "принципу значущості" інформації;

- врахування спрямованості інтересів (Чи пов'язаний лекційний матеріал з завданнями майбутньої професійної діяльності?);
- утворення ситуацій, що стимулюють інтерес (Чи знайдено зв'язок між змістом і життєвим досвідом студентів?);
 - ситуації, що викликають бажання контакту з лектором або матеріалом лекції ();
 - ситуації, що створюють установку до вірного обміркування;
 - ситуації, що викликають бажання зняти розумові перешкоди;
 - створення викладачем умов, що впливають на соціальні мотиви учіння студентом: похвала і критика у зв'язку з розумінням матеріалу, схвалення подій і вчинків, прояви довіри тощо.

7. Ступінь ефективності управління пізнавальними процесами або способів впливу на їх розвиток:

- прийоми стимуляції пізнавальних процесів: логіко-композиційні (інверсія, контрастне співставлення, "інтригуючий" початок, експресивний висновок); психолого-педагогічні (цікава форма об'яви лекції; проблематизація її змісту; хід роздумів у вигляді «запитання-відповідь»; розгляд проблемних ситуацій; опора на неспростовні факти, використання літературних образів); мовленнєві (використання різносторонньої лексики; інтонаційна виразність); аудіовізуальні (використання структурно-логічних схем, таблиць, графіків, кінофрагментів, картин, плакатів, аудіо- й відеозаписів).
 - факти включення мимовільної та довільної уваги, доцільність їх частоти протягом лекції;
 - створення умов для концентрованої, стійкої, розподільної уваги студентів (цікаві приклади, риторичні запитання, жарти);
 - створення установок на структурне, вибіркоче, осмислене, узагальнене сприймання явищ, їх візуальних та актуальних властивостей;
 - організація спостережень та їх доречність;
 - факти активізації різних видів пам'яті;

- організація довільного запам'ятовування з використанням допоміжних засобів;

- створення умов для мимовільного запам'ятовування наукової інформації;

- факти активізації репродуктивної та творчої уяви;

- активізація розумових операцій шляхом постановки відповідних запитань, що вимагають аналізу, синтезу, порівняння, конкретизації, розуміння, абстрагування і узагальнення (Яким чином залучав викладач слухачів у роботу по осмисленню нового матеріалу (проблемні запитання, пізнавальні завдання, розбір ситуацій)? Чи створював викладач можливість для осмисленого конспектування, чи акцентував на важливих моментах лекції? Яким чином (акцентування темпом, голосом, інтонацією, повторення найбільш важливої інформації, використання пауз, записів на дошці)?).

Як підтримував лектор атмосферу інтелектуального пошуку (шляхом акцентування уваги на дискусійних проблемах, показу альтернативних точок зору, що існують у науці тощо)?

8. Використання сучасних психолого-педагогічних теорій ефективного засвоєння професійного досвіду та концепцій розвиваючого навчання:

- варіювання інформації при збереженні постійності істотного;

- посилення зворотного зв'язку за рахунок постановки контрольних питань у традиційному або програмованому варіантах;

- ознайомлення студентів з алгоритмами учбових дій;

- створення проблемних ситуацій, їх доцільність на даній лекції і відповідність науковим вимогам;

- факти використання діалогічних форм навчання, частота перетворення монологу в діалог, його доречність на лекції;

- врахування типологічних або вікових інтелектуальних особливостей студентів даного факультету.

9. Оцінка особливостей міжособистісної взаємодії в системі "викладач-студент":

- доцільність стилю спілкування, обраного викладачем;
- факти, що свідчать про конфліктність стосунків між викладачем і студентами; ступінь провини викладача і його вміння послабити конфлікт;
- дотримування викладачем педагогічного такту (описати випадки прояву педагогічного такту або, навпаки, нетактовності);
- факти співпраці між викладачем і студентами в процесі обговорення тих чи інших питань лекції (напр., допомога у веденні записів (зміна темпу: уповільнений темп за умов важливості запису матеріалу);
- "сила" навіювання, переконання і емоційного "зараження" з боку викладача;
- прагнення захопити студентів прикладом власної особистості як громадянина та вченого;
- "сила" особистісної привабливості.

10. Особливості діяльності та поведінки студентів на різних етапах лекції:

- прояв розумової активності;
- ступінь зацікавленості;
- ступінь залучення до дії (описати стан аудиторії: активний, пасивний, зацікавлений, байдужий тощо);
- ступінь адекватності засвоєння;
- факти непорозуміння, незгідності, задоволення, уважності, здивування тощо.

Як поводить себе викладач по відношенню до студентів, які не працюють в аудиторії (займаються своїми справами, розмовляють тощо)?

11. Загальна оцінка успішності в досягненні цілей лекції. Висновки про шляхи вдосконалення даної лекції за рахунок власних критичних зауважень.

Психологічна підготовка майбутнього викладача передбачає усвідомлення студентами-практикантами основних проблем і труднощів, які найчастіше зустрічаються в педагогічній діяльності:

- невміння аналізувати всі компоненти своєї педагогічної діяльності;
- недостатнє знання себе і невміння використовувати свої сильні сторони у відповідній ситуації;
- невміння управляти своїми психічними станами і долати психологічні бар'єри;
- недостатнє розуміння індивідуально-психологічних особливостей студентів і невміння їх враховувати;
- невміння вибудувати процес спілкування зі студентами.

Для розвитку навичок психологічного аналізу лекційних занять і формування навичок самоаналізу педагогічної діяльності студенти-магістри можуть скористатися схемою спостереження за лекційним заняттям.

Схема спостереження за лекційним заняттям

В ході спостереження пропонується скористатися наступною системою оцінок критеріїв вивчення:

- 0 - не реалізований;
- 1- слабо реалізований;
- 2- 1,5 - реалізований частково;
- 3- повністю реалізований.

Блок	Критерії оцінки	Ступінь реалізації критерію в балах
Цілі заняття	Конкретність	
	Чіткість і лаконічність формулювань	
	Реальність і доцільність	
	Складність і досяжність	
	Професійна спрямованість	

Підготованість до заняття		Планування і наявність конспекту лекції	
		Матеріальна забезпеченість	
		Підготованість студентів до заняття	
Оцінка змісту	Науковість	Відповідність між сучасним станом науки і станом предмета, що вивчається	
		Аналіз досягнень і динаміки розвитку. Актуальність теми зв'язок з практикою і майбутньою професією студентів	
		Ступінь новизни проблеми і наведеної учбової інформації. Матеріал лекції відмінний від матеріалу підручника.	
		Необхідність і достатність використання математичного апарату.	
	Доступність	Посильність й оптимальність об'єму матеріалу, що вивчається. Роз'яснення нових термінів і понять.	
		Дотримання правил спрямованості викладу: від простого до складного, від відомого до невідомого, від близького до віддаленого.	
		Дотримання принципу зваженості підбору фактів у лекції підбирати факти актуальні і близькі до реального життя	
	Переконливість	Естетичність заповнення дошки	
		Переконливість викладу змісту лекції. Ступінь знання лектора викладається предмета	
		Супровід лекції яскравими чуттєвими емоціями. Доповнення вербальних засобів викладання невербальним: жестами, мімікою, паузами	
		Викладач відчуває настрій аудиторії і впевнено керує цим процесом, відновлює втрачене увагу	
	Систематичність	Під час лекції супроводжується основна ідея матеріалу, що викладається.	
		Здійснення міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків.	
		Матеріал узагальнюється, виокремлюються основні думки і висновки.	
		Стрункність викладу матеріалу за змістом і зовнішньою формою подання,	

		здійснюється рубрикація теми та питання		
		Використовуються систематизуючі та узагальнюючі таблиці. Підводиться підсумок.		
	Відповідальність		Висвітлення теми або проблеми носить закінчений характер.	
			Знання особливостей майбутньої професії студентів.	
			Використання прийомів для підвищення мотивації до вивчення теми Створення проблемних ситуацій. Використовуються прийоми евристичної бесіди.	
			Використовуються прийоми підтримки уваги за допомогою риторичних питань, жартів, екскурсів в історію та інше	
		Повторення, установки на тривалість запам'ятовування, виокремлення опорних пунктів для запам'ятовування. Встановлення асоціацій.		
		Ступінь дотримання правил охорони праці та техніки безпеки викладачем і студентами в ході заняття.		
Оцінка ефективності способів діяльності викладача студентів	й	Раціональність і ефективність використання часу заняття		
		Оптимальність темпу, чергування і зміни видів діяльності.		
	та	Ступінь раціональності та ефективності використання методів і організаційних форм роботи з активації студентського інтересу. Залучення різних видів пам'яті.		
		Ступінь доцільності та ефективності використання наочності і ТЗН.		
		Рівень зворотного зв'язку з усіма студентами в ході заняття.		
		Ефективність контролю за роботою студента. Прищеплення студентам навичок самостійної роботи.		
Оцінка діяльності студентів		Ступінь пізнавальної активності, творчості і самостійності.		

	Рівень розвитку загальнонавчальних і спеціальних умінь і навичок.	
	Наявність і ефективність групових форм роботи в ході заняття.	
	Ступінь дисциплінованості, організованості та зацікавленості.	
Реалізація психологічних основ навчання	Врахування вікових та індивідуальних психологічних особливостей студентів.	
	Розвиток мислення студентів і формування інтересу до знань	
	Облік психологічних закономірностей оволодіння знаннями.	
	Доцільна емоційність заняття.	
Оцінка особистісних якостей лектора	Культура мови, темп, дикція, інтенсивність, емоційність, грамотність.	
	Ступінь тактовності та демократичності взаємин зі студентами.	
	Зовнішній вигляд викладача, адекватні міміка і жести.	
Оцінка результатів занять	Ступінь навчального впливу проведеного заняття на студентів.	
	Ступінь виховного впливу.	
	Ступінь впливу заняття на розвиток студентів.	

Обробка та інтерпретація результатів

90-100 балів – високий рівень професіоналізму лектора.

76-89 балів – достатній рівень розвитку професіоналізму лектора.

61-75 балів – середній рівень професіоналізму лектора.

0-61 балів – низький рівень розвитку професіоналізму лектора.

Крім того, досить доречним є розвиток вміння визначати студентами-практикантами ефективність педагогічних комунікацій своїх колег-магістрів, а також і власних. З цією метою можна використати модифікований варіант анкети А. А. Леонтєва.

Діагностика ефективності педагогічних комунікацій (модифікований варіант анкети А. А. Леонтьєва)

Для кількісної оцінки стилю комунікативної діяльності педагога рекомендовано заповнити бланк, розроблений на основі анкети А.А. Леонтьєва. Студенти-практиканти (не менше 3-4), присутні на лекції, незалежно один від одного повинні оцінити вказані характеристики поведінки практиканта-стажиста, що читає лекцію. На підставі їх оцінок визначається середня оцінка. Оцінку психологічних характеристик слід здійснювати за даною шкалою (табл. 4.2). Крім того, важливим є обговорення результатів, рекомендовано обґрунтувати, які саме дії викликали ті чи інші оцінки.

Таблиця 4.2

Шкала ефективності педагогічних комунікацій

Характеристики комунікацій	Оцінка							Характеристики Комунікацій
	1	2	3	4	5	6	7	
Доброзичливість								Недоброзичливість
Зацікавленість								Байдужість
Заохочення ініціативи студентів								Придушення ініціативи
Відкритість (вільне вираження почуттів, відсутність «маски»)								Закритість (прагнення триматися за соціальну роль, боязнь своїх недоліків, тривога за престиж)
Активність (весь час у спілкуванні, тримає учнів «в тонусі»)								Пасивність (не керує процесом спілкування, пускає його на самоплив)
Гнучкість (бачить і швидко дозволяє виниклі проблеми, конфлікти)								Жорсткість (не помічає змін у настрої аудиторії, спрямований як би на себе)
Диференційованість (індивідуальний підхід у спілкуванні)								Відсутність диференціювання (немає індивідуального підходу)

Обробка та інтерпретація результатів

Необхідно визначити середній показник «експертів» за формулою:

$$C = \sum C_i / N, \text{ де}$$

$\sum C_i$ – сума усіх оцінок кожного «експерта»;

N – число «експертів».

45-49 балів - комунікативна діяльність близька до моделі активної взаємодії. Педагог досяг вершин своєї майстерності, вільно володіє аудиторією.

44-35 балів - висока оцінка. В аудиторії створена дружня, невимушена атмосфера. Студенти зацікавлені темою занять, активно висловлюють думки. Стихійність відсутня. Заняття проходять продуктивно при активній взаємодії сторін.

34-20 балів - педагог цілком задовільно володіє прийомами спілкування. Він легко входить в контакт зі студентами, але не все опиняється в сфері його уваги. В імпровізованих дискусіях він спирається на найбільш активну частину студентів, а решта виступає в ролі спостерігачів. Заняття проходить жваво, але не завжди досягає поставленої мети. Викладач не завжди гнучко реагує на ситуацію. Зміст заняття може мимоволі приноситися в жертву спілкуванню.

19-11 балів - низька оцінка комунікативної діяльності. Має місце одностороння спрямованість навчально-виховного впливу з боку педагога. Певні бар'єри спілкування перешкоджають живому контакту педагога з аудиторією. Аудиторія пасивна, ініціатива придушується домінуванням викладача. Його стиль відповідає авторитарній чи неконтактній моделям спілкування.

10-7 - дуже низька оцінка. Взаємодія зі студентами відсутня. Педагогічні функції обмежені лише інформаційною стороною.

Методика аналізу встановлення контакту з аудиторією

Інструкція. Дайте відповідь «так» або «ні» на запропоновані питання.

1. Чи піклуєтеся Ви про те, щоб бути зрозумілим?
2. Чи підбираєте Ви слова, відповідні до віку, освіти, інтелекту і загальної культури слухачів?
3. Чи обмірковуєте Ви форму викладу думки, перш ніж висловитися?
4. Чи достатньо короткі Ваші розпорядження?
5. Якщо слухач не задає Вам запитань після того, як Ви висловилися, чи вважаєте Ви, що він Вас зрозумів?
6. Чи достатньо ясно і точно Ви висловлюєтеся?
7. Чи стежите Ви за логічністю Ваших думок і висловлювань?
8. Чи спонукає Ви слухачів задавати питання?
9. Чи задаєте Ви питання слухачам, щоб зрозуміти їх думки?
10. Чи відрізняєте Ви факти від думок?
11. Чи намагаєтеся Ви спростувати думки співрозмовника?
12. Чи прагнете Ви, щоб слухачі завжди погоджувалися з Вами?
13. Чи використовуєте Ви професійні терміни, далеко не всім зрозумілі?
14. Чи говорите Ви ввічливо і доброзичливо?
15. Чи стежите Ви за враженням, створеним Вашими словами?
16. Чи робите Ви паузу для обдумування?

Обробка та інтерпретація результатів

Нараховується по 1 балу за відповіді «ні» на запитання 5, 11, 12, 13 і по 1 балу за відповіді «так» на всі інші. Підрахуйте кількість балів.

12 - 16 балів – високий рівень розвитку вмінь встановлення контакту з аудиторією,

10-12 балів – середній рівень розвитку вмінь встановлення контакту з аудиторією,

менш 9 балів - низький рівень розвитку вмінь встановлення контакту з аудиторією. Вам потрібно задуматися над створенням контакту з аудиторією.

.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврамчук Л. А. Формування активної пізнавальної діяльності студентів / Л. А. Аврамчук // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 122-125.
2. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1990. — 240 с.
3. Айнштейн В. Г. Преподаватель и студент: искусство общения / В. Г. Айнштейн // Высшее образование в России. – 1999. – № 6. – С. 85 – 91.
4. Анафонов. А. Подходы к изучению памяти: историко-психологический анализ / А. Анафонов // Журнал прикладной психологии. – 2006. - № 6. – С. 26 – 79.
5. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – Москва: Аспект Пресс, 2001. – 384 с.
6. Андреева Г. М. Психология социального познания: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – Москва: Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
7. Аникеева Н. П. Психологический климат в коллективе / Н. П. Аникеева. – Москва: Просвещение, 1989. – 224 с.
8. Анцупов А. Я. Профилактика конфликтов в школьном коллективе / А. Я. Анцупов. – Москва: Владос, 2004. – 207 с.
9. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – Санкт-Петербург: Прайм-Евро-знак, 2004. – 560 с.
10. Белоус В. В. Темперамент и деятельность / В. В. Белоус – Пятигорск, 1990. – 118 с.

11. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с.
12. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – Москва, 1995. – 272 с.
13. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович; под ред. Д. Фельдштейна – Москва: Издательство "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЭК", 1997. – 352 с.
14. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 672 с.
15. Варій М. Й. Загальна психологія: підруч. / М. Й. Варій – 3-тє вид. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 1007 с.
16. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – Москва: Прогресс, 1999. – 288 с.
17. Власова О. І. Педагогічна психологія: навч. Посібник / О. І. Власова. – Київ : Либідь, 2005. – 400 с.
18. Гаврилова Т. А. Психологический анализ урока: метод. пособие / Т. А. Гаврилова. – Уссурийск, 2000. – 48 с.
19. Галузинский В. М. Основы педагогіки та психології вищої школи в Україні / В. М. Галузинский, М. В. Євтух. – Київ: Інтел, 1995. – 168 с.
20. Гамезо М. В. Атлас по психологии / М. В. Гамезо, И. А. Домашенко – Москва: Педагогическое общество России, 2004 - 276 с.
21. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию: курс лекций / Ю. Б. Гиппенрейтер. — Москва: АСТ, 2008. – 352 с.
22. Гонина О. О. Практикум по общей и экспериментальной психологии [Электронный ресурс] / О. О. Гонина. – Москва: ФЛИНТА, 2014. – 542 с.
23. Гормин А. С. Методология и методы психологи: учебно-методическое пособие / А. С. Гормин. – Великий Новгород: НИРО, 2010. – 23 с.

24. Гребешок О. С. К методике выявления мотивации школьников / О. С. Гребешок // Формирование стремлений к знаниям, мотивации учения у школьников. Сборник научных трудов / Под ред. Б. С. Ильина. – Ростов-на-Дону, 1975. – С. 158 – 165.
25. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 544 с.
26. Гусев А. Н. Измерение в психологии: общий психологический практикум / А. Н. Гусев, Ч. А. Измайлов, М. Б. Михалевская. – Москва: Смысл, 1997. – 286 с.
27. Гуцало Е. У. Від теорії до практики: навчально-метод. посібник. Ч. 1 : Завдання з психології до навчально-виховної безвідривної педагогічної практики студентів педагогічного університету / Е.У. Гуцало. – Кіровоград: Авангард, 2012. – 126 с.
28. Гуцало Е. У. Педагогічна практика студентів передвипускних та випускних курсів педагогічного університету / Е. У. Гуцало, Л. В. Калашникова. – Кіровоград: РВВ КДПУ, 2004.–128 с.
29. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении / В. В. Давыдов. – Москва: Педагогическое общество России, 2000. – 480 с.
30. Двинин А. П. Современная психодиагностика: учебно-практическое руководство / А. П. Двинин, И. А. Романченко. — Санкт-Петербург: Речь, 2012. — 283 с.
31. Дичковская Л. Н., Методические рекомендации и задания для студентов философско-экономического факультета, проходящих педагогическую практику в вузе / Л. Н. Дичковская, Л. С. Кравченко. – Минск: Издательский центр БГУ, 1999. – 70 с.
32. Долинська Л. В. Діалогічна взаємодія викладача і студента як умова особистісно-професійного зростання майбутнього вчителя / Л. В. Долинська // Психологія: зб. наук. праць. – Вип. 2. – Київ, 1998. – С. 93 – 97.

33. Долинська Л. В. Стилї педагогічного спілкування та можливості його формування в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя/Л. В. Долинська // Психологія: зб. наук. праць. – Вип. 1 (4). – Київ: НПУ, 1999. – С. 64 – 69.
34. Долинська Л. В. Діалогічна взаємодія викладача і студента як умова особистісно-професійного зростання майбутнього вчителя / Л. В. Долинська // Психологія: зб. наук. праць. – Вип.2. – Київ: НПУ, 1998. – С. 93 – 97.
35. Донцов А. И. Психология коллектива. Методологические проблемы исследования / А. И. Донцов. – Москва, 1984. – 207с.
36. Дормашев Ю. Б. Психология внимания: учебное пособие / Ю. Б. Дормашев, В. Я. Романов. – Москва: Тривола, 1995. – 347 с.
- 36а. Дядюкіна Є. В. Самооцінка як міждисциплінарне поняття / Є. В. Дядюкіна // Науковий вісник Донбасу. - 2011. - № 1. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvd_2011_1_21.pdf
37. Жиляев А. А. Психологические особенности активизации учебно-познавательной деятельности в ходе лекции / А. А. Жиляев // Инновации в образовании. – 2001. – № 2. – С. 107-116.
38. Журавлев Д. В. Методы психологического исследования: курс лекций / Д. В. Журавлев. – Москва, 2003. – С. 38 – 61.
39. Загальна психологія : підручник для студ. ВНЗ / С. Д. Максименко. В. В. Клименко та ін. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 704 с.
40. Загальна психологія: практикум. Навчальний посібник / Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, В. В. Волошина [та ін.] – Київ: Каравела, 2005. – С. 280.
41. Загальна психологія: Хрестоматія: навч. пос. для студ. ВНЗ / Упор. О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська [та ін.] – Київ: Каравела, 2008. – 640 с.
42. Зайцева І. В. Мотивація учіння студентів: монографія / І. В. Зайцева. – Ірпінь, 2000. – 191 с.
43. Занюк С. С. Психологія мотивацій та емоцій: навч. посібник /

С. С. Занюк. – Луцьк: Волинський ун-т, 1997. – 180 с.

44. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя. – Москва: Логос, 2004. – 384 с.

45. Зинченко В. Наука о мышлении / В. Зинченко // Психологическая наука и образование. – 2002. – № 3. – С. 5 – 24.

46. Иващенко Ф. И. Психология воспитания школьников / Ф. И. Иващенко – Минск, 1996. – 345 с.

47. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – Санкт-Петербург: Питер, 2009. — 576 с.

47а. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – Санкт-Петербург: Питер, 2007. — 670 с.

48. Каминская М. В. Концепция профессионального развития учителя в системе образования Д. Б. Эльконина – В. В. Давыдова / М. В. Каминская // Психологическая наука и образование. – 2004. – № 3. – С. 34-43.

49. Кан-Калик В. А. Основы профессионально-педагогического общения / В. А. Кан-Калик. – Грозный, 1979. – 186 с.

50. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – МОСКВА: Просвещение, 1987 – 190 с.

51. Коломинский Я. Л. Психология взаимоотношений в малых группах: общие и возрастные особенности: учебное пособие /Я. Л. Коломинский. – Издание 2-е, дополненное. – Минск: ТетраСистемс, 2000. – 432 с.

52. Коломинский Я. Л. Социальная психология школьного класса / Я. Л. Коломинский. – Минск, 2002. – 315 с.

53. Костюк Г. С. Психологія / Г. С.Костюк – Київ: Вища школа, 1978.

54. Кричевский Р. Л. Социальная психология малой группы: учебное пособие для вузов / Р. Л. Кричевский, Е. М. Дубовская. – Москва: Аспект Пресс, 2001. – 318 с.

55. Кудіна В. В. Психологія вищої школи: курс лекцій / В. В. Кудіна, В. І. Юрченко . – Київ: КСУ, 2004. – 176 с.

56. Кутішенко В. П. Психологія розвитку та вікова психологія: практикум: навч. посібн. для студ. ВНЗ / В. П. Кутішенко, С. О. Ставицька. – Київ: Каравела, 2009. – 448 с.
57. Лапкин М. М. Мотивация учебной деятельности и успешность обучения студентов вузов / М. М. Лапкин, Н. В. Яковлева // Психологический журнал. – 1996. - № 4. – С. 134-140.
58. Логвиненко А. Д. Зрительное восприятие пространства / А. Д. Логвиненко. – Москва: Изд-во МГУ, 1981. – 224 с.
59. Ложкін Г. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: Навчальний посібник / Г. Ложкін, Н. І. Пов'якель. – Київ: ВД «Професіонал», 2006. – 416 с.
60. Лурия А. Р. Лекции по общей психологии: учеб. пособие для студ. вузов / А. Р. Лурия. – Санкт-Петербург: Питер, 2007. – 320 с.
61. Лурия А. Р. Маленькая книжка о большой памяти (Ум мнемониста) / А. Р. Лурия. – Москва: Издательство Московского университета, 1977. – 88 с.
62. Люблінська Г. О. Дитяча психологія / Г. О. Люблінська. – Київ: Вища школа, 1976. – 356 с.
63. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: навч. посібник / П. А. М'ясоїд – Київ: Вища школа, 2006. – 487 с.
64. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – Санкт-Петербург: Питер, 1999.
65. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 560 с.
66. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте / А. К. Маркова. – Москва, 1983. – 96 с.
67. Мерлин В. С. Собрание сочинений. Том 3: Очерк теории темперамента / Вольф Соломонович Мерлин. - Пермь: ПСИ, 2007. – 276 с.

68. Методики социально-психологического исследования личности и малых групп / отв. ред. А. Л. Журавлев, Е. В. Журавлева. Москва, 1995. – 196 с.
69. Морено Я. Л. Социометрия: экспериментальный метод и наука об обществе / Я. Л. Морено / пер. с англ. А. Боковинова. — Москва: Академический Проект, 2001. – 383 с.
70. Мороз О. Г. Підготовка майбутнього викладача вищої школи: психолого-педагогічний ракурс / О. Г. Мороз, В. І. Юрченко // Наукові записки: зб. наук. статей НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2001. – Вип. 41. – С. 156-159.
71. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник / В. В. Москаленко. – Київ: Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
72. Мустафина Г. А. Мониторинг оценки качества вузовской лекции / Г. А. Мустафина, Ф. Н. Бинеева // Педагогика: семья-школа-общество: коллективная монография. Кн.12 / под общ. ред. О. И. Кирикова. – Воронеж: изд-во Воронеж. гос. пед. ун-т, 2007. – Гл. VII. – С. 79–88.
73. Мышление: процесс, деятельность, общение / под ред. А. В. Брушлинского. – Москва: Наука, 1983. – 287 с.
74. Немов Р. С. Психология / Р. С. Немов. – В 3-х кн. – Кн. 1. – Москва: Владос, 2000. – 356 с.
75. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н. Н. Обозов. – Київ: Либідь, 1990. – 192 с.
76. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик – Київ: Академвидав, 2005. – 446 с.
77. Основы педагогической психологии (психология воспитания): навч. посіб. / Л. Г. Подоляк, О. П. Главник. – Київ: Главник, 2006. – 112 с.
78. Особенности обучения и психического развития школьников 13-17 лет // под редакцией И. В. Дубровиной. – Москва: Педагогика, 1988. – 192 с.
79. Охитина Л. Т. Психологические основы урока / Л. Т. Охитина. – Москва: Просвещение, 1977. – 34 с.

80. Петровский А. В. Психология: учебник для студентов высш. пед. учеб. заведений / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – 3-е изд. – Москва, 2002. – 790 с.
81. Платонов К. К. Структура и развитие личности. / К. К. Платонов. – Москва: Наука, 1986. – 255 с.
82. Пов'якель Н. І. Психологія вирішення педагогічних конфліктів / Н. І. Пов'якель. – Київ, 2008. – 128 с.
83. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи: навчальний посібник для магістрантів і аспірантів / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – Київ: ТОВ “Філ-студія”, 2006. – 320 с.
84. Познавательные процессы и способности в обучении / под ред. В. Д. Шадрикова. М.: Просвещение, 1990.
85. Познавательные психические процессы: хрестоматия / сост. А. Г. Маклаков. – Санкт-Петербург: Питер, 2001. – 480 с.
86. Поліщук В. Вікова і педагогічна психологія: навч. посібн. для студент. ВНЗ / В. Поліщук. – Суми: Універс. Книга, 2007. – 330 с.
87. Проблемы психологии восприятия: традиции и современность / отв. ред. В. А. Барабанщиков, В. И. Панов. – Москва: Институт психологии РАН, Психологический институт РАО, 1995. – 356 с.
88. Психологический компонент педагогической практики: Методическое пособие для студентов отделения философии / Ю. Г. Фролова, А. М. Поляков, Л. А. Вайнштейн. – Минск: БГУ, 2006. – 50 с.
89. Психология / под ред. В. Н. Дружинина. – Санкт-Петербург: Питер, 2009. – 656 с.
90. Психология внимания: учеб-метод. пособие / авт.-сост. Т. К. Комарова. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 124 с.
91. Психология внимания: хрестоматия / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. Москва: АСТ, 2008. – 656 с.

92. Психология личности / под редакцией Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря, В. В. Архангельской. — Москва: АСТ, 2009. — 624 с.
93. Психология ощущений и восприятия: хрестоматия по психологии / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер. — 2-е изд. — Москва: ЧеРо, 2002. — 610 с.
94. Психология: учебн. для гуманит. вузов / под ред. В. Н. Дружинина. — Санкт-Петербург: Питер, 2006. — 656 с.
95. Психологія: підручник для студ. вищ. навч. закладів / за ред. Ю. Л. Трофимова. — Київ, 1999. — 315 с.
- 95а. Психолого-педагогічна діагностика школярів / Упоряд. О. Л. Співак. — Харків: Ранок-НТ, 2007 — 160 с.
96. Психологу для роботи. Діагностичні методики / уклад.: Лемак М. В., Петрищев В. Ю. — Ужгород: Вид – во Олександрі Гаркуші, 2012. — 615 с.
97. Райков В. Л. Мышление как процесс сознания / В. Л. Райков // Мир психологии. — 2003. — № 2. — С. 110 – 114.
98. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. — Санкт-Петербург, 1999. — 416 с.
99. Розин В. Т. Что такое память? / В. Т. Розин // Мир психологии. — 2001. — № 1. — С. 78 – 89.
100. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — Санкт-Петербург, 2003. — С. 353.
101. Руденко В. М. Математичні методи в психології: підручник / В. М. Руденко, Н. М. Руденко — Київ: Академвидав, 2009. — 384 с.
102. Рыбакова М. М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе / М. М. Рыбакова. — Москва: Просвещение, 1991. — 128 с.
103. Семиченко В. А. Психология общения / В. А. Семиченко. — Київ: Магістр-S, 1998. — 279 с.
- 103а. О. П. Сергеевкова. Загальна психологія: навч. посібник/ . Сергеевкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 296 с.

104. Сидоренко Е. П. Методы математической обработки в психологии / Е. П. Сидоренко. – Санкт-Петербург: ООО «Речь», 2003. – 350 с.
105. Скотт Д. Г. Конфликты. Пути их преодоления / Д. Г. Скотт. – Київ: Внешторгиздат, 1991. – 191 с.
106. Скрипченко О. В. Загальна психологія: підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – Київ: Каравела, 2012. – 464 с.
107. Солсо Р. Л. Когнитивная психология. / Р. Л. Солсо. – Санкт-Петербург: Питер, 2006. – 589 с.
108. Столяренко Л. Д. Основы психологии: практикум / Л. Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 2006. – 704 с.
109. Стреляу Я. Роль темперамента в психическом развитии / Я. Стреляу. – Москва, 1982 – 227 с.
110. Тернопільська В. І. Психологія для старшокласників (від самопізнання до соціальної відповідальності): навч. посіб. / В. І. Тернопільська; за ред. М. В. Левківського. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
111. Тихомиров О. К. Психология мышления: учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений / О. К. Тихомиров. 2-е изд., стер. – Москва, 2005. – 288 с.
112. Токарева Н. М. Методичні рекомендації по написанню кваліфікаційних досліджень / Н. М. Токарева, О. О. Халік. – Кривий Ріг, 2007. – 66 с.
113. Токарева Н. М. Методичні рекомендації з вивчення курсу «Соціальна психологія» / Н. М. Токарева. – Кривий Ріг: Видавничий відділ КДПУ, 1999. – С. 60.
114. Фетискин Н. П. Социально- психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – Москва: Изд-во института психотерапии, 2002. – 490 с.
115. Фридман Л. М. Психологический справочник учителя / Л. М. Фридман, И. Ю. Кулагин. Москва: Просвещение, 1991. – 288 с.

116. Шевандрин Н. И. Социальная психология в образовании / Н. И. Шевандрин. – Москва: Владос, 1995. - 544 с.
117. Шехтер М. С. Зрительное опознание: закономерности и механизмы: монография / М. С. Шехтер. – Москва: Педагогика, 1981. – 264 с.
118. Шпалинский В. В. Введение в современную психологию личности и коллектива. Учебное пособие / В. В. Шпалинский, Л. В. Морозов. – Харьков, 1995. – 135 с.
119. Щетинина А. М. Задания по психологии на период педагогической практики для студентов непсихологических специальностей) / А. М. Щетинина: учебно-методическое пособие: НовГУ, 2010. – 23 с. – Режим доступа: [http // www.novsu.ru/file/477141](http://www.novsu.ru/file/477141)
120. Юрченко В. І. Вплив взаємин між студентами і викладачами на «Я – концепцію» майбутнього вчителя / В. І. Юрченко // Освіта і управління. – 1997. – № 1. – С. 119-123.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зразок оформлення титульного листа

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Криворізький педагогічний інститут
Факультет української філології

Психолого–педагогічний аналіз
уроку української мови в 6 – А класі КСЗШ № 87

Підготувала :
студентка V курсу
групи УМЛ –11
Міленкова Оксана

Перевірив :
методист кафедри
загальної та вікової
психології
Токарева Н.М.

Кривий Ріг
2015

Зразок оформлення титульного листа

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Криворізький педагогічний інститут
Факультет української філології

Психолого–педагогічний аналіз
лекції

Підготувала :
студентка V курсу
групи УМЛ –11
Міленкова Оксана

Перевірив :
методист кафедри
загальної та вікової
психології
Токарева Н.М.

Кривий Ріг

2015

Зразок оформлення титульного листа

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Криворізький педагогічний інститут
Факультет української філології

Психолого–педагогічна характеристика
6 – А класу КСЗШ № 87

Підготувала :
студентка V курсу
групи УМЛ –11
Міленкова Оксана

Перевірив :
методист кафедри
загальної та вікової
психології
Токарева Н.М.

Кривий Ріг

2015

Соціоматриця _____ класу, КЗШ _____
за _____ критерієм

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	
1		■																												
2			■																											
3				■																										
4					■																									
5						■																								
6							■																							
7								■																						
8									■																					
9										■																				
10											■																			
11												■																		
12													■																	
13														■																
14															■															
15																■														
16																	■													
17																		■												
18																			■											
19																				■										
20																					■									
21																						■								
22																							■							
23																								■						
24																									■					
25																										■				
26																											■			
27																												■		
28																													■	
	Всього виборів																													
	Взаємних виборів																													

Соціограма за _____ критеріями

